

Looduslikud pühapaigad

Juhend kaitsealade valitsejatele

Kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste töörühm
koostöös UNESCO programmiga „Inimene ja biosfäär”

Toimetajad Robert Wild ja Christopher McLeod

Sarja toimetaja Peter Valentine

Maailma Kaitsealade Komisjon

Kaitsealade hea tava suunised nr 16

Sarja väljaanded nr 1–12 on toimetanud prof. Adrian Phillips. Sarja praegune toimetaja on prof. Peter Valentine.

Sarjas on ilmunud järgmised väljaanded:

Nr 1: *National System Planning for Protected Areas*. Adrian G. Davey, 1998. x + 71 lk.

Nr 2: *Economic Values of Protected Areas: Guidelines for Protected Area Managers*. Task Force on Economic Benefits of Protected Areas of the World Commission on Protected Areas (WCPA) of IUCN, in collaboration with the Economics Service Unit of IUCN, 1998. xii + 52 lk.

Nr 3: *Guidelines for Marine Protected Areas*. Graeme Kelleher, 1999. xxiv + 107 lk.

Nr 4: *Indigenous and Traditional Peoples and Protected Areas: Principles, Guidelines and Case Studies*. Javier Beltrán (Ed.), IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK and WWF International, Gland, Switzerland, 2000. xi + 133 lk.

Nr 5: *Financing Protected Areas: Guidelines for Protected Area Managers*. Financing Protected Areas Task Force of the World Commission on Protected Areas (WCPA) of IUCN, in collaboration with the Economics Unit of IUCN, 2000. viii + 58 lk.

Nr 6: *Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas*. Marc Hockings, Sue Stolton and Nigel Dudley, 2000. x + 121 lk.

Nr 7: *Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation*. Trevor Sandwith, Clare Shine, Lawrence Hamilton and David Sheppard, 2001. xi + 111 lk. Kordustrükk 2003.

Nr 8: *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*. Paul F. J. Eagles, Stephen F. McCool and Christopher D. Haynes, 2002. xv + 183 lk.

Nr 9: *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes/Seascapes*. Adrian Phillips, 2002. xv + 122 lk.

Nr 10: *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*. Lee Thomas and Julie Middleton, 2003. ix + 79 lk.

Nr 11: *Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation*. Grazia Borrini-Feyerabend, Ashish Kothari and Gonzalo Oviedo, 2004. xvii + 112 lk.

Nr 12: *Forests and Protected Areas: Guidance on the use of the IUCN protected area management categories*. Nigel Dudley and Adrian Phillips, 2006. x + 58 lk.

Nr 13: *Sustainable Financing of Protected Areas: A global review of challenges and options*. Lucy Emerton, Joshua Bishop and Lee Thomas, 2006. x + 97 lk.

Nr 14. *Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing Management Effectiveness of Protected Areas* 2nd Edition. Marc Hockings, Sue Stolton, Fiona Leverington, Nigel Dudley and José Courrau, 2006. xiv + 105 lk.

Nr 15: *Identification and Gap Analysis of Key Biodiversity Areas: Targets for Comprehensive Protected Area Systems*. Penny F. Langhammer, Mohamed I. Bakarr, Leon A. Bennun, Thomas M. Brooks, Rob P. Clay, Will Darwall, Naamal De Silva, Graham J. Edgar, Güven Eken, Lincoln D. C. Fishpool, Gustavo A. B. da Fonseca, Matthew N. Foster, David H. Knox, Paul Matiku, Elizabeth A. Radford, Ana S. L. Rodrigues, Paul Salaman, Wes Sechrest and Andrew W. Tordoff, 2006. xiv + 116 lk.

Elektronilised versioonid on saadaval veebiaadressidel http://www.iucn.org/knowledge/publications_doc/publications ja <http://app.iucn.org/dbtw-wpd/iucn.htm>

Looduslikud pühapaigad

Juhend kaitsealade valitsejatele

Rahvusvaheline Looduskaitseliit (IUCN)

1948. aastal loodud IUCN ühendab üle maailma ainulaadsesse partnerlusse rohkem kui 80 riiki, 110 valitsusasutust, 800 vabatahtlikku ning 10 000 teadlast ja eksperti 180 riigist. Liidu eesmärk on ergutada ja abistada kogu maailma keskkonnaorganisatsioone looduse terviklikkuse ja mitmekesisuse kaitsmisel ning loodusvarade õiglase ja ökoloogiliselt jätkusuutliku kasutamise tagamisel. Liit on maailma suurim keskkonnateabe võrgustik ning on aidanud vähemalt 75 riigil välja töötada ja rakendada looduskaitse ja elustiku mitmekesisuse riiklikud strateegiad. Liit on mitmekultuuriline ja keelne organisatsioon rohkem kui 1000 töötajaga 62 riigis. Selle peakorter asub veitsis Glandis.

Koduleht: www.iucn.org

Maailma Kaitsealade Komisjon (WCPA)

Maailma Kaitsealade Komisjon on peamine ülemaailmne kaitsealaasjatundjate võrgustik rohkem kui 1300 liikmega 140 riigis. See on üks kuuest IUCNi vabatahtlikust komisjonist ja seda juhib kaitsealade programm IUCNi peakorteris Glandis. WCPA eesmärk on toetada IUCNi tegevust, aidates kaasa maailma maismaa- ja merekaitsealade esindusliku võrgustiku loomisele ja tõhusale juhtimisele.

Koduleht: www.iucn.org/themes/wcpa

James Cooki Ülikool

Käesoleva rahvusvahelise juhendiseeria väljaandmist toetab partnerina Austraalia James Cooki Ülikool. Ülikool pakub üliõpilastele ja kraadiõppuritele võimalust valida kursusi kaitsealade juhtimise erialal. Ülikoolile on rahvusvahelise maine toonud uuringud mereteaduses, merebioloogias, troopilises bioloogias ja keskkonnateaduses, samuti looduse ja ühiskonnateaduste ühisprogrammid. Pakutakse võimalusi doktori- või kutsemagistri kraadi omandamiseks väga mitmesugustel erialadel (nt kaitsealade juhtimise kutsemagister). Ülikooli linnakud on Townsville'is ja Cairnsis, mille lähedusse jäävad Suure Vallrahu ja Troopilise Vihmametsa maailmapärandi alad.

Koduleht: www.jcu.edu.au

Kontaktisik: *Assoc. Professor* Peter Valentine (peter.valentine@jcu.edu.au)

Vihmametsade teaduskoostöö keskus (Rainforest CRC)

Troopiliste Vihmametsade Ökoloogia ja Majandamise Teaduskoostöö Keskus on Austraalia teadus- ja hariduskoostöö organisatsioon, mis koondab erinevate uurimisvaldkondade eksperte: keskkonna planeerimine ja majandamine vihmametsapiirkondades; vihmametsade juurdepääsetavuse ja külalastavuse mõju seire ja juhtimine; kaitsepõhimõtted ja -korraldus; ökosüsteemide hüvede ja teenuste hindamine muutuvast maastikust; põlisrahvaste suutlikkuse arendamine ja koostöö põlisrahvastega. Keskuse eesmärk on saavutada Austraalia vihmametsade majandamine ja kasutamine teaduslikult põhjendatud ja jätkusuutlikul viisil, mis võimaldab kogukonnale majanduslikke ja sotsiaalseid hüvesid ning tagab samas vihmametsa ainulaadsete kultuuri- ja loodusväärtuste kaitse.

Koduleht: www.rainforest-crc.jcu.edu.au

Kontakt: rainforestcrc@jcu.edu.au

Looduslikud pühapaigad

Juhend kaitsealade valitsejatele

Kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste töörühm
koostöös UNESCO programmiga „Inimene ja biosfäär”

Toimetajad Robert Wild ja Christopher McLeod
Sarja toimetaja Peter Valentine

Maailma Kaitsealade Komisjon
Kaitsealade hea tava suunised nr 16

Raamatus sisalduva materjali esitusviis ning kasutatud geograafilised tähistused ei väljenda IUCNi, UNESCO ega teiste osalevate organisatsioonide arvamust ühegi riigi, territooriumi või ala või selle ametiasutuste õigusliku seisundi ega ühegi riigi, territooriumi või ala piiride kohta.

Väljaandes esitatud seisukohad ei pruugi kattuda IUCNi, UNESCO ega teiste osalevate organisatsioonide seisukohtadega.

Väljaandmist on toetanud Christensen Fund, LTS International, Sacred Land Film Project, UNESCO ja WWF International.

Väljaandja: IUCN, Gland, Šveits ja UNESCO, Pariis, Prantsusmaa
Autoriõigus: © 2008 International Union for Conservation of Nature and Natural Resources
Väljaande reprodutseerimine haridus- vm mitteäriühe eesmärgil on lubatud autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata, tingimusel et allikale selgelt viidatakse.
Väljaande reprodutseerimine edasimüügi vm äriühe eesmärgil ilma autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata on keelatud.

Viitamine: Wild, R. and McLeod, C. (Eds.), 2008. Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers. Gland, Switzerland: IUCN.

ISBN-13: 978-2-8317-1039-6

Levitaja: IUCN (International Union for Conservation and Nature)
Publications Services
Rue Mauverney 28
1196 Gland
Switzerland
Tel +41 22 999 0000
Fax +41 22 999 0010
books@iucn.org
www.iucn.org/publications

Originaali tiitel:

Wild, R. and McLeod, C. (Editors) (2008). Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers. Gland, Switzerland: IUCN.

© 2008 International Union for Conservation of Nature and Natural Resources

Translated by Antenna Translations OÜ and Anna-Liisa Lutsar. IUCN claims no responsibility for errors or omissions that may occur in this translation or deviations from the original language version of the publication. In the case of discrepancies, please refer to the original edition.

Tõlkinud Antenna Translations OÜ ja Anna-Liisa Lutsar. IUCN ei vastuta võimalike vigade ega väljajätmude eest tõlkes, samuti väljaande algversionist kõrvalekaldumise eest. Lahknevuste korral tuleks lähtuda väljaande algversionist.

Toimetaja Ahto Kaasik

Keeletoimetaja Anna-Liisa Lutsar

Eestikeelse väljaande kujundus põhineb originaali kujundusel.

Kaane fotod

Esikaas: Tõrma hiis Rakvere vallas. Kultuurmaastikul asuvad pühapaigad hoiavad elurikkust, vaimset järjepidevust ning muudavad elukeskkonna väärtuslikumaks. (*Ülevõte: Ahto Kaasik*).

Tagakaas (ülevõtted päripäeva): Ebavere mägi on üks väheseid hästi säilinud hiiepaiku Eestis ning selle kaitseks loodi nõukogude ajal maastikukaitseala. Praegune kaitseala valitseja kahjuks ei tunnista mäe kultuurilist ja vaimset väärtust. Mäel on tehtud pinnasetoid ning kunagiste jalgradade asemel on ehitatud laiad sporditeed. (*Ülevõte: Ahto Kaasik*).

Riideribade ja paelte sidumine pühapaigas kasvavatele puudele ja põõsastele on tuntud paljude rahvaste juures. Eestis nõukogude ajal peaaegu hääbud tava on nüüd elujõuliselt tagasi tulnud. Paela sidudes tugevdab inimene oma sidet püha paiga ning esivanematega. (*Ülevõte: Ahto Kaasik*). Värav tähistab hiie algust. Harjumaa Saula küla Siniiallika hiis. (*Ülevõte: Ahto Kaasik*). Suur ja Väike Taevaskoda on Maavalla üks tuntumaid ja armastatuid pühapaiku. Seal käiakse jõudu kogumas, ravimas, lapsele nime panemas, palvetamas jm tavasid järgimas. Taevaskoja kohal peetakse pühaks ka Ahja jõge. (*Ülevõte: Ahto Kaasik*)

Väljaanne on ilmunud Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja ja KIKi koostöona.

Tõlge eesti keelde

Autoriõigused Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koda

ISBN 978-9949-21-872-1 (trükis)

ISBN 978-9949-21-873-8 (PDF)

Maavalla Koda

Sisukord

Eessõna eestikeelsele väljaandele.....	xi
Eesti looduslikud pühapaigad.....	xii
Eessõna.....	xxii
Tänu sõnad.....	xxiii
Mõisted.....	xxiv
Lühendid.....	xxiv
Pühendus.....	xxv
I OSA. SISSEJUHATUS JA TAUST.....	1
1 Preambul.....	3
1.1 Juhendi koostamislugu.....	3
1.2 Terminikasutus.....	3
1.3 Juhendi sihtrühm.....	3
1.4 Näited.....	4
2 Sissejuhatus.....	5
3 Taust.....	7
3.1 Mis on looduslik pühapaik?.....	7
3.2 Eestkostjad ja teised huvirühmad.....	7
3.3 Looduslike pühapaikade juured ja kultuuripärand.....	8
3.4 Looduskaitse ja elustiku mitmekesisusega seotud väärtused.....	8
3.5 Maaastik ja esteetilised väärtused.....	9
3.6 Looduslike pühapaikade arv ja ulatus.....	10
3.7 Looduslike pühapaikade ohutegurid ja kadumiskiirus.....	10
3.8 Looduslikud pühapaigad ja tänapäevased looduskaitsealad.....	11
3.9 Looduslike pühapaikade rahvusvaheline tunnustamine.....	15
II OSA SUUNISED JA NÄITED.....	19
4 Ametlikel kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kaitse korraldamise põhimõtted ja suunised.....	21
4.1 Põhimõtted.....	21
4.2 Suunised.....	21
5 Põhimõtted, suunised, arutelu ja näited.....	25
1. põhimõte Tunnustada looduslikke pühapaiku, mis juba asuvad kaitsealadel.....	26
Suunis 1.1 Loodus- ja kultuuriväärtused.....	26
Suunis 1.2 Ökosüsteemi teenused ja inimese heaolu.....	28
Suunis 1.3 Tunnustamine.....	30
Suunis 1.4 Konsulteerimine.....	33
Suunis 1.5 Tervikmudelid.....	33

2. põhimõte Arvestada planeerimise käigus ja kaitsekorralduskavades kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikadega	33
Suunis 2.1 Kaitsealade planeerimine	33
Suunis 2.2 Looduslike pühapaikade kirjeldamine	34
Suunis 2.3 Saladuse hoidmine	35
Suunis 2.4 Tähistada või varjata	35
Suunis 2.5 Tsoneerimine	36
Suunis 2.6 Ühendamine ja taastamine	38
Suunis 2.7 Ökosüsteemne lähenemine	38
Suunis 2.8 Maastikuline lähenemine	39
Suunis 2.9 Arengukavade koostajate toetus	39
Suunis 2.10 Kaitsealade liigid ja valitsemine	40
Suunis 2.11 Rahvusvaheline mõõde	40
3. põhimõte Soodustada huvirühmade nõusolekut, osalust, kaasatust ja koostööd	41
Suunis 3.1 Eelnev nõusolek	41
Suunis 3.2 Vabatahtlik osalus	42
Suunis 3.3 Kaasamine	42
Suunis 3.4 Legitiimsus	45
Suunis 3.5 Vaidluste lahendamine	46
4. põhimõte Parandada teadmisi ja arusaamist looduslikest pühapaikadest	47
Suunis 4.1 Valdkondadevaheline lähenemine	47
Suunis 4.2 Tervikuuringud	48
Suunis 4.3 Traditsioonilised teadmised	49
Suunis 4.4 Sotsiaalsed võrgustikud	50
Suunis 4.5 Teabevahetus ja üldsuse teavitamine	50
Suunis 4.6 Inventuurid	50
Suunis 4.7 Kultuuri uuenemine	52
Suunis 4.8 Kultuuridevaheline suhtlus	53
5. põhimõte Kaitsta looduslikke pühapaiku, võimaldades samal ajal sobivat juurdepääsu ja kasutust	55
Suunis 5.1 Juurdepääs ja kasutamine	55
Suunis 5.2 Külustuskoormus	57
Suunis 5.3 Huvirühmade suhtlemine ja vastastikune lugupidamine	58
Suunis 5.4 Turism	59
Suunis 5.5 Otsustusõigus	59
Suunis 5.6 Kultuuriline kasutamine	61
Suunis 5.7 Kaitse	61
Suunis 5.8 Rüvetamine ja pühaduse taastamine	62
Suunis 5.9 Arendussurve	64
Suunis 5.10 Rahastamine	64
6. põhimõte Austada asjakohases riikliku poliitika raamistikus looduslike pühapaikade eestkostjate õigusi	65
Suunis 6.1 Institutsioonide analüüs	65
Suunis 6.2 Õiguslik kaitse	65

Suunis 6.3	Õigustepõhine lähenemisviis	66
Suunis 6.4	Kinnitada eestkostjate õigusi	67
Suunis 6.5	Valdusõigus	69
6	Kokkuvõte	71
Lisad	73
1.	Looduslike pühapaikade planeerimine kaitsealadel: bioloogilise mitmekesisuse meetodika kohandamine ja Lääne-Guatemala mägismaal saadud kogemused	73
2.	Väljavõte Austraalia Uluru-Kata Tjuta rahvusparki kujutiste jäädvustamise juhendist	79
3.	ÜRO Põlisrahvaste õiguste deklaratsioon, 2007	82
4.	IUCNi resolutsioon põlisrahvaste ja kaitsealade kohta, 1996	89
5.	Kohalike ja põliskogukondade määratlus	90
6.	IUCNi maailma kaitsealade V kongress, 2003. Väljavõtteid Durbanis kokkuleppesest ja WPC soovitusel kultuuriliste ja vaimsete väärtuste kohta	91
7.	Delose algatuse Montserrati ja Ouranoupolise avaldused	94
8.	IUCNi resolutsioon looduslike pühapaikade tunnustamise ja kaitse kohta kaitsealadel, 2008	97
9.	Interneti- jm allikad	99
Kirjandus	101
Tekstitahvlid		
1.	Ülevaade India hiite hävimise põhjustest	10
2.	Olulisemad looduslikke pühapaiku käsitlevad punktid ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis	16
3.	Tegevusraamistik looduslikku pühapaika või palverännakuteed hõlmavate kaitsealade valitsejatele	25
4.	Austraalia põlisrahvaste kaitsealade (IPA) soodne sotsiaalne mõju	30
5.	Kultuuriline planeerimine USA rahvusparkide teenistuses	34
6.	Alpinistidele keelatud pühad mäed	41
7.	Huvirühmade väljaselgitamine ja analüüs	44
8.	Loodusliku pühapaiga kultuurilise ja vaimse väärtuse hindamine	48
9.	Pühapaikade kaitse kavandamine Guatemalas	62
Juhtumiuuringud		
1.	Tongariro rahvuspark – 110 aastat maooride eestkostet Uus-Meremaal	26
2.	Turismi poolt ohustatud Misali saar Tansaania Sansibari lähedal saab tunnustuse kui „püha kingitus elavale planeedile”	31
3.	Püha maa tsonerimine Jaapanis	33
4.	Erikaitse all olevad alad ja liigid Venemaa Föderatsioonis Lääne-Siberis	35
5.	Kaya pühad metsad Keenias	36
6.	Kuraditorni riiklik loodusemälestis (Mato Tipila), USA	46
7.	Laiema üldsuse teavitamine India hiite tähtsusest	51
8.	Taoistlik ökoloogiategemine Hiina Shanxi provintsi Taibai Shani riiklikul looduskaitsealal	52
9.	Ülemaailmne vaimne pärand ja Chewa pühad metsad Malawis	54
10.	Põliselanike püüded saada pühapaigad tagasi ja tugevdada põliskultuuri Colombia Sierra Nevada de Santa Marta mäestikus Ka'sankwas	55
11.	Uskude paljusus Sri Lankas Sri Pada mäel	57
12.	Lugupidav suhtumine kultuuri Austraalias Ulurus ja Kata Tjutas	60

13. Mongoolia pühapaikade taastamine.....	63
14. Rila kloostri looduspark Bulgaarias.....	66
15. Dhimurru põlisrahva kaitseala Austraalias Arnhemi maa kirdeosas.....	67
16. Vilcanota vaimse pärandi kaitseala, esimene omataoline maailmas.....	70

Joonised

1. Maailma kaitsealade arvu suurenemine ajas.....	11
2. Looduslike pühapaiku sisaldava 74 kaitseala jaotumine IUCNi kategooriate kaupa.....	15
3. Elustiku mitmekesisuse, ökosüsteemi teenuste ja inimeste heaolu seosed.....	29
4. Aastatuhande ökosüsteemi hinnangu mõisteraamistiku kohandamine kohalike oludega.....	43
5. Huvirühmade analüüsi ja konfliktide lahendamise mõisteraamistik.....	45
6. Traditsiooniliste teadmiste ja majandamissüsteemide neli analüüsitaset.....	49

Kaardid

1. Uluru.....	81
---------------	----

Tabelid

1. Kaitsealakategooriad ja valitsemisvormid.....	12
2. Looduslikud pühapaigad IUCNi kategooriatele vastavatel kaitsealadel.....	13

Eessõna eestikeelsele väljaandele

Rahvusvaheline Looduskaitseliit (The International Union for Conservation of Nature – IUCN) on suurim loodus- ja keskkonnakaitseorganisatsioon maailmas. IUCNi eestvedamisel on ellu kutsutud kõik ülemaailmsed looduskaitselepped ning ta on aastakümneid suunanud ja kujundanud riikide looduskaitsepoliitikat erinevates piirkondades. Käesoleva looduslike pühapaikade haldamise juhendiga on IUCN asunud otsustavalt korraldama inimkonna vanimate looduskaitsealade kaitsmist.

2008. a oktoobris Barcelonas toimunud IUCNi maailma looduskaitse IV kongressil kiitis Eesti koos enam kui saja riigiga heaks resolutsiooni 4.038 „Looduslike pühapaikade tunnustamine ja kaitse kaitsealadel”. Sellega kinnitati looduskaitsealade valitsejatele mõeldud juhend ning kutsuti üles kaitsma looduslike pühapaikade kultuurilisi ja vaimseid väärtusi igat liiki kaitsealadel.

Maavalla koja ning Keskkonnainvesteeringute Keskuse koostöös ning Keskkonnaministeeriumi heakskiidul ilmuv juhend toob rahvusvaheliselt heaks kiidetud pühapaikade haldamise põhimõtted Eesti looduskaitsele ning rikastab maastike ning elurikkuse kaitsmist. Juhendi suunised täiendavad oluliselt ka Kultuuriministeeriumi

kinnitatud looduslike pühapaikade arengukava meetmeid.

Käesolev juhend on Eestis suunatud eelkõige Keskkonnaministeeriumi, Keskkonnaameti ja RMK töötajatele, kes kavandavad ja korraldavad looduskaitse all olevate pühapaikadega seotud tegevusi alates riiklikust poliitikast kuni vahetute hooldustöödeni. Kuid nagu juhendis on märgitud, on see vajalik kõigile ametitele ning inimestele, kes tegelevad pühapaikade haldamisega looduskaitsealadel või mujal.

Juhendi rakendamine eeldab teatud suhtumiste muutust. Eesti põlisrahvas on oma töökspidamistest ning tavadest lähtudes hiites ja teistes looduslikes pühapaikades loodust kaitsnud tõenäoliselt sama kaua, kui inimene on meie maad asustanud. Põlisrahva maausulistest töökspidamistest ja tavadest lähtuvat ajaloolist kaitsekorraldust tuleb tunnustada ning lõimida see pühapaikade osas riiklikusse looduskaitsele.

Kalev Sepp
Rahvusvaheline Looduskaitseliit,
asepresident, nõukogu liige

Eesti looduslikud pühapaigad

Ahto Kaasik

1. Sissejuhatus

Eesti on looduslike pühapaikade rohkuse ning nendega seotud vaimse pärandi elujõulisuse poolest õhtumaises Euroopas ainulaadne. Rahvapärимuse hea tundja Mall Hiiemäe on öelnud, et hiitega on seotud eestlase kodutunne ja juured¹. Kirjanik Berk Vaheri sõnul on hiied eestluse kaitsealad².

Looduslikes pühapaikades on põlisrahva jaoks lahutamatu koos looduslik ja vaimne mõõde. Ilma seda arvestamata ei ole võimalik pühapaikasid mõista ega hästi kaitsta. Looduslik pühapaik on maastiku osa, millele annab erilise tähenduse ja väärtuse vaimne kultuuripärand – usuline mõtestamine, tavad, kohta- ja perepärimus, pärimuslikud hoiakud ning vaimne side inimese ja pühapaiga vahel. Seetõttu tuleb tunnustada põlisrahva õigust oma pühapaikadele ja arvestada seda pühapaikade haldamisel.

Teoloog Tõnu Lehtsaare sõnul samastab inimene end sellega, mis on talle püha³. Seetõttu tunnetavad väga paljud eestlased pühapaikade kahjustamist rünnakuna enese vastu. 2011. aastal toimunud avaliku arvamuse uuringu kohaselt peab 70% Eesti elanikest hiite ja teiste looduslike pühapaikade kaitsmist tähtsaks. Samas tunneb suurem osa inimestest puudust pühapaikadega seotud teabest⁴.

Lähema kümnendi jooksul on unustamise ning majandus- ja arendustegevuste läbi jäädavalt hävimas kümned kui mitte sajad Eesti pühapaigad. Looduslike pühapaikade kaitsmiseks on jäänud vähe aega, kinnitati ka Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) maailma looduskaitse IV kongressil. Samas kutsuti riigiasutusi, vaba- ja looduskaitseühendusi tegema põliste kogukondade ja eestkostjatega koostööd, et astuda vastu looduslike pühapaiku ähvardavatele ohtudele⁵.

Peamiselt ajalooliste andmete põhjal on Eestis uurijatele teada ligikaudu 2500 looduslikku pühapaika, millest üle 500 moodustavad suurema pindalaga hiied. Vaid väike osa neist on seni kaardistatud ning võetud riikliku

kaitse alla. See on oluline ja väärtuslik pärand, mida kaitstes hoiame looduslikku ning kultuurilist mitmekesisust Eestis ning laiemalt maailmas.

Seni on ametnikel puudunud otsesed suunised pühapaikade kaitse korraldamiseks. Sageli on pühapaiku käsitletud kitsalt kas arheoloogia- või loodusemälestistena, mistõttu on kahjustatud pühapaika kui tervikut ning sellega seotud väärtusi. Käesolev looduslike pühapaikade kaitse korraldamise suuniste väljaanne looduskaitsealade valitsejatele jt pühapaikade haldajatele on teedrajav. Selle alusel käsitletakse pühapaiku terviklike looduslike ja kultuuriliste aladena, mille valitsemisel tuleb lähtuda põlisrahva tavadest ja huvidest.

Usuvabaduse tagamine on Eestis pühapaikadega otseselt seotud. Põlisrahva jaoks eristab pühapaika ümbritsevast maastikust võimalus järgida oma rahva tavasid kohas, kus seda on teinud esivanemad. Pühapaik on põlvkondade sideme ning järjepidevuse hoidmise koht. Paiga pühadus lähtubki ajalooliselt kohast. Hiiekoht on püha ka peale puude langetamist, kuni on maapind, millest saavad sirguda uued hiiepuud.

Esivanemate tavasid järgivad põlismaalased austavad ja vajavad looduslike pühapaiku ning on valmis nende kaitseks tegutseda. Loodusulisi põlismaalasi esindav Maavalla koda⁶ koos oma kohalike ühendustega on saanud pühapaikade peamiseks eestkostjaks Eestis. Maavalla koda on tunnustatud ka rahvusvahelisel tasandil ning kaasatud looduslike pühapaikade kaitsmisega tegeleva IUCNi Delose algatuse⁷ tööse.

2. Eesti looduslikud pühapaigad

Looduslikud pühapaigad on algselt ilmelt looduslikud maismaa- ja veealad, millega on seotud teave nende erilise usulisest mõtestamisest ning kasutamisest. Ajaloolise loodusliku pühapaiga kasutamise algus ulatub teadaolevalt 20. sajandist varasemasse aega.

Eestis leidub mitmeid põliseid eriilmelisi keele- ja kultuurialasid ning ka pühapaikade tüüpides ja nimetustes

¹ Hiiemäe, 2007

² Vaher, 2003

³ Lehtsaar, 2008

⁴ Faktum Ariko, 2011

⁵ Vt käesoleva väljaande lisa 8

⁶ www.maavald.ee

⁷ Delos Initiative (Delose algatus): <http://www.med-ina.org/delos/index.htm>

⁸ Valk, 2009

leidub piirkondlikke erisusi. Näiteks on ravimiseks kasutatavad kivid ja puud tavalised maa lääneosas. Kogukondlikult kasutatud hiienimelised paigad on tavalised maa põhja-, kesk- ja lääneosas. Matusetalitustega seotud ristipuude tava on säilinud aga üksnes Kagu-Eestis⁸.

Eri tunnuste alusel pühapaikade rühmitamine aitab mõista nende ajaloolist tähendust ning erinevusi. Looduslikke pühapaiku võib jaotada välisilme põhjal ühendmäälestisteks (hielaadsed pühapaigad) ning üksikmäälestisteks (üksikud pühad puud, kivid, allikad jm). Rühmitamine on võimalik ka muude tunnuste alusel: 1) kasutajaskonna järgi: kogukondlikud (hiied, ravikohad, ristipuud) ning perekondlikud (püha kivi, puu, ahikotus⁹); 2) kasutusaja järgi: tähtpäevaline kasutamine (hiied, Miiakse Jaanikivi) ning vajadusest lähtuv ebakorrapärane kasutamine (enamus ravipaiku, ristipuud jm); 3) kasutusviisi järgi: ravimine, palvetamine, ohverdamine, matuse- jm tavad; 4) asukoha järgi: ajaloolises talu- või külakohas ning selle naabruses, ajaloolisest asustusest eemal loodusmaastikul, ajalooliste teede ääres.

2.1 Hiied on Eesti ühed tuntumad ja armastatumad looduslikud pühapaigad. Nende kasutajaskonna on ajalooliselt moodustanud vähemalt ühe küla, aga mõnikord ka kihelkonna või suurema piirkonna rahvas. Hiitega on seotud rohkesti erinevaid tavasid, uskumusi ning muud rahvapärismust. Tänapäevani on säilinud soe suhtumine neisse ning kohati ka teadmine, et hiie poole vaatamine või palvetamine annab tuge.

Ajalooliste andmete põhjal on Eestis teada ligikaudu 550 hiiepaika. Hiite pindala võib ulatuda 1–100 hektarini ning selle alal võib leiduda mitmeid erilist tähtsustatud paiku: püha allikas, palvepuu, matusekoht, tuletegemise koht, hiiesaan, tantsukoht jm.

Hiite ja teiste sellelaadsete pühapaikadega seotud tavad on olnud alates esimestest kirjalikest teadetest 13. sajandil kuni tänapäevani kogu Eesti alal ühetaolised: hiies ei tohi murda ühtegi oksa, seal ei või niita, maad kaevata, loomi karjatada, seal tuleb hoida vaimset ja kehalist puhtust. Nii vanemast kui ka kaasajast on teada rohkesti näiteid, kus püha paiga kahjustaja jääb karistuseks haigeks või sureb.

Seniste uuringute põhjal võib väita, et hiied asuvad ajalooliste külade läheduses, ilmselt endisel põllu- ja metsamaa piiril. Üksikjuhtudel võib hiiepaikasid leida ka inimasustusest kaugel paiknevatel soosaartel ning laantes. Hiisi võib kohata väga erinevatel maastikuvormidel: moreenist kõrgendikel, lubjakivist rannapankadel, tasandikel, orgudes, märgaladel ning isegi soo- ja jõesaartel. Vastavalt

võib väga erilmeline olla ka hiite elukooslus. Kõigile tuntud hiietammikute kõrval leidub hiiemännikuid, hiiekuusikuid, hiiekaasikuid, hiielepikuid, hiiesaarikuid, kuid kõige enam siiski segametsaga kaetud hiisi.

Ajalooliste tavade vaimus hoitud hiied on elurikkuse hoidjad, kuid praegu on suurem osa hiisi looduslikult halvast seisukorras.

2.2 Pühased kive on Eestis teada ligikaudu 500 nende mõõtmed ulatuvad mõnekümnest sentimeetrist kümnekonna meetrini. Üksikutel juhtudel leidub neil kividel inimeste tehtud ümaraid süvendeid, mille läbimõõt algab paarikümnest sentimeetrist. Varasemal ajal on ekslikult ohvrikivideks peetud ka lohukive (nõuk. ajal väikeselohulised kultusekivid), mida Eestis on teada ligikaudu 1700. Lohukivide algne tähendus ei ole selge ning pühaks peetud kive leidub teadaolevalt nende seas vaid mõnieteist.

Püha kivi on võinud kuuluda ühele talupererele või kogukonnale. Sellise kivi juurde viiakse ande, palvetatakse, sooritatakse mitmesuguseid taigasid või jagatakse seal lihtsalt oma muresid ja lootusi. Maa lääneosas on tavaline, et pühal kivil (maalja-, moolja- jms kivid) ravitakse erinevaid haigusi, eeskätt nahahaigusi.

Lisaks kividele leidub pühaks peetud **kivivaresid**, näiteks ühe-pere ahikotused Mulgimaal.

2.3 Pühad puud on kõige sagedamini tammed, pärnad, männid, kased ja kuused, kuid need võivad olla igast põlismaisest liigist. Piirkonniti võib liigiline eelistus olla üsna erinev. Näiteks Põlva kihelkonnas on enamused teadaolevaid ajaloolisi pühi puud kadakad.

Püha puu poole pöörduakse palve või tänuga, talle jäetakse ande, tema abiga ravitakse ka haigusi. Leidub nii üksikuid kui rühmiti kasvavaid pühapuid.

2.4 Erandlikuna loetakse ajalooliste looduslike pühapaikade hulka matusetavade seotud **ristipuud ja ristimetsad**. Varem Euroopas laiemalt levinud tava on tänaseks teadaolevalt säilinud üksnes Eestis ajaloolisel Võru- ja Tartumaal.

Kuigi ristipuule lõigatav rist on tänapäeval ladina risti kujuline, ei tunnista kirik sellist tava omaks. Teel kalmistule peatub matuserong tee ääres kasvava ristipu juures, selle koorde lõigatakse rist ning mälestatakse surnut. Ristipuust saab surnud inimese hingepuu ning ühtlasi kaitsevall, mis ei luba tal väljaspool selleks määratud pühased päevi (nt hingedeae ja jõulud) oma kodu küllastada.

⁸ Valk, 2009

⁹ Ahikotus – ohvrikoht (*Toim*)

2.5 Pühad veed võivad olla merealad, järved, jõed, ojad, kuid kõige sagedamini siiski allikad. Allikatel käiakse eelkõige ravimas ning hinge värskendamaks, kuid seal vannutakse ka truudust, palutakse abieluõnne, ennustatakse ning pannakse lastele nimesid. Allika juures võib asuda püha kivi või puu ning üsna paljud pühaks peetud allikad asuvad hiies. Pühade allikate vett viiakse sageli koju ravimiseks ning joogiks. Allikasse heidetakse anniks münte või kraabitakse hõbeesemelt puru (hõbevalget).

2.6 Muud pühapaigad. Eespool on kirjeldatud Eesti tavalisemaid looduslikke pühapaiku. Lisaks neile leidub mitmesuguseid teisi. Näiteks teede ääres asuvad ohverdamisundusega pühapaigad, sigivusjõudu andvad liukivid ning mõnikord matusekohtadel kasvavad vanad puud.

3. Väärtused

Kuigi looduslikud pühapaigad on tekkinud minevikus, on nendega seotud väärtused olulised täna. Need väärtused on loonud maarahvas, kelle jaoks maailma aineeline, vaimne ja ühiskondlik mõõde kuuluvad lahutamatu kokku. Seetõttu ei ole looduslikke pühapaiku võimalik mõista ega kaitsta, arvestamata korraga nii looduslikke kui ka vaimseid väärtusi.

3.1 Looduslikud väärtused. IUCNi juhendi kohaselt on looduslikud pühapaigad inimkonna vanimad looduskaitsealad, kus kaitstakse pinnast, pinnavormi, vett ning elustiku mitmekesisust. Põlistest töökspidamistest lähtudes kehtivad seal reeglid, mis oluliselt vähendavad inimõju või välistavad selle pea täiesti. Keeld pühapaikade majandada või kujundada on loonud tingimused nende loodusväärtuste säilimiseks ning arenemiseks. Näiteks hiites kehtivad ajaloolised tavad tagavad elukoosluse vaba arengu ning kliimaskoosluste tekke. Põhimõtteliselt iga püha kivi, puu, allikas jm pühapaik on väärtuslik looduse üksikobjekt ning iga suurem püha ala looduskaitseala.

3.2 Kultuurilised väärtused

3.2.1 Vaimne pärand. Pühapaika eristab ülejäänud maastikust eelkõige sellega seotud vaimne kultuuripärand: kohanimed, loodushoidlikud uskumused, tavad, teadmised, koha- ja perepärimus. See nähtamatu pärand annab meile põlisrahva mõõtme ning on rahvusliku looduskaitse väljendusvorm. Pühapaikadega seonduv maausk on lahutamatu osa eesti kultuuripärandist. Pühapaigad on olulised kohaliku põlise eneseteadvuse jaoks ning laiemalt soome-ugri identiteedi kandjana. Eestlaste ja hõimurahvaste pühapaigad, nendega seotud töökspidamised ja tavad on sageli väga sarnased ning kinnitavad meie kokkukuuluvust.

3.2.2 Aineeline pärand. Muinasajal maapõue talletunud inimtegevuse jäljed ning viimastel sajanditel pühapuude tüvedesse ning kividele jäetud esemed on hindamatu teabeallikas meie vanema ajaloo kohta. Pühapaigad on väärtuslikud ka maastikuarheoloogia ning asustusloo jaoks.

3.3 Ühiskondlikud väärtused

3.3.1 Piirkondlik areng ning põllumajandusmaastik. Hästi väärtustatud ning hoitud pühapaigad rikastavad talude, külade, valdade ning maakondade põlismaist kultuuriruumi ning elukeskkonda. Kodukohas asuvate pühapaikade tundmine ning nende väärtustest teadlik olemine muudab selle elamisväärsemaks. Esivanemate pühapaikadega vaimses ühenduses olemine tugevdab sidet inimese ja kodukoha vahel. See omakorda on täiendav põhjus kodukohta elama jäämiseks või esivanemate maile elama asumiseks. Mõningail pühapaikadel on ilmselt ka turismiväärtus. Kus maaomanik, kohalik kogukond ja eestkostjad on nõus ning ohustatud pole loodus- ja kultuuripärand, võib pühapaiku avada ökoturismiks.

3.3.2 Usuvabadus. Eesti põhiseadus tagab igale inimesele õiguse valida ning järgida usulisi töökspidamisi. Eesti rahvapärased loodusliku ehk maausu oluliste tavade järgimiseks on tarvis võimalust külastada takistamatult esivanemate looduslikke pühapaiku ning seal segamatult oma tavasid järgida. Looduslike pühapaikade kaitsmine ajalooliste tavade vaimus loob seetõttu eelduse eesti põlisrahva ühe põhiõiguse tagamiseks.

3.3.3 Tervis. Looduslikud pühapaigad on olnud iidsetest aegadest peale tervise allikaks. Ajaloolised teadmised ja oskused on lubanud tunda ära ning kasutada erilisi kive, allikaid ning puud tervise säilitamiseks või haigusest vabanemiseks. Pühapaikade selline tähtsus pole kadunud ning ainuüksi terviseallikaid on Eestis kasutuses veel kümneid.

Pühapaigad kui mõtisklemise ja palvetamise ning esivanemate ja loodusvägedega sideme hoidmise paigad on meelerahu allikaks. Sealt ammutatud vaimne tasakaal toetab tervist üldiselt.

4. Looduslikud pühapaigad ja maausk

IUCN on käesolevas juhendis rõhutanud vajadust õppida tundma ning arvestada põlisrahva usundit selle pühapaikade haldamisel. Ilma usundit tundmata ei ole võimalik mõista pühapaikade olemust ning nende kaitse korraldamise ajaloolisi põhimõtteid.

Looduslikud pühapaigad on eesti põlisrahva maausu väljenduseks maastikul. Mõiste **maausk** on teadaolevalt võetud kasutusele 1960. aastatel tähistamiseks meie maa põlist rahvausku sarnaselt sõnadele *maarahvas, maakeel, maatõug, maahobune, maalammas, maalinn* jts, mis väljendavad maarahva ajaloolisel asualal tekkinud ja arenenud nähtusi. Maarahvas on Maa(valla) põlisrahvas, maakeel maarahva keel ning maausk maarahva oma põline usk.

Sarnaselt teiste põlisrahvaste loodususkudega tuleb maausku käsitleda põhimõtteliselt erinevatel alustel kui maailmausundeid. Maausku ei ole teadaolevalt mitte kunagi loodud, vaid see on tekkinud ja arenenud koos meie rahva, keele, kultuuri ja loodusega. Loodusundile kohaselt on maausk lahutamatu osa maarahva keelest ja kultuurist ning on samavõrra mitmekesine ning mitmekihiline.

Kuna maausul ei ole kirjalikult kindlaks määratud õpetust ning ajaloolist formaalset organisatsiooni, on see piirkonniti teatud määral eripärane. Mitmekesisus väljendub erinevas sõnavaras, kombestikis ja kalendris. Erisusi tingib maausu tihe seos keskkonnaga, aga ka piirkondade erinevad ajaloolised kogemused ning kontaktid. Näiteks peetakse varem saabuva kevade tõttu Lõuna-Eestis muna- ja kiigepüha märksa varem kui Põhja-Eestis, Saaremaal samuti kui Skandinaavias usutakse, et raviallikad voolavad põhja suunas (mujal Eestis voolavad raviallikad tavaliselt itta).

Maausu ajaloolised ühendused on perekond, hõimkond, küla ning kihelkond. Kaasaegses mõistes usutalituste läbiviijad valib iga selline ühendus ise. Näiteks abielu sõlmimiseks vajalike tavade täitmiseks valitakse isamees ning tanutaja mehe ning naise suguvõsast. Kogukonna liikmete seast valitakse ka muud vajaliku väega isikud, näiteks seto Peko papp. Neist põhimõtetest lähtutakse tänapäeval ka maausuliste formaalsetes ühendustes ehk kodades.

Erinevalt paljudest teistest tööstuslikult arenenud riikidest on põlisrahva ajalooline loodususk ning selle pühapaigad jõudnud Eestis elavalt kaasaega. Kümnetesse kui mitte sadadesse pühapaikadesse viiakse ande ning sealt ammutatakse tervist ja vaimujõudu.

Enamus eestlasi ei pea end usklikeks. Kuna sõna usk seostub eesti keeles suuresti kristlusega, on ka maausulisel inimesel end raske usklikeks määratleda. Näiteks 2000. a rahvaloendusel määratles end taara- või maausulisena 1058 inimest¹⁰. 2002. a Eesti Riigikogu tellitud avaliku arvamuse uuringu kohaselt pidas enesele kõige südamelähedasemaks usuks taara- ja maausku 11% Eesti elanikkonnast¹¹. Teisalt järgib enamuse eestlasi mõningaid maausulisi tavasid ning tõekspidamisi. Jaanitule tegemine, perekondlikud jõulud, munapäha, vastlate ning hingedeaja pidamine ning väga paljud muud järjepidevalt meieni jõudnud tavad ning uskumused lähtuvad Eestis maausust. 2010. a toimunud üle-eestilises uuringus „Uus vaimsus“ oli 51% vastanuist nõus väitega: „pean pühaks esivanemate põlist pärandit ja loodust ning järgin võimalusel vanu rahvausu kombeid“. Sama uuringu kohaselt teab 65% inimestest, et taimedel on hing¹². Sarnane tulemus saadi 1994. a Eesti Põllumajandusülikooli korraldatud uuringus, mille kohaselt usub 65% Lõuna-Eesti maainimestest, et puul on hing¹³. Eesti pühapaikade rohkuse ning usuliste tõekspidamiste erilisus tuleb selgelt esile ka rahvusvahelisel taustal. Eurobaromeetri 2005. a uuringu andmetel on Euroopa riikidest Eestis kõige vähem monoteistliku Jumala uskujaid (16%) ning kõige enam muude vaimsete jõudude uskujaid (54%)¹⁴.

Loodusliku uskumused ja tavad on argikultuuri tasandil eesti kultuuri lahutamatuks osaks kaasajani, kuid ei ole olulisel määral puudutanud haridust ning riigivalitsemist. 2010. aastal valminud uuringu põhjal lõpetab tõenäoliselt enamuse õpilasi kooli, ilma et oleks kuulnud midagi hiitest jt looduslikest pühapaikadest¹⁵.

5. Maausu põhimõisteid

5.1 Loomine. Eestis on talletatud üle 150 teisendi loomislaulust, milles kirjeldatakse maailma sündmist linnu munadest. Sarnaseid loomislauke leidub teistelgi läänemeresoomlastel. Lõunapoolses maakeeles tähendab loomine (luumine) munemist. Ilmalindu ei jumalikustata ning seda ei omistata ühelegi rahvale ega usule. See on kooskõlas arusaamisega, et kõik elav, s.h erinevad rahvad ning nende kultuurid ja usundid, on sündinud Maaemast ning see omakorda on sündinud munast.

¹⁰ Statistikaamet, 2000.

Internetis: <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/17Usk/17Usk.asp>

¹¹ Leplane, 2002

¹² Altnurme, 2011

¹³ Moor, 1998

¹⁴ Special EUROBAROMETER 225 “Social values, Science & Technology” Report 2005. Internetis: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf

¹⁵ Kaasik, M. 2010. Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad tänapäeva kooliõpikutes. Internetis: http://www.fl.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=847451/LP_Kooliõpikutes.pdf

5.2. Hingestatud maailm. Maarahva töökspidamiste kohaselt on aineline maailma nähtustel vaimne mõõde ning kogu maailm on hingestatud. Keskkond pole elutu tooraine. Nagu inimesel on hing, nii on ka kividel, puudel, veekogudel, mägedel ja kõigel muul looduses oma vaimne väljendus, mida Põhja- ja Lääne-Eestis tuntakse haldjatena ning Lõuna-Eestis esäde ja imädena. Vägevamaid loodusvaimu nagu äike, maa, vesi, tuli jts nimetatakse jumalateks. Vahel nimetatakse jumalateks ka vähemaid nähtusi nagu põllujumal ja nurmejumal.

Maarahva usundile on iseloomulik isiklik suhe keskkonda. Nii pöördutakse loitsudes ja palvetes vaimsete jõudude poole hellitavate sõnadega nagu: maaemakene, maaisakene, veemakene, äikene, äiukene, leilikene, saunakene jms. Hüüatus „jumalukene küll!“ on vana-inimeste seas laialt levinud praegugi.

5.3 Inimesel on hing või hinged, mis kestavad mingil moel pärast surma edasi. Surnute hingi kõnetatakse haudadel ning neid oodatakse koju hingedeajal ning jõuludel. Esivanemate lähedust kannavad eneses ka looduslikud pühapaigad.

5.4 Vägi läbib ning ühendab kõike olemasolevat. Väge või elujõudu võib koguda ning kaotada, selle olemasolust sõltub inimese võimekus ning tervis. Teatud kohtades (looduslikud pühapaigad, saun, matusekohad) ning aegadel (pühad päevad) võib olla väge eriti palju.

5.5 Püha mõiste tähistab maarahva usundis eelkõige paiku ja aegu, millel on eriline vägi mõjutada inimest ning keskkonda. Näiteks jõuludel ehk aastavahetuspühadel järgitud tavadest sõltub otseselt inimese käekäik eeloleval aastaringil. Samuti pühapaigas järgitud tavadest sõltub inimese tervis ja õnn (olenevalt käitumisest võib see halveneda või paraneda)¹⁶.

Pühaga seondub otseselt kehaline ja vaimne puhatus ning vägivallatuse nõue. Näiteks hiies ja saunas on keelatud kurjad mõtted, sõnad ja teod ning seal ei või rahuldada loomulikke vajadusi.

Pühadelaupäeval saunas käimine ning kodu puhastamine on eestlaste hulgas küllalt laialt levinud tänapäevalgi.

5.6 Sallivus. Kuna kõik rahvad ja usundid pärinevad Maaemast, ei ole üks parem teisest ning kõik väärivad eluõigust. Taunitav on vaid elurikkuse vähendamine: teiste maa hõivamine ning oma usu pealesurumine teistele rahvastele.

5.7 Vastutus. Siin- ja sealpoolsus, aineeline ja vaimne, püha ja argine kuuluvad maailmas lahutamatu kokku ning pole olemas väljapoolset jõudu, mis võiks tühistada teo ja tagajärje ahela. Inimene elab teadmises, et iga teo eest tuleb vastutada.

Kokkuvõtvalt on maausulised töökspidamised suunatud sügavama kooskõla ehk elumõnu saavutamisele ning seeläbi inimese elu ning elukeskkonna hoidmisele.

6. Pühapaigad ja tavad

Ajaloolistel põhjustel on maausk kujunenud suuresti perekondlikuks, isiklikuks ja salajaseks. Pühapaikades käiakse palvetamas, ravimas, abielule õnnistust saamas, lapsele nime panemas, nõu pidamas, rahvakalendri tähtpäevade tavasis järgimas, erinevaid taigasid sooritamas ning ande viimas. Vahel puistatakse sinna ka inimese surnukehast järele jäänud tuhk. Annid ning raviesemed on peamised tõendid sellest, et pühapaigad on kasutusel. Mõnedes pühapaikades võib puudel näha isegi tuhandeid ohvripaelu ning kividel sadu münte.

Kindlasti ei ole aga mitte kõik pühapaikadega seotud tavad välisel vaatlusel äratuntavad. Need on pühapaigas viibimine, esivanematega ühenduses olemine, mõtisklemine ja vaimse jõu kogumine. Vaimse pärandi ning usu-liku praktika olulise nähtusena tuleb rõhutada just püha paigaga vaimses sidemes olemist. Sõdade, tagakiusamise ning linnastumise tõttu on viimase sajandi jooksul suur osa Eesti põliselanikest mujale elama asunud. Kodukoha pühapaikadega eemalt vaimses ühenduses olemine pakub neile inimestele olulist tuge. Käesolevas juhendis on samuti rõhutatud, et pühapaiga põlised kasutajad ei pruugi enam elada selle läheduses.

Viimastel aastakümnetel on hakanud taastuma looduslike pühapaikadega seotud kogukondlikud tavad. Seeläbi taasluuakse põlisrahva kogukondlikku ühtsustunnet eelmiste põlvdedega ning looduskeskkonnaga. Teatud pühadel kogunevad ühe piirkonna põliselanikud, et ühiselt palvetada jumalate ning esivanemate poole, tuua ande ning järgida muid ajaloolisi tavasid. Aegajalt toimuvad ühispalvused koos teiste soome-ugri loodususulistega. Näiteks toimus 2004. a Harju maakonnas Siniallika hiies soome-ugri rahvaste maailmakongressile pühendatud ühispalvus, millest võtsid osa eesti, soome, mari, ersa ja udmurdi loodususulised.

¹⁶ Eestis leidub rohkesti pärimust ning näiteid kaasajast, kus pühapaiga rikkuja, näiteks hiies võsa raiuja, haigestub või sureb.

7. Pühapaigad muutustes

Põlisrahva maausuliste huvide kehtestamine oli kuni Eesti iseseisvumiseni seaduslikult võimatu. XIII–XX sajandil Eestit valitsenud võimud keelasid põlisrahval oma usutavasid järgida või paremal juhul taunisid neid. Pühapaikades tabatuid on eri ajastutel ähvardanud surmanuhtlus, peksumine või rahatrahv. Veel XX sajandi alguses on ilmalikud ja kiriklikud võimud represseerinud pühapaikade kasutajaid. Näiteks vahistati enne I maailmasõda Setomaal Napi küla elanikud, kes tahtsid osaleda loodususulisel palvusel; võimud keelustasid Mustjala kihelkonna Panga panga püha jms. Sellest hoolimata on mõned pühapaikadega seotud kogukondlikud tavad jõudnud kaasaega, näiteks ristipuude tava Kagu-Eestis ning Miikse Jaanikiviga seotud tavad.

Sajandite jooksul on suurem osa Eesti looduslikest pühapaikadest saanud rohkem või vähem kannatada. Paljud pühapaigad on kaevandatud kruusaks, kaetud ehitistega või muudetud haritavaks maaks. Hävitava jõu allikaks on olnud usuline sallimatus, samuti majanduslikud ning poliitilised huvid. Veel 19. sajandi teisel poolel hõivas luterlik ja vene õigeusu kirik mitmeid põlisrahva hiiekohti, näiteks Vahastus, Kuremäel jm. Pühapaikade hävitamine jätkus usulistel põhjustel 20. sajandi alguseni.

Pärast Eesti iseseisvumist toimus ametlikus suhtumises pühapaikadesse pööre. 1925. aastal kehtima hakanud muinasvarade kaitse seadus loetles “loodusmuinasvarade” hulgas ohvripaigad, hiiepuud, pühad allikad ning ohvrikivid. 1935. a kaitses riik seaduse alusel juba 260 looduslikku pühapaika ja nende jaoks oli moodustatud 3 eraldi mälestiste rühma: ohvrikivid, hiiepuud, ohvriallikad¹⁷.

Nõukogude ajal muinsuskaitsealuste looduslike pühapaikade arv kasvas, kuid neid peeti ametlikult üksnes arheoloogilisteks paikadeks. Ateistlik ideoloogia taunis pühapaikade vaimse mõõtmise käsitlemist. Muinsuskaitse seaduses hakkas looduslike pühapaiku tähistama sisult ebamäärane ning halvustava varjundiga kultusekoht.

Arheoloogiamälestise staatus kaitses siiski sadu pühapaiku ja takistas näiteks Maardu hiiemetsa langetamist¹⁸ (Vt. fotosid).

Ligikaudu 450 pühapaika on praegu kultuuri-mälestisena riikliku kaitse all. Looduskaitse alla kuulu-

vate pühapaikade arv pole teada, kuna pühapaigad on kaardistamata. Viimasel aastakümnel on toimunud rida väiksemaid piirkondi hõlmavaid uuringuid, millest selgub, et ka suurem osa riikliku kaitse all olevatest pühapaikadest on üksnes rahuldavas või halvas seisukorras. Samas on leidnud kinnitust, et vähemalt rahuldavas seisukorras säilinud pühapaikades leidub kaitstavaid liike ning muid loodusväärtusi märgatavalt enam kui ümbritsevas maastikus.

Kuna aegade jooksul on põliskogukonnad nõrgenenud ning osa eestlasi põlisrahvale omased väärtushinnangud minetanud, saavad pühapaigad jätkuvalt kahjustada või hävivad. Õiguslikust määratlematusest tulenevalt on pühapaikade senine kaitsekorraldus äärmiselt puudulik ning ei taga nende seotud väärtuste säilimist. Näiteks kooskõlastas Muinsuskaitseamet Kunda Hiiemäe¹⁹ tuulepargi detailplaneeringu ning on toetanud koos keskkonnateenistusega Rapla maakonna Paluküla Hiiemäega²⁰ seotud arenduskavasid (vt fotosid).

Eriti suur hävimisoht ähvardab pühapaiku aga nende asukohtade viimaste mäletajate suremise tõttu. Kuna looduslikel pühapaikadel puuduvad reeglina ainuomased välistunnused, ei ole nende asukohti võimalik kindlaks määrata ilma ajaloolist maastikku tundvate inimeste abita.

8. Uus ajajärk

1995. a registreerisid Eesti põlise loodususe järgijad ametlikult oma usuühendused ning nende liidu – Maavalla koja. Põlisrahva ning looduslike pühapaikade jaoks algas uus, õigusliku tunnustatuse ajajärk.

Maavalla koda asus koondama looduslike pühapaikade uurimisest huvitatud ajaloolasi, loodusteadlasi ning folkloriste. Koja eesmärk oli viia pühapaikade uurimine kaasaegsele tasemele, tagada nende kompleksne valdkondadevaheline teaduslik käsitlemine ning seeläbi suunata ka riiki pühapaikade tähtsust tunnustama. Maausuliste jaoks on pühapaigad olulised terviklike looduslike ja kultuuriliste aladena, kus avalikes huvides kaitstakse kõiki nende paikadega seotud väärtusi.

Mõne aasta jooksul selgitati välja pühapaikade uurimise ja haldamise olukord, koostati uurimismetoodika ning Eesti eri paigus korraldati prooviuuringud. Jõuti tõdemuseni, et pühapaikade erakorralisteks ning kiireloomulisteks päästetöödeks on tarvis nende mahukuse

¹⁷ Scmiedehelm, 1935

¹⁸ <http://www.maavald.ee/uudised.html?rubriik=93&id=4314&cop=lugu>

¹⁹ <http://www.maavald.ee/kunda.html>

²⁰ <http://palukyla.maavald.ee/>

ning kulukuse tõttu riiklikku programmi. Ühiskondlikus korras võtaks ainuüksi pühapaikade täieliku uuringu korraldamine aastakümneid. See oleks ilmselgelt liiga pikk aeg, sest paljud pühapaigad häviksid enne kaardistamist.

Samal ajal riikliku programmi ettevalmistamisega tegelesid maausulised arendustööde poolt ohustatud üksikute pühapaikade kaitsmisega ning nõustasid selles kohalikke kogukondi. Mitmed neist vastasseisudest on pärvinud ajakirjanduse ohtrat tähelepanu: Lääne-Viru maakonnas Tammealuse hiis, Kunda ning Ebavere Hiiemägi, Ida-Viru maakonnas Purtse Hiiemägi, Rapla maakonnas Paluküla Hiiemägi ning Saare maakonnas Panga pühapaik. Pühapaikade kaitsmises on osalenud teadlased, kohalikud kogukonnad jpt.

9. Riiklik pühapaikade arengukava

Maavalla koja ettepanekul moodustas kultuuriministeerium 2005. a erinevate ministeeriumide, teadusasutuste ning põlisusu esindajatest koosneva töörühma, mille ülesanne oli riikliku pühapaikade programmi ettevalmistamine. Rööbiti arengukava ettevalmistamisega jätkasid koda, Tartu Ülikool, Eesti Rahvaluule Arhiiv jt teadusasutused pühapaikade uurimismetoodika täiustamist, väliuuringuid ning teema tutvustamist ajakirjanduses. Koostati ja anti välja Eesti pühapaiku ülevaatlikult käsitlev artiklikogumik „Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse”²¹.

Kuna pühapaikadega seotud küsimused on väga mitmekesised, kavandati programmi algselt valitsusprogrammina. Pühapaikadega seotud küsimused jagunevad erinevate ministeeriumide haldusalade vahel: kultuuriministeerium – vaimne ja aineiline kultuuripärand, keskkonnaministeerium – looduspärand, põllumajandusministeerium – põllumajanduskeskkond, sise- ja usuvabadus ning piirkondlik areng; haridus- ja teadusministeerium – uurimine ja õpetamine. Bürokratlike takistuste tõttu tuli programm 2008. a kinnitamisele üksnes kultuuriministeeriumi valdkondliku arengukavana²².

9.1 Arengukava meetmed

Arengukava eesmärk on kõikide säilinud pühapaikade riikliku kaitse alla võtmine, samuti kaitsekorralduse muutmine nõnda, et kaitstud oleksid kõik pühapaikade väärtused: vaimne ja materiaalne kultuuripärand,

loodusrikkused ning usuvabadus. Pühapaikades kui elukeskkonna rikastajas ning juurte hoidjas nähakse ka piirkondliku arengu toetajat.

Arengukava kaastäitjateks on määratud keskkonna-, põllumajandus-, sise- ning haridus- ja teadusministeerium, samuti Muinsuskaitseamet ning Maavalla koda. Arengukava rakendusametuseks on Tartu Ülikool. Arengukava meetmed on mõeldud looduslike pühapaikade ning nendega seotud väärtuste igakülgseks käsitlemiseks.

9.2 Andmebaasi loomine

Eestis on ligikaudu 150 aasta jooksul talletatud miljooneid lehekülgi rahvapärimest, murdetekste ning kodu-uurimuslikke materjale, mille hulgas leidub rohkesti teateid looduslikest pühapaikadest. Need andmed tuleb koondada ning sisestada arengukava jaoks programmeeritud andmebaasi. Andmebaasis seostatakse andmed otsingutunnustega, mis võimaldavad seda kasutada väliuuringute ettevalmistamiseks, valdkondlikeks uurimistöödeks ning pühapaikade kaitse ning haldamise korraldamiseks. Andmebaasile võimaldatakse juurdepääs valikuliselt, vastavalt kasutaja otsesele tööpiirkonnale või teemale.

9.3 Uuringumetoodika

Uuringute eesmärgiks on kaardistada ja piiritleda pühapaigad maastikul, inventeerida nende erinevad väärtused ning uurida nendega seotud vaimset pärandit. Selleks on vaja andmeid koguda, analüüsida ning arhiveerida ühtse teadusliku metoodika alusel. Arengukava suunistest lähtudes on Tartu Ülikoolis viimisteletud looduslike pühapaikade uuringumetoodika ning koostatud üksikasjalik küsitluskava, milles on arvestatud eesti folkloristide pikaajalisi kogemusi. Pühapaikade uurimisel lähtutakse sellest, et nende ainuomaseks tunnuseks on vaimne kultuuripärand, mida kannavad nii arhiividokumendid kui ka veel praegu elavad inimesed. See on pühapaikade puhul esmaseks uuringuobjektiks tekstid, millele kohaldatakse allikakriitilist analüüsi. See võimaldab paremini mõista teabe sisu ning väärtust ning lubab määrata eeltööde käigus pühapaikade tõenäolised asukohad või piirkonnad.

Väliuuringud toimuvad Eesti ajalooliste asustusüksuste – kihelkondade – kaupa. Uuringu esimeses järgus keskendutakse kohalike elanike küsitlemisele, et täpsustada ning täiendada varem kogutud andmestikku ning määrata pühapaikade asukohad maastikul. Järgneb pühapaiga geograafiliste koordinaatide määramine,

²¹ Kaasik, Valk 2007, II trükk: 2009

²² „Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2008–2012”. Internetis: <http://www.fl.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=545096/Arengukava.pdf>

esialgne piiritlemine, loodusteaduslik ning etnoloogiline kirjeldamine.

9.4 Esimesed uuringud

Arengukavaga on ette nähtud Eesti kõikide looduslike pühapaikade inventeerimine. Vähesel rahastatuse tõttu on seni täielik inventuur toimunud üksnes Muhemaal ning osaline inventuur Kuusalu ning Juuru kihelkonnas. Kokku on Eestis 102 kihelkonda.

2005.–2008. aastal toimunud Muhu väliuuringust võttis osa 21 uurijat ning seda aitas läbi viia kohaliku kogukonna koostöövõrgustik. Uuringu käigus küsitleti enam kui 200 kohalikku elanikku, salvestati 120 tundi intervjuusid ning jäädvustati üle 3000 foto. Välitööde lõppedes oli kogutud andmeid 81 ajaloolisest looduslikust pühapaigast ning lisaks veel 30 võimalikust pühapaigast, mille kindlaks määratlemiseks nappis andmeid. Maastikul õnnestus leida ning inventeerida 67 pühapaika. Pühapaikade täpsem loodusteaduslik inventuur on Muhus veel tegemata.

Muhu uuringu suurimaks üllatuseks kujunes arusaamine, et ka seni suhteliselt hästi käsitletud piirkonnas võib olla veel suurem osa looduslikest pühapaikadest uurijatele teadmata. Selle põhjuseks on, et elava traditsiooni kandjad – pühapaikade kasutajad – ei soovi jagada teadmisi pühapaikadest usaldusringist väljapoole jäävate inimestega. Ajalooline kogemus on põlisrahvale õpetanud, et kui pühapaik saab võõrastele teatavaks, ähvardab seda häirimine või häving. Samuti elab veel usk, et kui võõras saab pühapaigast teada, kahaneb paiga vägi.

9.5 Uuringuandmete töötlemine

Kogutud andmestik väliuuringu järel korrastatakse ning arhiveeritakse, mis on ligikaudu sama mahukas töö kui selle kogumine. Salvestatud intervjuud varustatakse täpsete sisukordadega, pühapaiku puudutav osa liitreeeritakse ning lisatakse andmete päritolu ja kogumise käiku kajastav teave. Pühapaikade ruumilised andmed kantakse digitaalsele kaardile ning loodusteaduslikud jm andmed sisestatakse andmebaasi.

Uuringu järel koostatakse säilinud pühapaikade kohta ekspertiisid, mille alusel korraldatakse edaspidi nende haldamist.

9.6 Õigusküsimused

Arengukavas rõhutatakse, et looduslike pühapaikade riikliku kaitse alla võtmisest ei piisa, kui õiguskorraldust ei täpsustata. Seetõttu on ette nähtud teha pühapaikadega seotud küsimustes seadustiku ulatuslik analüüs ning koostada selle põhjal seadusemuudatuse ettepanekud ja/või eraldi looduslike pühapaikade seadus.

Eesti looduslike pühapaikade üldise õiguskorral-

duse annavad kultuuri- ja looduspärandit ning inim- ja põlisrahvaste õigusi korraldavad rahvusvahelised lepped. UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni mõistes on looduslikud pühapaigad alad, mis on vajalikud nendega seotud vaimse kultuuripärandi avaldamiseks. Eesti kihelkondade ja muude ajalooliste piirkondade põlismaalased on oma maa põlisrahvana ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni subjektiks. Sellega liitudes on Eesti Vabariik tunnistanud, et kõigil põlisrahvastel on õigus oma pühapaikadele, s.h õigus neid segamatult kasutada. Rahvusvahelise õiguse üksik-asjaliku ülevaate annab käesoleva raamatu üldosa.

Eesti siseriiklikest õigusaktidest korraldavad pühapaikadega seotud asju eelkõige põhiseadus (usuvabaduse tagamine), muinsuskaitse seadus (kultuuripärand) ning looduskaitse seadus (loodus- ja kultuuripärand). Ükski seadus loodusliku pühapaiga mõistet ei kasuta ning pühapaikadele rakendub üldregulatsioon. Loodusliku pühapaiga täpne definitsioon ning haldamise lähtealused on määratletud looduslike pühapaikade arengukavaga. Paraku ei ole selle õigus- ja halduskorraldusele suunatud meetmeid seni veel rakendatud.

9.7 Kaitse korraldamine

Et kaotada ebamäärasus ja meelevaldus, mis valitseb praegu pühapaikade kaitsmisel ning tagada IUCNi suuniste alusel pühapaikadele vajalik kaitse, tuleb täiendada nii olemasolevaid seadusi kui ka üksikuid pühapaiku puudutavaid rakendusakte. Muinsuskaitse seadusesse tuleb viia loodusliku pühapaiga mõiste ning muud vajalikud sätted. Looduskaitse seaduse alusel on vaja määratleda looduslikud pühapaigad eraldi kaitseala liigina. Mõeldav oleks ka omette looduslike pühapaikade kaitse seaduse vastuvõtmine, mis sätestaks nii loodus- kui muinsuskaitse aladel olevate pühapaikade kaitse vastavalt IUCNi põhimõtetele. Samuti tuleks seadusega keelustada ilma eriloata metallidetektorite kasutamine looduskaitse aladel, et kaitsta seal asuvat võimalikku arheoloogilist kultuuripärandit.

Kuni pühapaikade kaitsmine on hajutatud kahe ametkonna vahel, ei ole võimalik neid rahuldavalt hallata. Loodusliku pühapaiga esmaseks tunnuseks ning üheks peamiseks aineliseks kaitseväärtuseks on looduskeskkond. Seepärast on ilmselt otstarbekas koondada kõigi selliste pühapaikade kaitse keskkonnaministeeriumi haldusalasse. Heaks eeskujuks on kultuuriväärtusega seotud parkide kaitsmine looduskaitse seaduse alusel.

Hea tahte korral on siiski praegugi võimalik pühapaikasad märksa paremini hallata. Kultuurimälestiseks tunnistanud pühapaikade kaitse korraldamisel saab kasutada Muinsuskaitse seaduses sätestatud piiranguid viisil, mis austab nende ajaloolist tähendust. Loodus-

kaitsealade alusel on üksikobjektidena kaitse alla võetud kümned pühapaigad, mille hooldamisel saab lähtuda paiga kultuurilisest ja vaimsest tähendusest. Ka rahvusparkides saab pühapaiku hästi kaitsta. Näiteks on Lahemaa lääneosa pühapaikade ekspertiisi tulemusi arvestatud rahvusparki kaitse-eeskirjas. Märksa keerulisem on heaperemehelikult hallata pühapaiku, mis asuvad looduskaitsealadel, maastikukaitsealadel ning loodusreservaatides. Looduskaitsealade kaitse ei maini seda tüüpi kaitsealade kaitse-eesmärgina kultuuripärandi kaitset ning seal sõltub pühapaikade säilimine otseselt valitseja suvast. Näiteks Kuresse maastikukaitseala kaitse-eeskirja alusel hoitakse seal ka pärandkultuuri. Keskkonnaameti vastuseisu tõttu ei ole aga Ebavere maastikukaitseala kaitse-eeskirjale lisatud seni hiiepaiga kui kultuuripärandi kaitsmise võimalust.

9.8 Väärtushinnangud ja teadmised

Arengukavas tõdetakse, et tõhusatest õigusnormidest ning kaitsekorraldusest ei piisa, kui ühiskond tervikuna ei väärtusta pühapaikaid. Eesti elanike teadlikkuse tõstmiseks pühapaikade osas kavandatakse meediakampaaniaid, raamatuid, näituseid, loenguid koolide õppekavade täiendamist jm.

Selle meetme raames on toetatud näiteks iga-aastast Hiie sõbra valimist, hiite kuvavõistluse ning näituste korraldamist.

Esmakordselt ajaloo osas on avatud Tartu Ülikoolis ning Eesti Maaülikoolis looduslike pühapaikade ainekavad. Tulevastele kultuuri- ja keskkonnaametnikele suunatud loengusarjad peaksid mõne aasta pärast tõstma vastavate ametkondade pädevust looduslike pühapaikade haldamisel ning aitama kaasa nende seisukorra parandamisele.

10. Soovitused vahetu kaitse korraldamiseks

Pühapaikade haldamisel tuleb tunnustada ja arvestada põliste eestkostjate põhimõtteid ning tegevust. Esivanemate tavasid järgivad põlismaalased ning neid esindav Maavalla koda saavad anda selleks igal üksikjuhtumil kohaseid suuniseid. Üldiselt kehtivad järgmised reeglid.

1. Pühapaigas tagatakse tingimused, mis on vajalikud sellega seotud põlisrahva ajalooliste tavade järgimiseks.
2. Seotavad kitsendused peavad vähemalt säilitama ning soovitatavalt parandama pühapaiga looduslikku seisundit.
3. Pühapaigas ei kaitsta keskkonna hetkeseisundit, vaid selle vaba arengut.

Iga üksiku pühapaiga kaitse korraldamisel on aluseks selle põline tähendus, kasutusviis ning praegune seisund. Näiteks ristipuud peavad asuma teede ääres, kuid

hiiepaika läbiv tee kahjustab seda oluliselt. Pühapaiga kaitse-eesmärgid ning –meetmed sõltuvad seal säilinud väärtustest või nende taastamise võimalusest. Kinni kinnitud allika saab taastada, murdunud hiiepuu asemele kasvavad uued, üles haritud hiiepaik taastub aja jooksul ise, kuid täis ehitatud või ära kaevandatud pühapaik on hävinud lõplikult.

Pühapaikade looduskeskkonna vaba arengu tagamisel tuleb arvestada maa praegust kasutusviisi. Kui kogu hiieala on hetkel üles haritud, ei saa seal koheselt nõuda majandamise lõpetamist, kuid kaitsta saab pinnavormi ja pinnast, mis on pühapaiga taastumise eelduseks. Juhul kui üles haritud hiiealal on säilinud üksikmälestiste nagu allikad, kivid või kalmed, tuleb nende ümbruses maaharimist kindlasti piirata. Metsamaal asuvate pühapaikade majandamine tuleb lõpetada koheselt.

Selgitustöö ning keskkonnatoetuste abil tuleb soodustada vabatahtlikku loobumist üles haritud pühapaiga majandamisest. Samuti tuleks pühapaiga põllumajanduslik keskkonnatoetus siduda nõudega, et seda ala edaspidi enam üles ei harita. Kitsenduste osas tuleb leevendusi teha praegustel õuealadel asuvatele pühapaikadele ning üldkasutatavate rajatistega osaliselt hõivatud pühapaikadele. Igal juhul on oluline kaitsta maapinnas asuvat võimalikku arheoloogilist ainet.

Eestit valitsenud võõrvõimude tegevuse tõttu asub pühapaikades maha jäetud hooneid ja rajatisi. Nende lammutamist ning maapinna tasandamist tuleks toetada. Planeeringutega tuleb kavandada pühapaikades asuvate elektriliinide, teede jm rajatiste teisaldamist.

Kindlasti tuleb soodustada pühapaikadega seotud aedade, väravate lõkkekohtade jt rajatiste taastamist või parandamist. Seejuures tuleb kasutada piirkonnale omaseid ajaloolisi ehitusmaterjale ning konstruktsioone, eelistades ajaloolisi töövõtteid.

Viited

Altnurme, L. 2011. *Eestlased usulises pöördes*. Postimees 20.03. <http://www.postimees.ee/405074/lea-altnurme-estlased-usulises-poordes/>

Faktum & Ariko OÜ, 2011. Elanike hoiakud seoses religiooniga. Märts/aprill 2011, Tallinn.

Hiimäe, M. 2007. *Pühapaigad kui mentaalse maastiku objektid: mõiste ja väljund*. Kaasik, Valk 2007.

Kaasik, A. ja Valk, H. 2007. Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae XXXVI. Tartu: Maavalla koda, Tartu Ülikool, Õpetatud Eesti Selts. Internetis: <http://maavald.ee/hiis/raamat2007/hiiekogumik.pdf>

Lehtsaar, T. 2008. *Pühaduse otsingul*. Postimees, 01.03. Internetis: http://www.postimees.ee/080308/esileht/ak/314956_1.php?tonu-lehtsaar-puhaduse-otsingul

Lepane, L. 2002. Avaliku arvamuse uuringu tulemused. Tallinn: Riigikogu; Ariko Marketing. Internetis: <http://www.riigikogu.ee/doc.php?46237>

Moor, A. 1998. Hingepuu, vanade müütide jälgedes. Tartu: Elmatar.

Scmiedehelm, M. 1935. *Kümme aastat esiajalooliste muististe kaitset*. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XI. Tartu.

Vaher, B. 2003. *Hiis – eestlase endaksjäämise kaitseala*. Postimees 17.06.

Valk, H. 2009. *Sacred natural places of Estonia: regional aspects*. Folklore vol. 42. Electronic Journal of Folklore, <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/valk.pdf>

Kasutatud kirjandus

Koski, M. 1967. Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus . Turku. (Turun yliopiston julkaisuja, C 5.)

Kõivupuu, M. 2009. Hinged puhkavad puudes. Tallinn: Huma.

Raudsepp, M. (2005) *Eestlaste loodusesuhe keskkonnapsühholoogia vaatenurgast*. Eesti Looduskultuur, Toim. T. Maran ja K. Tüür. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folklooristika Keskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 379 – 420.

Rommel, M.–A. 1998. Hiie ase. Hiis Eesti rahvapärismuses. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Tvauri, A. 1997. *Eesti lohukivid*. Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 9, 12–53.

Autorist

Ahto Kaasik on looduslike pühapaikade kauaaegne uurija ning kaitsja. Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskuse juhatajana tegeleb ta pühapaikade riikliku arengukava rakendamise ja ühiskondlikus korras Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja vanem ning Maausuliste Viru Koja vanem, IUCNi Delose algatuse töörühma liige.

Eessõna

Kultuuripõhise looduskaitsetöö üks põhilisi vorme on olnud väärtuslikku eluslooduse mitmekesisust sisaldavate ja olulisi ökosüsteeme kaitsvate looduslike pühapaikade väljaselgitamine ja kaitse. Põlised, kohalikud ja valitsevad kultuurid ja vaimsed traditsioonid on oma maailmavaate alusel loonud kaitsealasid ammu enne seda, kui rajati Yellowstone'i rahvuspark, mille mudel praegu põhineb suur osa kogu maailma kaitsealasid puudutavast õigustikust, poliitikast ja praktilisest tööst. Looduslikud pühapaigad on tegelikult maailma vanimad looduskaitsealad.

Ometi on paljud looduslikud pühapaigad ohus. Surve ja ohud lähtuvad nii pühapaikadest endist kui ka ümbritsevast: ebaseaduslik raie ja salaküttimine, maavarade kaevandamine, võõraste sissetungimine, lugupidamatu turism, vaesus ja rahvastikum muutused, ümbritseva keskkonna halvenemine, maa ja loodusvarade kättesaadavuse vähenemine traditsioonilise elulaadiga rahvastele jm.

Looduslikke pühapaiku on juhuslikult haaratud ka riiklikesse kaitsealadesse, tunnustamata kohalike elanike väärtusi ja traditsioonilist usku, elukorraldust, oskusi ja teadmisi, mis on aidanud püsida sealsetel paikadel, kultuuril ja loodusvaradel. Ajuti on kaitse korraldamise viis takistanud traditsioonilistel kogukondadel pühapaikadesse pääsu ja nende kasutamist, see aga on toonud kaasa põliselanike õiguste rikkumise, usaldamatuse ja vaenu ning vähendanud kohalike elanike toetust selliste kohtade ja alade tõhusale kaitsele.

Kultuuriliselt sobivat looduslike pühapaikade kaitset ja valitsemist on vaja ergutada. Praegused looduskaitseasutused ja kohalikud traditsioonilised kogukonnad vajavad toetust, et astuda ühiselt vastu looduslikke pühapaiku ähvardavatele ohtudele. Kohalikele ja põlisrahvaste traditsioonilistele kogukondadele tuleks looduskaitsetegevuse toetuseks pakkuda majanduslikke ja muid

vahendeid. Kaitsealade juhtkonnad peaksid tunnustama nende kaitsealade piiridesse jäävate looduslike pühapaikade kultuurilist ja vaimset tähendust ning samuti asjaomaste kogukondade õigusi ja soovi jätkata nende paikade kasutamist ja hooldamist oma kultuurilise ja vaimse eneseteostuse ja austuse avaldamise paigana. Riiklikud ja rahvusvahelised organisatsioonid peaksid samuti tunnustama oskusi ja teadmisi, mis on kohalikel ja põliskogukondadel looduslike pühapaikadega seotud loodusvarade ja alade haldamisel. Tõhus tegevus looduslike pühapaikade kaitse ja haldamise toetuseks aitab suuresti kaasa elustiku mitmekesisuse kaitsele ning nende pühapaikade eest hoolitsenud kultuuride pikaajalisele elujõulisusele.

IUCNi kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste töörühm ning UNESCO programm „Inimene ja biosfäär” soovivad käesoleva juhendiga toetada maailma eripalgeliste usuliste rühmade ning põlisrahvaste ja traditsioonilise elulaadiga kogukondade tegevust nende looduslike pühapaikade pikaajaliseks kaitseks. Juhend on koostatud 2003. aastal Hiinas Kunmingis toimunud rahvusvahelise seminaritulemusena. Suuniseid arutati põhjalikult ja muudeti 2003. aastal Lõuna-Aafrikas Durbanis toimunud maailma kaitsealade kongressil ning 2005. aastal Jaapanis Tokios toimunud rahvusvahelisel sümposiumil „Kultuurilise ja bioloogilise mitmekesisuse kaitse: looduslike pühapaikade ja kultuurimaastike tähtsus”. Viimati nimetatud kohtumise järel on kohendatud juhendi ülesehitust ja täiendatud seda lisamaterjaliga, nii et see omandas oma praeguse kuju. Pärast nelja aastat praktilise töö käigus katsetamist hinnatakse ja muudetakse juhendit veel kord.

Dr Thomas Schaaf,
UNESCO programm „Inimene ja biosfäär”

„Siin, Kuraditoris, on kaalul põlisrahvaste õigus nende kultuurile. Nad on ette võtnud suure ülesande ja nad teavad seda hästi. Need pühapaigad on nende kultuuri säilimisele üliolulised ja meie töö siin on nende õigust kaitsta.”

Deborah Liggett,
USA Kuraditorini kaitseala inspektor 1994–1997

Tänuõnad

Soovime tänada kõiki, kes on juhendi koostamisele kaasa aidanud.

Juhendi väljaandmise idee andis kaitsealade kultuurliste ja vaimsete väärtuste töörühma juht Allen Putney, kes koos Thomas Schaafiga UNESCO programmist „Inimene ja biosfäär” aitas kavandada juhendi esialgset tööversiooni. Nendega ühinesid Gonzalo Oviedo IUCN-i sekretariaadist ja Christopher McLeod Püha Maa Filmiprojektist. Robert Wild asus töörühma etteotsa ja juhendi koostamist juhtima 2007. aastal ning oli selle peamine autor ja kaastoiemataja koos Christopher McLeodiga.

Töörühma liikmed, iseäranis Bas Verschuuren, on andnud väga suure panuse aruteludesse ja juhendi praeguse versiooni väljatöötamisse. Paljud neist on olnud abiks

ideede, näitematerjalide ja fotodega.

Oleme väga tänulikud paljudele inimestele, kes on kümne aasta jooksul valmistanud seminaride jaoks ette üle 50 juhtumiuurimuse, ning samuti neile, kes on koostanud juhendi jaoks uurimuste lühiülevaated.

Täname ka kõiki, kes aitasid organiseerida ja rahastada juhendi koostamiseks vajalikke seminare, eriti Fordi Fondi. Meie kõige südamlikumad tänuõnad kuuluvad Christenseni Fondile, mis tegi võimalikuks töö käesoleva juhendiga. Robert Wild ja Christopher McLeod on tänu võlgu ka oma asutustele, LTS Internationalile ja Earth Islandi Instituudi Püha Maa Filmiprojektile, mis on üritust igati toetanud. Lõpuks soovime tänada kõiki neid, kes on juhendi eri versioone lugenud, toimetanud ja kommenteerinud.

Mõisted

Mitme käesolevas väljaandes kasutatud mõiste üle on peetud pikki akadeemilisi arutelusid, kuid neis osalemine ei ole juhendi ülesanne ega eesmärk. Seetõttu oleme kasutusele võtnud allpool esitatud põhitõrminid. Mõistame, et enamikul sõnadel on mitu tähendust ja need on veel omakorda mitmekihilised. Paljudele olulistele terminitele oli juhendi koostajatel keeruline leida inglisekeelset vastet (ja nii oleks see ka vastupidise tõlkesuuna puhul). Üksainus keel ei suuda väljendada maailma ligikaudu kuue tuhande keele rikkust. Kõik kultuurid ei ole läänemaailma kombel loodusest eemaldunud. Paljudes keeltes sisaldab looduse mõiste ka pühadust. Seetõttu võib olla raske leida otsest vastet isegi põhitõrminitele nagu „loodus”, „püha” ja „usk”, rääkimata sellistest uutest terminitest nagu „elustiku mitmekesisus”.

Kultuur – ühiskonnale või selle rühmale iseloomulike vaimsete, aineliste, intellektuaalsete ja emotsionaalsete omaduste kogum. See hõlmab lisaks kunstile ja kirjandusele ka eluviise, kooselu vorme, väärtussüsteeme, tavasid ja uskumusi.²³

Eestkostjad – üksikisikud või inimeste rühmad, kes enamasti pärimusliku ühiskonnakorralduse raames kannavad hoolt ühe või mitme konkreetse loodusliku pühapaiga eest. Eestkostjad on looduslike pühapaika-

dega seotud ajalooliselt, kultuuriliselt, enesemääratluse ja usutalituste kaudu ning võivad elada nii nende läheduses kui ka neist suhteliselt kaugel.

Maailmareligioonid – üksikeste suuremat uskonda, milleks on (tähestiku järjekorras) bahá'i usk, budism, džainism, hinduism, islam, judaism, kristlus, sikhism, sintoism, zoroastrism ja taoism.

Kaitseala (IUCNi määratlus) – maa- ja/või mereala, mis on pühendatud spetsiaalselt elustiku mitmekesisuse ning loodusvarade ja nendega seotud kultuurivarade kaitsele ja säilitamisele ning mille kasutamist korraldatakse õiguslike või muude tõhusate vahenditega (IUCN, 1994).²⁴

Kaitseala (bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni määratlus) – geograafiliselt piiritletud ala, mis on loodud või mida reguleeritakse ja majandatakse eriliste kaitse-eesmärkide saavutamiseks.

Pühapaik – ala, millel on rahvastele ja kogukondadele eriline vaimne tähendus.

Looduslik pühapaik – maa- või veeala, millel on rahvastele ja kogukondadele eriline vaimne tähendus.

Vt ka punkt 1.2 Terminikasutus.

Lühendid

CCA (*Community conserved area*) – kogukonna kaitseala

CBD (*Convention on Biological Diversity*) – bioloogilise mitmekesisuse konventsioon

IPA (*Indigenous protected area*) – põlisrahva kaitseala

IUCN (*International Union for Conservation of Nature*) – Rahvusvaheline Looduskaitseliit

MPA – UNESCO maailmapärandi ala

WCPA (*World Commission on Protected Areas*) – Maailma Kaitsealade Komisjon

WWF (*World Wide Fund for Nature*) – Maailma Looduse Fond

²³ UNESCO, 2002 http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=13031&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

²⁴ Juhendi ingliskeelse versiooni avaldamise ajal oli IUCNis pooleli määratluse täpsustamine. Uus sõnastus avaldati 2008. aastal: „Selgelt piiritletud geograafiline ala, mis on tunnustatud, ette nähtud ja mida kaitstakse õiguslike või muude tõhusate vahenditega looduse ning sellega seotud ökosüsteemi teenuste ja kultuuriväärtuste säilitamiseks pika aja jooksul”. Uuendatud määratlus on esitatud IUCNi kaitsealade kategooriate määramise juhendis, mis on kättesaadav veebilehel <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAPS-016.pdf>. Juhendis on üks erisusi käsitlev alapeatükk pühendatud looduslikele pühapaikadele. (*Toim.*)

Pühendus

Pühendame selle väljaande kõigile, kes tegutsevad keskkonna ja inimese heaolu jaoks nii oluliste looduslike pühapaikade eestkostjatena. Jätkugu teil alati jõudu ja tahtekindlust, et nende eriliste kohtade eest hoolitseda ja neid hoida.

I OSA
SISSEJUHDATUS JA TAUST

1 Preambul

1.1 Juhendi koostamislugu

Juhend on välja töötatud ajavahemikul 2003–2008. Algselt keskenduti põlisrahvaste ja kohalike kogukondade looduslikele pühapaikadele ning need on jäänudki juhendi peamiseks käsitusalaaks. Kohalikes ja põliskogukondades, mida maailmas leidub tuhandeid, seostuvad loodusega tavaliselt väga pühad väärtused. Selliste väärtuste juured ja kese on sageli konkreetsetes paikades. Mõne põlisrahva side nende looduslike pühapaikadega on koguni nii tugev, et pühapaikade seisundi halvenemine või nende hävimine ohustab kogu rahva olemasolu. Lisaks on kohalike ja põliskogukondade looduslikud pühapaigad üldiselt ohuallikud ja ohustatud kui maailmareligioonide looduslikud pühapaigad.

Viimastel kümnenditel on kaitsealadega ühendatud sadu looduslikke pühapaiku, mida endiselt hooldavad ja hoiavad nende põlised eestkostjad. Praeguses juhendi koostamise etapis on seetõttu IUCNi poliitika kohaselt suurimat tähelepanu pööratud kohalike ja põliskogukondade looduslikele pühapaikadele, millega on seotud erakordselt suur kultuuriline ja bioloogiline mitmekesisus.

Juhendi koostamise käigus mõisteti, et ka maailmareligioonid peavad oluliseks suurt hulka looduslikke pühapaiku ja paljud neist käsitlevad oma õpetuses põhjalikult inimese ja looduse suhteid.²⁵ Oleme püüdnud koostada juhendi selliselt, et see kehtib laias laastus kõikide usundite looduslike pühapaikade kohta. Keskendudes endiselt kohalikele kogukondadele ja põlisrahvastele, on käsitusse lisatud ka maailmareligioonide looduslike pühapaikadega seotud kogemused ja hulk näiteid. Katse kaasata mõningaid maailmareligioonide kogemusi on aga alles väga esialgne. Selle nimel, et analüüsida ja mõista inimkonna enamikku puudutavate maailmareligioonide looduslike pühapaikade mitmekesisust, tuleb teha veel palju tööd.²⁶

Olenemata sellest, kas tegu on põliste, kohalike või üldlevinud tavadega, on looduslike pühapaikade kaitse ametlikel kaitsealadel alles lapsekingades. Käesoleva juhendi kohaldamisel saadud kogemused on kavas

nelja aasta pärast läbi vaadata ja juhendit nende järgi kohandada.

1.2 Terminikasutus

Juhendis kasutatavate terminite kohta on vajalikud mõned täpsustused. Oleme määratlenud põhimõisted (vt eespool), kuid nendel määratlustel on oma puudused. Üldjoontes oleme üle võtnud bioloogilise mitmekesisuse konventsioonis kasutatud „kohalike ja põliskogukondade” mõiste, nagu selle on määratlenud Borrini-Feyerabend jt (2004). See ei tähenda siiski, et need määratlused oleks täiuslikud või üldtunnustatud. Rääkides põlisrahva või kohaliku kogukonna usust või vaimsest traditsioonist, peame silmas nimetatud määratluste kohase põlisrahva usku, mis väljendub kohalikes uskumustes ja kommetes. Teadaolevalt ei ole kõiki neid uske või ususüsteeme kokku loetud, kuid tõenäoliselt on neid üle 6000.²⁷ Käesolevas väljaandes oleme üle võtnud mõiste, mida Dudley jt (2005) on tähistanud väljendiga „nn maailmareligioonid”. Selles kontekstis nimetatakse maailmareligioonideks (*mainstream faith*) 11 uskkonda, mille esindajatega on viimasel kahel aastakümnel koostööd teinud Maailma Looduse Fond (WWF) ning Religiooni ja Looduskaitse Allianss (*Alliance of Religions and Conservation, ARC*) ning mis on selle koostöö käigus esitanud oma õpetuse ökoloogiaalased tõekspidamised (vt sõnastik).

Mõnes punktis ideede selline kategoriseerimine muidugi ei toimi. Näiteks sintoism ja taoism on kahtlemata Jaapani ja Hiina põlisusundid, mida praktiseerivad paljud nende maade põliselanikud. Siiski ei ole nende puhul tegemist ka ÜRO määratletud „põlisrahva” usundiga kitsamas tähenduses.

1.3 Juhendi sihtrühm

Juhend on mõeldud eelkõige abiks kaitsealade valitsejatele, peamiselt neile, kelle hallatavate ametlike kaitsealade piiridesse jääb pühapaiku. Tunnustades traditsioonilisi eestkostjaid pühapaikade esimeste kaitsjatena, ei pea IUCN ja UNESCO sobivaks anda juhiseid pühapaikade kohta, mille eest eestkostjad on paljude põlvkondade jooksul edukalt hoolitsenud. Loodame, et juhend aitab

²⁵ Vt 8. lisa

²⁶ IUCNi kaitsealade kultuuri- ja loodusväärtuste töörühma Delose algatusega on selles vallas palju ära tehtud, eriti tööstuslikult arenenud riikides (vt Montserrat (2006) ja Ouranoupolise (2007) seisukohad, 7. lisa; Mallarach ja Papayannis, 2007; Papayannis ja Mallarach, 2008). Neid küsimusi käsitletakse Delose töörühma koostatavates suunistes edaspidi põhjalikumalt.

²⁷ Arvestades, et keeli on teada umbes 6800 (Oviedo jt, 2000; Maffi, 2004) ja põlisrahvaid 5000–6000 (Beltrán, 2000), kohalike kogukondi aga palju rohkem, on see tõenäoliselt tagasihoidlik hinnang.

kaasa kaitsealade valitsejate ja pühapaikade eestkostjate koostööle nende eriliste paikade paremaks kaitsmiseks.

Kuigi juhendi peamine sihtrühm on kaitsealade valitsejad, loodame sellest kasu ka laiemale huvirühmade ja poliitikute ringile. Seetõttu on nõuanded kavandatud:

- selliste eraldiseisvate kaitsealade valitsejatele, mille piiridesse või lähikonda jääb looduslike pühapaiku;
- selliste kaitsealavõrgustike valitsejatele, mille piiridesse või mõjuulatuse jääb looduslike pühapaiku;
- loodusvarade või keskkonnaministeeriumidele, kelle vastutusallas on kaitsealad ja nende süsteemid.

Teised huvirühmad, kes võivad juhendist abi saada:

- ametiasutused, kes vastutavad maakasutuse planeerimise eest väljaspool kaitsealasid;
- traditsioonilised eestkostjad, kes soovivad koos looduskaitseasutuste või kaitsealade juhtidega aidata parandada oma pühapaikade kaitset või otsivad või soovivad pakkuda nõuandeid kaitse korraldamiseks;
- vabaihendused ja muud organisatsioonid, kes toetavad looduslike pühapaikade eestkostjaid;
- teised eestkostjad, valitsused ning bioloogia ja kultuuri valdkondades tegutsevad organisatsioonid, kes soovivad toetada looduslike pühapaikade kaitset.

Oleme püüdnud juhendi koostamisel kindlasti arvestada konkreetsete paikade kaitseks loodud kaitsealade valitsejate huve. Juhendi ülesehitus on kavandatud põhimõttel üksikult üldisemale, kohalikul riiklikule tasandile. Mõne laiemaga riigi tasandi küsimuse puhul on kaitsealade valitsejate peamine ülesanne toetada poliitilisi muudatusi oma kaitsealadel saadud kogemustele tuginedes.

Tunnistame ka seda, et „suunised” ja „head tavad” kui sellised on pärit läänelikust, teaduslikust ja reduktsionistlikust looduskaitsekultuurist²⁸ ning nende ühendamine pühapaikades tegutsevate holistlike ja traditsioonilistel teadmistel põhinevate kultuuridega ei ole kerge ülesanne. Kaitsealade valitsejad soovivad siiski üha rohkem õppida traditsiooniliste eestkostjate kogemustest, looduslike pühapaikade traditsioonilised eestkostjad omakorda küsivad paikade kaitse paremaks korraldamiseks nõu ökoloogidelt.

1.4 Näited

Kuna looduslike pühapaiku on maailmas tuhandeid, ei olnud juhendi jaoks näiteid välja valida sugugi lihtne. Täielike uuringuaruannete asemel kavatsime esitada lühikokkuvõtted, mis on seotud konkreetsete juhistega või aitavad neist paremini aru saada. Juhtumiuurimused on pärit viimasel kümnel aastal kogutud olulise, kuid endiselt üsna piiratud näitematerjali hulgast. Uurimusi on algselt tutvustatud UNESCO, IUCNi ja nende koostööorganisatsioonide kohtumistel Indias (1998), Hiinas ja Lõuna-Aafrikas (2003), Mehhikos ja Jaapanis (2005), Hispaanias (2006), Mongoolias, Kreekas ja Ühendkuningriigis (2007).²⁹ Kasutatud on ka muid uurimusi, eelkõige WWFi ning Religiooni ja Looduskaitse Alliansi olulisi uuemaid töid kaitsealade vallas,³⁰ samuti nende varasemaid usu ja looduse käsitlusi.³¹

²⁸ MacDonald, 2004.

²⁹ Ramakrishnan jt, 1998; Harmon ja Putney, 2005; UNESCO, 2003 ja 2006; Pumarejo ja Berges, 2005; Mallarach ja Papayannis, 2007; UNESCO, 2007; Papayannis ja Mallarach, 2007.

³⁰ Dudley jt, 2005.

³¹ Edwards ja Palmer, 1997; Palmer ja Finlay, 2003.

2 Sissejuhatus

Kõikjal maailmas leidub loodusalasid, mida mõni rahvas peab pühaks. See on laialt levinud nähtus, mida võib kohata peaaegu igal maal. Ususüsteeme arvatakse olevat tuhandeid ja paljudes neist on looduskaitsega seonduvaid eetilisi tõekspidamisi. Dudley jt (2005) on leidnud usu seoseid maa ja vee kaitsega igas vaadeldud ususüsteemis. Juhendis nimetatakse selliseid kohti **looduslikeks püha-paikadeks** ja määratletakse need kui maa- või veealad, millel on rahvaste ja kogukondade jaoks eriline vaimne tähendus.

Paljudel rahvastel on looduslikud pühapaigad kohad, kus on tähenduslikus kokkupuutes loodus, side ülejäänud universumiga, isiklik ja kollektiivne mälu. Looduslikud pühapaigad võivad olla jumaluste, loodusvaimude ja esivanemate elupaik. Need võivad olla seotud erakute, prohvetite, pühakute ja vaimsete juhtidega. Need võivad olla hirmutavad või meeldivad kohad. Seal võivad toimuda talitused, seal võidakse mõtiskleda, palvetada või mediteerida. Inimestes, kes ei tunnista mingit kindlat usku, võivad need tekitada ängi või hoopis meeldivaid tundeid. Looduslikel pühapaikadel võib olla ka ajaloo, kultuuri ja puhkamisvõimalustega seotud ilmalik väärtus. Looduslikud pühapaigad võivad olla olulised kultuuri-identiteedi kinnitajad perekonnale, sugukonnale, hõimule, teatud usu järgijatele või kogu rahvale, kelle identiteet on seotud konkreetse paigaga looduses.

Paljudes ühiskondades täidavad looduslikud pühapaigad ametlike kaitsealadega sama ülesannet. Nendele paikadele omistatud vaimsetest väärtustest tulenevad sageli juurdepääsu- ja kasutuspiirangud ning paljud sellised kohad on looduslikus või looduslähedases seisundis. Kaua aega on inimesepoolset häirimist piiratud või takistatud või paiga eest hoolt kantud nii, et seal on kujunenud suur elustiku mitmekesisus. Mõnes looduslikus pühapaigas on inimõju suurem ja sellised kohad on kas poollooduslikud või koguni tugevalt ümber kujundatud, kuid sageli ikkagi selliselt, et on säilinud suur eluslooduse mitmekesisus. Sellisteks näideteks on ülemaailmse tähtsusega leidlikud põllumajanduse pärandsüsteemid, millele neid kujundanud kogukonnad on paljudel juhtudel omistanud usulisi väärtusi.³² Seega on küll palju pühapaiku, millele juurdepääs on piiratud, kuid samas on ka selliseid, mida kasutatakse sageli ja jätkuvalt. On selliseid, kus käib palju külas-

tajaid – palverändude ajal tuhandeid või mõnel juhul koguni miljoneid.³³

On selge, et inimesed ei ole loodust alati kaitsnud, kuid looduslikud pühapaigad on kohad, kus seda on üldiselt tehtud. Paljud neist on säilinud rikkumatult, sest neil on kindel koht kohalikes kultuuriväärtustes ja ususüsteemides. Need on sageli pelgupaigaks haruldastele või ohustatud liikidele. Paljude liikide säilimine oleneb looduslikest pühapaikadest. Seetõttu võivad need erilised paigad olla väga vajalikud elustiku mitmekesisuse säilitamiseks, sest seal säilib rikutud keskkonna taastamiseks vajalike liikide genofond.

Looduslikke ja poollooduslikke ökosüsteeme ei ole võimalik mõista, kaitsta ega majandada, saamata aru, kuidas kultuurid on neid mõjutanud ja mõnel juhul ka kujundanud. Paljusid näiliselt puutumatuid ökosüsteeme on tegelikult mõjutanud keerukas majandamisrežiim. Üha paremini saadakse aru, et eluslooduse ja kultuuri mitmekesisus suurendavad teineteist ja olenevad teineteisest.³⁴ Seetõttu on kultuuriline ja looduslik mitmekesisus otsustavad tegurid nii sotsiaalsete kui ka ökoloogiliste süsteemide vastupidavuse tagamisel, mis tohutute üleilmsete muutuste ajajärgul on väga oluline. Toppelroll kultuuri ja looduse kaitsmisel muudab looduslikud pühapaigad eriti tähelepanuväärseks. Selliste paikade suur elurikkus *tuleneb* tavaliselt sellest, et neid on pühaks peetud, ega ole tekkinud pühaks pidamisest olenemata. Seega võivad pühapaigad hoolitsuse korral märgatavalt kaasa aidata nii elustiku mitmekesisuse kaitsele kui ka kultuurilise identiteedi alalhoidmisele.

Looduslikke pühapaiku leidub ametlikel kaitsealadel ja ka mujal. Mõnel juhul moodustavad kaitsealad ainult väikese osa suuremas pühas maastikus. Kõigil juhtudel seonduvad looduslike pühapaikade tunnustamise, kaitse ja haldamisega keerukad ülesanded. Tuleb teadvustada, et paljud kaitsealad on loodud aladele, mis traditsiooniliselt on olnud kohalike kogukondade, põlisrahvaste ja maailmareligioonide kasutuses. Kaitsealade loomisel on kõikjal maailmas pühapaikade ja traditsiooniliste kasutusviiside väärtust ja olulisust sageli ignoreeritud ning rikutud sellega kohalikku kultuuri kuuluvate inimeste põhiõigusi. Selline olukord, mis mõnikord tuleneb vastandlikest maailmavaadetest, on palju kordi põhjustanud vastuolusid ja umbusaldust ning takistanud konstruktiiv-

³² Koohafkan ja Boerma, 2006.

³³ Nt Motonaka, 2005; Wickramasinghe, 2005.

³⁴ Sellest on hästi aru saadud näiteks taimkatte põletamise võtete puhul, mida kasutavad maa hooldamiseks Austraalia põliselanikud, (Rose, 2002, ning Szabo ja Smyth, 2003) ja selline arusaamine järjest laieneb (Tucker and Grim, 2001).

set suhtlemist ja koostööd põlisrahvaste, traditsioonilise elulaadiga rahvaste, kohalike kogukondade, usuliste rühmade ja looduskaitsetajate vahel.

Kui pühapaigad asuvad väljaspool kaitsealasid looduses, maapiirkondades või linnades, võivad neid ohustada mitmesugused survetegurid, nagu maakasutuse teisenemine, vaesus, linnastumine, rahvastikum muutused, maavarade kaevandamine, põllumajandus ja metsandus. Lisaohu kujutavad liigkasutus, sobimatu külastamine, haudade ja arheoloogiamälestiste rüüstamine, vandalism ja hooletussejätmine.

Kaitsealad luuakse tavaliselt väärtuslikuks peetavate maastike, eluslooduse ja selle mitmekesisuse kaitsmiseks. Üldjuhul võetakse aluseks Lääne teadusest pärit mudelid, mis ei arvesta kohalikku kultuuri ja pärimust. Mõnikord koguni asustatakse inimesed uute kaitsealade loomiseks ümber. Seetõttu võivad poliitilised ja looduskaitseasutused, kes asutavad kaitsealasid ja koostavad kaitsekorralduskavasid, jätta looduslikud pühapaigad tähelepanuta. Juhendi eesmärk on neid puudusi vähendada ning pakkuda selleks välja kaitsekorralduse võimalusi ja viise, millega kaasatakse kohalikud inimesed kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kaitsesse.

Kaitsealade kultuurilisi ja vaimseid väärtusi tunnustatakse üha enam kaitsealade olulise üldise ülesandena. Durhani leppes, mis on IUCNi maailma kaitsealade

V kongressi 3000 osaleja avaldus, kirjeldatakse kaitsealasid järgmiselt:

„Paigad, mis on vaimustavad ja vaimsed, äärmiselt olulised liikide ja ökosüsteemide säilimiseks, otsustava tähtsusega toidu, õhu ja vee olemasolule, hädavajalikud kliima stabiilsuse seisukohalt, ainulaadse kultuuri- ja looduspärandiga ning väärivad seetõttu kõige rohkem inimkonna erilist hoolt”.

Looduslikud pühapaigad tõendavad, et inimeste eriline hool ei ole midagi uut ning vaimustust ja vaimust, mida teatavad paigad esile kutsuvad, tunnustati juba sadu kui mitte tuhandeid aastaid enne tänapäevase looduskaitse liikumise algust. Hoolt ja kaitset, mida on paljudele looduslikele pühapaikadele pakkunud kohalikud ja põliskogukonnad ning maailmareligioonid, on viimase aastasaja jooksul kinnitanud riiklike kaitsealade haldajad, kes on kaasanud pühapaigad kaitsealasüsteemidesse. Kahjuks on see protsess paljudel juhtudel toimunud traditsiooniliste eestkostjate arvelt ja katkestanud traditsioonilise hooldamise.

Looduslikud pühapaigad jäävad kogu inimkonna silmapaistvaks varaks ning väärivad jätkuva kahjustumise- ja hävimisohu tõttu kiiret tuge. Juhendi eesmärk on suurendada niisugust tuge ja pakkuda juhiseid, mille aluseks on looduskaitsetöötajate, kaitsealade valitsejate ja traditsiooniliste eestkostjate ühised kogemused.

3 Taust

Selles peatükis käsitletakse põhjalikumalt sissejuhatuses välja toodud pühapaikade erijooni ja luuakse taust suunistele, mis järgnevad 4. ja 5. peatükis.

3.1 Mis on looduslik pühapaik?

Looduslikud pühapaigad määratletakse käesolevas juhendis kui maa- või veelad, millel on rahvastele ja kogukondadele eriline vaimne tähendus.³⁵ Paljud looduslikud pühapaigad on elustiku mitmekesisuse kaitsmiseks väga olulised alad. Tegelikult on paljudel kogukondadel keeruline eristada põhjuseid inimeste ja maa vahelise vaimse sideme ja teiselt poolt elustiku mitmekesisuse kaitsmiseks nende maadel.³⁶

Looduslike pühapaiku võib pidada üheks pühapaikade alaliigiks. Pühapaigad laiema kategooriana võib määratleda rahvastele ja kogukondadele erilise vaimse tähendusega paikadena ning need hõlmavad nii peamiselt looduslike alasid (näiteks metsi) kui ka inimeste rajatud ehitisi ja komplekse (näiteks templeid). Paljud inimeste rajatud pühapaigad asuvad aladel, mille suurt loodusväärtust tunnustavad ka asjaomase usundi järgijad. IUCNi põhiülesandega seondult on tema tähelepanu keskmes alad, mis on peamiselt looduslikud. Laiemalt toetab IUCN rajatud ja looduslike pühapaikade kui inimkultuuri väärtuslike elementide kaitset. Kogu maailmas on paljud traditsioonilised kogukonnad oma uskumuste kohaselt andnud erilise staatuse loodusobjektidele, nagu mäed, vulkaanid, jõed, järved, allikad, koopad, metsasalud, tiigid, rannikuveed ja terved saared. Paljud neist on jätud üldisest kasutusest kõrvale kui pühapaigad. Pühaduse põhjuseid on mitmesuguseid. Neid võidakse pidada jumalate ja esivanemate hingede elupaigaks, ravivee allikaks või ravimtaimede kasvukohaks, kohaks, kus saada ühendust teispoosusega või suhelda üleilmilike jõududega, ilmutuse saamise ja kirgastumise paigaks. Mõnikord on need esivanemate matusepaigad, palverännukohad, templite, pühakute või kirikute asukohad või eriliste sündmuste, pühakute ja vaimsete juhtidega seotud kohad. Mõned kogukonnad võivad pidada pühaks ka kindlaid loodusmaastikus leiduvaid taime- või loomaliike. Kuigi paljude looduslike pühapaikade tähendus on ajalooline, ei ole nad ajas ja ruumis muutumatud; tingimuste ja ümbruse muutumine võib kaasa tuua ka uute pühapaikade tekke.³⁷

3.2 Eestkostjad ja teised huvirühmad

Looduslike pühapaiku iseloomustab see, et inimesed on nende eest hoolt kandnud sageli väga pikka aega. Nad on tegutsenud pühapaikade vaimsete, kultuuriliste, bioloogiliste ja muude väärtuste hoidjate ja kaitsjatena ning tavaliselt seostavad end nendega tugevalt. Sageli tegutsevad sellised kaitsjad ühiselt ning neil on pühapaiga eest hoolitsemiseks oma ühiskondlik korraldus. Selguse mõttes kasutatakse juhendis läbivalt terminit „eestkostjad”. Kuigi üksainuke sõna, viitab see keerukatele ja sageli mitmetasandilistele haldus- ja omandisuhetele ning ühiskondlikule korraldusele. Konkreetse loodusliku pühapaiga eestkostetingimuste mõistmiseks on vaja väga hoolikat analüüsi. Paljudele eestkostjatele ei sobi läänelik „omandi” mõiste, vaid neile on omane kogukonna vastutus maa, vee, pühapaikade ja muude „varade” hooldamise eest.

Mõne loodusliku pühapaiga eestkostja võib seega olla konkreetne ja selgelt eristuv inimeste rühm, kus võim ja juhtimine on selgelt jaotatud. Teisal võib eestkostjaid olla palju ning nad võivad tegutseda omaette ja hajutatult. Mõnel juhul ei ela traditsioonilised eestkostjad pühapaikade läheduses, vaid nende elukohta võib pühapaigast eraldada märkimisväärne vahemaa.

Seetõttu on iga loodusliku pühapaiga eestkostetingimused ainulaadsed ja vajavad taktitundelist lähenemist. Eestkostjateks võivad olla perekonnad, sugukonnad, hõimud või muud põliselanike rühmad, terve kogukond, mitu põlist etnilist rühma, kirikud, templid, vaimulikud ordu, usulahud või mitme usundi järgijaskonnad koos.

Looduslike pühapaikade eestkostjate kindlakstegemine ja nendega suhtlemine vajab tihti suurt tähelepanelikkust, austust ja usaldust mõnikord ajalooliselt ja poliitiliselt keerukas ning väga pingelises olukorras. Alati ei saa automaatselt eeldada eestkostjatena esinevate isikute või rühmade legitiimsust ja vahel koguni autentsust. Mõnikord on valitsused põlisrahvastele peale surunud juhtimisvormid, mis toimivad paralleelselt traditsioonilise korraldusega. Muu ühiskonnaga asju ajades on põlisrahvad puutunud kokku pistisevõtmise, korrupsiooni ja isegi fiktiivsete organisatsioonide ja juhtidega.³⁸ Ka kohalike kogukondade ja maailmareligioonide suhted

³⁵ Oviedo ja Jeanrenaud, 2006.

³⁶ Oviedo, 2001.

³⁷ Oviedo ja Jeanrenaud, 2006.

³⁸ Colchester ja Ferrari, 2007.

võivad olla keerulised. Igasugustel eestkostjate kogukondadel on oluline tagada, et nende otsustusüsteemid oleks tõeliselt esindavad ning kogukonnaliikmetel oleks võimalus kaasa rääkida ja teavet saada.³⁹

Paljudes pühapaikades on eri eestkostjad väga pikka aega üksmeelselt ja vastastikuselt austuses koos tegutsenud, kuid leidub ka näiteid pikka aega kestnud erimeelsustest ja tülidest. Vastuolud ei ole midagi uut ka kaitsealadel ning pühapaikadega seotud osapoolte konfliktid, k.a riigi esindajatega, võivad olla püsivad ning valmistada kaitsealade valitsejatele tõsiseid raskusi.⁴⁰ Looduslike pühapaikadega töötavad kaitsealade valitsejad peavad suutma kindlaks teha, värvata ja hoida töötajaid, kellel on olemas vajalik taktitunne ning läbirääkimis- ja konfliktilahendamisoskus.

Looduslike pühapaikade eestkostjad on kõige olulisem huvirühm, kuid on ka hulk teisi. Nendeks on kaitsealade valitsejad ise, maaomanikud, kelle maal pühapaik asub (ja kes ei ole alati eestkostjad), naabermaade omanikud, rentnikud, kasutuslubade omanikud, suurema kogukonna liikmed, valitsusasutused, looduskaitseorganisatsioonid, külastajad ning riigi ja rahvusvaheline avalikkus (vt tekstitahvel 7 huvirühmade analüüsi kohta).

Mõnikord võib paik olla püha mitmele eri usku kogukonnale, kellel on erinevad kasutamise- ja haldamisreeglid ning kes on jõudnud omavahel kokkuleppele. Mõnikord ei ole paika pühaks pidanud kogukonda enam olemas. Selliste pühapaikade hooldamist jätkavad tavaliselt mingis vormis kas kohalikud elanikud või valitsusasutused. Paljud muistsed pühapaigad on inimeste jaoks säilitanud teatava vaimse tähenduse, isegi kui algsest ususüsteemist enam midagi ei teata.

3.3 Looduslike pühapaikade juured ja kultuuripärand

Teadmine looduslike pühapaikade tekkimise ja nendega seotud tavade kohta peitub sageli neid pühaks pidavate kogukondade lugudes ja müütides. Need seostuvad sageli rahva enda tekkelooga, näiteks mitme Aasia rahva päritolumüüdid on seotud mägedega, mida nendes riikides endiselt pühaks peetakse. Looduslikel pühapaikadel on tegelikult osa nii paljude põlisusundite kui ka maailmareligioonide järgijate loomislugudes. Sageli on jumalate ja inimeste vahel otsene side, näiteks peetakse esivanemaid jumalate järeltulijateks, elukaaslasteks või saadikuteks. Mõne loodusliku pühapaiga tekkelugu on

kirja pandud ning leidub kogukondi, kelle kirjanekud ulatuvad paljude põlvkondade taha. Enamjaolt on siiski tegemist suulise pärimusega. Paljude looduslike pühapaikade päritolu on mattunud aegade hämarusse. Üha enam toetavad looduslike pühapaikade kohta käivaid teadmisi arheoloogilised andmed. Paljude pühapaikade vanus jääb vahemikku 200–400 aastat, kuid nii mõnedki on koguni tuhandeid aastaid vanad. Näiteks Austraalia Kakadu rahvusparki kaljujoonised pärinevad ajavahemikust 25 kuni 40 000 aastat e.m.a. Samas leidub usundeid, mille järgijad loovad uude kohta elama asudes ka uued looduslikud pühapaigad, nii et sugugi mitte kõik pühapaigad ei ole vanad.

Loodusliku pühapaiga tekkelugu on osa looduse ja inimese keerukast suhtest. Looduslikes pühapaikades on see suhe juba iseenesest austav. Sageli on austuse objektiks loodus ise, kuid võidakse austada ka olulisi sündmusi, ajaloolisi seoseid, rituaalse jumalatega või maailmaruumiga suhtlemise kohti:

„...olgu ringirändavad kütid ja korilased või paiksed põlluharijad, on need küllaltki karmides loodusoludes elavad ökokultuurilised rühmad vaadanud looduse poole alati aukartuse ja austusega.”⁴¹

Seega on paljud ühiskonnad säilitanud loodusega vähemalt teatud seose, mida sageli vahendavad looduslikud pühapaigad. Isegi nende kultuuride ja usundite jaoks, mis on nüüdseks loodusest kaugenenud, on looduslikel pühapaikadel teatud tähtsus. Näiteks ilmalikus lääne ühiskonnas levinud komme heita purskkaevudesse münte on seotud muistsetes looduslikes pühapaikades täidetud kombestikuga.

3.4 Looduskaitse ja elustiku mitmekesisusega seotud väärtused

Üha uued uurimused osutavad, et:

- paljudes looduslikes pühapaikades on suur elustiku mitmekesisus;
- elustiku mitmekesisus on pühapaikades sageli palju suurem kui ümbritsevatel aladel, kus elupaiku on märgatavalt muudetud eri maakasutusviisidega; ja
- elustiku mitmekesisus on mõnikord looduslikes pühapaikades suurem kui läheduses leiduvates sama tüüpi elupaikades.⁴²

³⁹ Colchester ja Ferrari, 2007.

⁴⁰ Taylor ja Geffen, 2003.

⁴¹ Ramakrishnan jt, 1998, teoses Ramakrishnan jt, 2003.

⁴² Nt Tiwari jt, 1998.

Järjest rohkem saadakse aru, et see ei ole juhuslikult nii, vaid tuleneb kaitsest, mida pühapaikadele pakuvad eestkostjate kogukonnad. Kui sellised kohad asuvad oluliselt ümber kujundatud maastikes, kus kaitsealasid on vähe, võivad need pakkuda ainukest viidet algsele taimkattele ja täita vajakut elustiku mitmekesisuse kaitset. Selle väheuuritud valdkonna ühes põhjalikumas ülevaates vaatasid Bhagwate ja Rutte (2006) läbi 98 uurimust looduslike pühapaikade kohta. Nad leidsid näiteid üle kogu maailma. Looduslikes pühapaikades valitseva suurema elurikkuse kohta pakuvad näiteid uurimused India,⁴³ Keenia,⁴⁴ Ghana⁴⁵ ja Tansaania⁴⁶ hiites.

Mõnel juhul on teatud taime- või loomaliigid säilinud ainult looduslikes pühapaikades. Näiteks Ghanas on monapärliku alamliigi *Cercopithecus mona mona* ainuke asurkond säilinud väikeses 28 ha suuruses hiies⁴⁷ Volta piirkonnas Tafi Atomes. Monapärlikud on seotud pühade väärtustega ja neid endid peetakse samuti pühaks. Nende tapmist keelab tabu. Iga aasta veebruaris toimuvad pärdikute auks pidustused ja turism toob kogukonnale järjest suuremat tulu.⁴⁸

Looduslike pühapaikade kaitseväärtuste ja eestkostjate tavade seoseid Venemaal Baikali ääres on tabavalt selgumustanud burjaatide põliselanikust juht Erjen Khamaganova:

„Üha rohkem inimesi saab aru, et kohaliku inimese usuline tegevus pühapaigas ja sellise paiga suurem elustiku mitmekesisus on omavahel seotud. Kohalike elanike harras suhtumine pühakohtadesse ning nende suutmatust ja võimetust hävitada nende kohtade olemuslikku kooskõla on loonud tingimused elustiku mitmekesisuse säilimiseks. Pühapaigad on meie kultuuride maailmavaate ja pärimusliku filosoofia nurgakivi, mitte lihtsalt looduskaitse vahend. Põliselanike püüdlused kaitsta elustiku mitmekesisust ja säilitada oma kultuuri on omavahel lahutamatu seotud. Haruldased taime- ja loomaliigid on praegu elus tänu nende erilisele kohale traditsioonilise eluviisiga rahvaste juures ning nende kaitsele ja paljunemisele pühapaikades. Põlisrahvad on sajandite jooksul kaitsnud pühapaiku erilise hoolega ning seega kaitsnud ja

toetanud ka pühasid linde ja loomi, taimi ja puid, nendega seotud maastikke ja veekogusid.”⁴⁹

Nagu märgitud, on pühapaigad sageli suhteliselt väikesed ja kujutavad endast killukesi kunagistest suurematest taimkattealadest. Uurimused on näidanud, et kuigi elustiku mitmekesisus säilib paremini suurte aladel, on ka väikesed elupaigalaigud väga tähtsad ning seal võib leiduda ebaproportsionaalselt palju liike. Elupaikade taastamine saab lähiaastatel tõenäoliselt ainult hoogu juurde. Mõned kogukonnad on ilmutanud huvi oma pühapaikade pindala suurendada, kuigi see eeldab soodsaid sotsiaal-majanduslikke tingimusi.⁵⁰ Tõenäoliselt saavad looduslikest pühapaikadest olulised lähtepunktid elupaikade taastamiseks, haruldaste liikide leikohad ning ühenduslülid kaitsealade, rohekoridoride ning tugi- või puhveralade vahel. Seega võivad nad täita otsustavat osa ökosüsteemi kaitstes ametlikel kaitsealadel ja nende ümber.

Elustiku mitmekesisus ja looduslikud pühapaigad vajavad edasisi uuringuid. Tuleks suurendada kohalike uurimuste hulka ja koostada nende alusel põhjalikumad piirkondlikud ja üleilmsed kokkuvõtted.

3.5 Maastik ja esteetilised väärtused

Paljusid looduslikke pühapaiku peetakse „ilusaks” ja on tõenäoline, et osaliselt nende ilu tõttu on neile omistatud vaimseid väärtusi või „väge”. Dramaatilised maastikud, aukartust äratavad kaljud, mäed, kosed, iidised puud – kõik need looduse küljed võivad hinge liigutada. Looduse ilu ja vägevus on korduvad teemad kultuurides, mis väärtustavad pühapaiku ja maastikke. Mõnikord paigutatakse neisse vaimsetesse maastikesse märk inimesest. Mõned äärmiselt tagasihoidlikud tavad ei jäta nähtavat jälge. Teiste tavade järgijad võivad ehitada väikese kivikuhila, püstitada kohalikest materjalidest pühamu või riputada üles palvelipud. Mõned kultuurid on imposantsemad, rajades suuremaid ehitisi nagu stuupad, templid, mo eed ja kloostrid. Tihti on need ehitatud „orgaaniliselt” pikkade aastate jooksul, kohalikest materjalidest ja muldvärve kasutades ning sobivad

⁴³ Tiwari jt, 1998.

⁴⁴ Githitho, 2005.

⁴⁵ Ormsby, 2007.

⁴⁶ Mgumia ja Oba, 2003.

⁴⁷ Siin ja edaspidi on pühade salude ja metsade kohta kasutatud tinglikult sõna „hiis”, eeldades, et mõeldud on ajaloolisi, kompleksseid ning kogukondlikult kasutatud metsailmelisi pühapaiku, mille taimestiku vaba arengut häirib vaid usutavade järgimine. (*Toim*)

⁴⁸ Ormsby, 2007.

⁴⁹ Khamaganova, 2007.

⁵⁰ Ormsby, 2007.

maastikku. Hoolimata nende suurematest mõõtmetest paistavad nad siiski kääbuslikena neid ümbritseva looduse aukartust äratavate mõõtmete tõttu.

3.6 Looduslike pühapaikade arv ja ulatus

Looduslike pühapaiku on eri ulatusega. Nad võivad olla nii väikesed nagu üksik puu või kalju, või ulatuda üle terve mäeaheliku. Mõnel juhul peab kogukond pühaks terveid maastikke, mis sisaldavad endas erilise pühaduse koondumisalasid.

Looduslike pühapaikade üldarv on teadmata. Ometi on üksnes Indias hinnanguliselt 150–200 000 hiit.⁵¹ Ghanas on umbes 1900 hiit, samas kui Mongoolias võib olla 800 looduslikku pühapaika. Koguarv üle veerand miljoni loodusliku pühapaiga võiks olla realistlik.

Kohalikud kogukonnad omavad või haldavad hinnanguliselt 400–800 miljonit hektarit metsa⁵² ja osa sellest

arvatakse peaaegu kindlasti püha maa hulka. Lisaks on hinnatud, et maailmareligioone järgivate kogukondade omand katab 7% planeedi maismaapindalast. Mitte kõike seda ei peeta pühaks, kuid kuna see on usukogukondade kontrolli all, saaks neid maid elustiku mitmekesisuse säilitamiseks teadlikumalt valitseda.⁵³ Seega võivad looduslikud pühapaigad märkimisväärselt kaasa aidata üldisele eesmärgile – vähendada loodusliku mitmekesisuse kadumist.

3.7 Looduslike pühapaikade ohutegurid ja kadumiskiirus

Nagu kogu looduskeskkond nii on ka looduslikud pühapaigad kannud suuri kaotusi. Aastatuhande ökosüsteemi hinnangus (2005) on kirjeldatud inimtegevuse laiemat mõju ökosüsteemi kultuurilistele teenustele:

„Inimesed kasutavad kõiki ökosüsteemi teenuseid üha rohkem. Ligikaudu 60% hinnangus käsitletud

Tahvel 1. Ülevaade hiite hävimise põhjustest Indias

1. *Metsamajandus.* Palju hiisi on hävitatud metsaraietega.
2. *Arendustegevus.* Osa riigimaale jäänud hiitest on hävinud väikelinnade laienemise mõjul. Palju hiisi on hävinud ka raudteede ja kiirteede rajamise tõttu. Osa hiisi on paisude ehitamisel üle ujutatud.
3. *Ususüsteemi muutumine.* Mõnel juhul on hiite seisundit halvendanud teise usu omaksvõtmine.
4. *Sanskritiseerumine.* Paljudes kohtades on kohaliku rahvausundi jumalad asendunud ja asendumas hindu jumalate ja jumalannadega. See on kaasa toonud templite rajamise hiitesse.
5. *Palverännakud ja turism.* Paljude piirkondliku või India-ülese tähtsusega hiite terviklikkust on kahjustanud suure hulga palverändurite ja turistide külastused.
6. *Biomassi väljaviimine.* Paljudes hiites on lubatud biomassi välja viia ja loomi karjatada. Sellise tava kestmine põlvest põlve on hiisi kahjustanud.
7. *Kuritarvitused.* Palju on teateid kuritarvitustest, mille on hiites toime pannud kohalikud kogukonnad ja/või mitmesugused valitsusasutused, samuti sisserändajad.
8. *Moderniseerumine ja turumehhanismid.* Kõige hilisem hiisi ohustav tegur on seotud moderniseerimisega. Kohalike traditsioone tõrjub välja läänelik linnakultuur. Nüüdisaegne haridussüsteem ei suuda sisendada austust kohalike traditsioonide vastu. Selle tagajärjel kahaneb hiite tava kultuuriline tähtsus kohalike elanike noorema põlvkonna seas. Turumajanduse levimise mõjul on kohalike kogukondade identiteet hakanud murenema. Lühiajalise äritulu ahvatlus on soodustanud loodusvarade traditsiooniliste allikate, kaasa arvatud hiite hävitamist.
9. *Killustumine ja osaline hävimine.* Palju hiisi on killustanud ja osaliselt hävitanud tee-ehitus, uute elektriliinide rajamine ja maa võtmine põllumajanduslikku kasutusse. Killustamine põhjustab liikide hävimist ja ökoloogiliste funktsioonide nõrgenemist.

Allikas: Malhotra et al., 2001, teoses Gokhale, 2003.

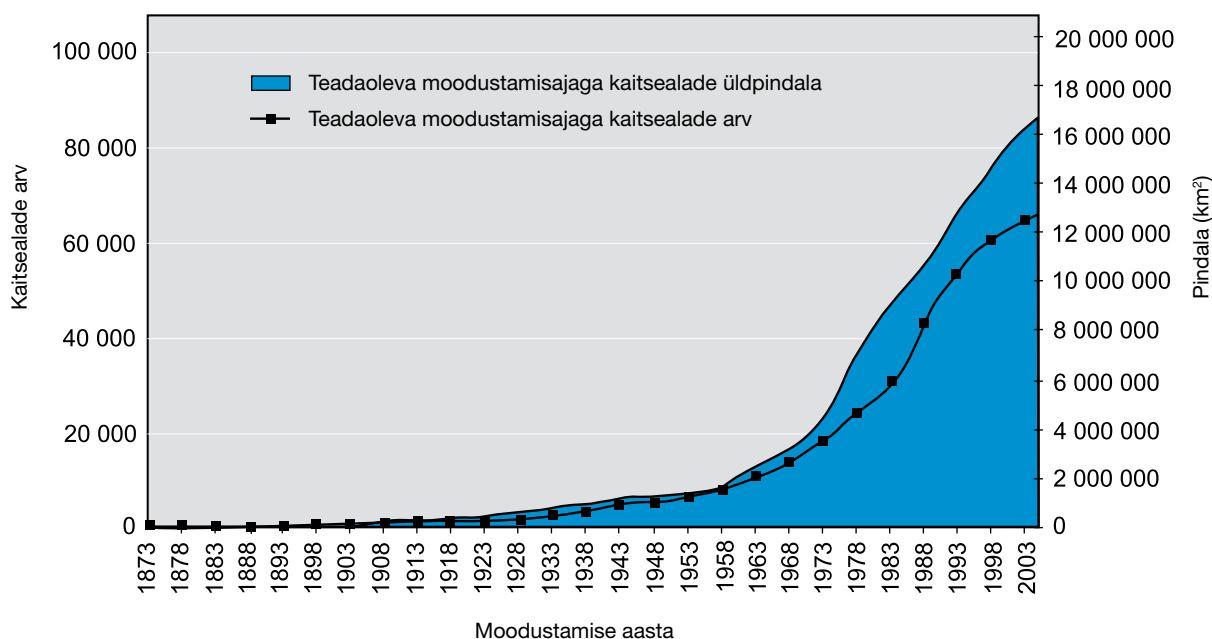
⁵¹ Gokhale, 2003; Chatterjee jt, 2004.

⁵² Molnar ja Scherr, 2003 teoses Barrow ja Pathak, 2005.

⁵³ Vt <http://www.arcworld.org/projects.asp?projectID=9>

Joonis 1. Maailma kaitsealade arvu suurenemine ajas (Chape jt, 2003)

Märkus. Arvestusest on välja jäetud 38 427 kaitseala pindalaga u 4 miljardit km², sest nende moodustamise aeg ei ole teada.

ökosüsteemi teenustest (15 teenust 24st, sh 70% reguleerivatest ja kultuurilistest teenustest) on kahjustatud või kasutatakse jätkusuutmatult. /.../ Kuigi kultuuriliste teenuste kasutamine on järjest kasvanud, on ökosüsteemide võime pakkuda kultuurilisi hüvesid viimase sajandi jooksul märkimisväärselt vähenenud. /.../ Kultuuriväärtusega ökosüsteemide ja maastike kiire kadumine võib suurendada ühiskonnas rahulolematust ja marginaliseerumist”.

Malhotra jt (tahvel 1) on kirjeldanud India hiite ohutegureid. See on kasulik analüüs, sest enamik ohte ja nende põhjuseid on sarnased kõigis maades.

Looduslike pühapaikade hävimise ulatuse, seaduspärasuste ja põhjuste tundmaõppimine on äärmiselt vajalik, et oleks võimalik võtta meetmeid kahju vähendamiseks ning sedakaudu elustiku mitmekesisuse ja kultuuride kaitsmiseks. Aastatuhande ökosüsteemi hinnangus järeldati, et paljud kogukonnad väärtustavad neid teenuseid kõrgelt ning nende kadumise mõju on väga tuntu:

„Kultuuriliste teenuste vähenemise mõju on iseäranis raske mõõta, aga see on paljude inimeste jaoks väga oluline. Eri kultuure, teadmiste süsteeme, religioone ja ühiskonnasuhteid on tugevalt mõjutanud ökosüsteemid. Mitmes aastatuhande ökosüsteemi hinnangu analüüsis leiti, et ökosüsteemide vaimsed ja kultuurilised väärtused

on paljudele kohalikele kogukondadele sama olulised kui teised väärtused ja seda nii arenguriikides (India hiite olulisuse näide) kui ka tööstusriikides (linnaparkide tähtsus).”

3.8 Looduslikud pühapaigad ja tänapäevased looduskaitsealad

Tänapäevaste looduskaitsealade vanuseks loetakse 140 aastat. 1864 võeti USAs avaliku maana kaitse alla Yosemite'i org ning 1872 asutati Yellowstone'i rahvuspark.⁵⁴ Need kaitsealad loodi peamiselt metsiku looduse kaitseks ning see tõi kaasa põliselanike väljaajamise. Sellist kaitsealavormi tuntakse tänapäeval USA rahvusparkimudelina ehk Yellowstone'i mudelina.⁵⁵ Tuhandete aastate tagant pärinevate looduslike pühapaikadega võrreldes on tänapäevased kaitsealad maakasutuse valdkonnas uus nähtus. Nii on kirjutatud Maailma Looduse Fondi 2005. aasta aruandes „Beyond Belief”: „Pühapaigad on arvatavasti kõige vanem meetod maakera elupaikade kaitseks.”

Nüüdisaegsete kaitsealade kiire laienemise ja arengu ajajärgul (vt joonis 1) on „kaitsealuste” maade senisesse kogukondlikku kasutamisse suhtunud pisut lühinägelikult või tahtlikult hoolimatult. Näiteks IUCNi põliste

⁵⁴ IUCN, 1994; Stevens, 1997.

⁵⁵ Stevens, 1997.

⁵⁶ Beltrán, 2000, lk 39.

ja traditsioonilise elulaadiga rahvaste ja kaitsealade hea tava juhendi⁵⁶ 11 juhtumiuurimusest ainult ühe puhul oli kogukondadega konsulteeritud enne kaitseala kehtestamist. Kuigi sinne valim on väike, kajastab see tõenäoliselt üldist suundumust vähesele konsulteerimisele kaitsealade loomisel. Ebapiisava konsulteerimise kohta on veel palju näiteid. Vähenes konsulteerimine osutab ka senisele välis- tavalale kaitsealamudelile, milles põliselanikke on peetud looduskaitsega vastanduvateks ning paljudel juhtudel on nad riiklikelt kaitsealadelt märkimisväärse sotsiaalse ja majandusliku segaduse ja raskuste hinnaga välja aetud.⁵⁷

Viimase 50 aasta jooksul on siiski tekkinud alternatiivid välis- tavalale kaitsealamudelile, kui esmalt Euroopas ja siis mujal hakati looma maastikukaitsealasid, veelgi hilisemal ajal aga üle minema elanikke kaasavale kaitse- korraldusmudelile.⁵⁸ Üleminek uuele mudelile on viimase- sed paarkümmend aastat olnud oluline teema kaitseala- sid puudutavas arutelus ja seda on kajastanud ka mitu olulist uurimust.⁵⁹ Elanike kaasamise suund sai alguse

1980ndate kogukonnahariduse programmide ja laienes 1990ndatel seoses integreeritud looduskaitse- ja arengu- programmide ulatusliku rakendamise- ga. Nendele eelnes biosfäärikaitsealade idee, mis töötati välja UNESCO programmi „Inimene ja biosfäär” raames 1970ndate alguses, ning lisaks suund ühisele või koostööl põhine- vale kaitsekorraldusele, mis sai alguse India ja Nepaali metsanduses 1970ndate keskel ja jätkus hiljem laiemalt Lõuna-Aasia kaitsealadel.

Neid muudatusi, millest on saanud kaitsetegevuse peasuund, kajastab IUCNi kaitsealade klassifikatsiooni kujunemine. Töö kaitsealadekategoriatega algas juba 1969. aastal. Esimene täielik liigitus avaldati 1978. aastal ja see koosnes kümnest kategooriast. Praegune liigitus pärineb aastast 1994, kui kehtestati kuus kaitsealadekategoriat.⁶⁰ Kategooriad on otseselt seotud inim- jõu tasemega öko- süsteemides. Just selles liigituses said maastikukaitsealad ja piiratud looduskasutusega alad iseseisva staatuse esimese nelja rangema kaitsekategooria kõrval.⁶¹

Tabel 1. Kaitsealadekategoriad ja valitsemisvormid (Borrini-Feyerabend jt, 2004)

A	A			B		C				D	
Valitsemisvorm	Riiklikud kaitsealad			Sektorite koostöös kaitstavad alad		Erakaitsealad				Kogukondade kaitstavad alad	
Kaitseala- kategooria	Föderaalise või riikliku ministeeriumi või asutuse haldusalas	Kohaliku omavalitsuse ministeeriumi või asutuse haldusalas	Valitsemine on delegeeritud (nt vabariikidele)	Piiriline valitsemine	Koostöö põhinev valitsemine	Ühine valitsemine	Ala on moodustanud ja seda juhib eraisikust maaomanik	... mittetulunduslik organisatsioon (nt VVO, ülikool,	... äriühing	Ala on moodustanud ja seda juhib põlisrahvas	... kohalik kogukond
Ia – loodus- reservaat											
Ib – metsiku looduse ala											
II – rahvuspark											
III – loodus- mälestised											
IV – elupaiga või liigi kaitseala											
V – looduspark											
VI – piiratud looduskasutusega ala											

⁵⁷ West ja Brechin, 1991; Adams ja McShane, 1992; Stevens, 1997.

⁵⁸ Phillips 2003, teoses Borrini-Feyerabend jt, 2004.

⁵⁹ Phillips 2003, teoses Borrini-Feyerabend jt, 2004.

⁶⁰ IUCN, 1994.

⁶¹ Brown jt, 2005.

Tabel 2. Looduslikud pühapaigad IUCNi kategooriatele vastavatel kaitsealadel (Verschuuren jt, 2007)

Ia Loodusreservaat: peamiselt teaduslikul eesmärgil kaitstav ala		
Sri Lanka	Yala rahvuspark	Väga tähtis budistidele ja hinduistidele ning nõuab usulistel põhjustel ranget kaitset.
Venemaa Föderatsioon	Jugani kaitseala	Olulise tähendusega kristlastele. Kaitseala on loodud Belojarski rajoonis ümber handi ja neenetsi pühapaiga Numto järve. ⁶²
Ib Metsiku looduse ala: peamiselt looduskaitse eesmärgil moodustatud ala		
Mongoolia	Bogd Khani mägi	Mägi on väga tähtis budistidele ja on olnud oluline šamanismis. Riik on selle ametlikult tunnistanud pühaks mäeks. On tõendeid kaitsealaks kuulutamise kohta aastal 1294.
Mongoolia	Dornod Mongol	Olulise tähendusega budismis. Reservaadis asuv Vangiin Tsagaan Uul (Vangi püha mägi) on budistlik pühapaik.
II Rahvuspark: peamiselt ökosüsteemide kaitseks ja puhke-eesmärgil moodustatud ala		
Malawi	Nyika rahvuspark	Suurel alal asub neli pühapaika, kus kohalikud elanikud peavad endiselt vihmakutsumise tseremooniad.
Jaapan	Kii mägede rahvuspark ja MPA	Mitu shinto ja budismi templit, pühapaika ja palverännakurada, mida mõlema usundi järgijad on pidevalt kasutanud üle tuhande aasta.
India	Suur-Himaalaja rahvuspark	Mitu hinduismi jaoks olulise tähendusega paika.
III Loodusmälestis: looduse üksikobjekti kaitseks moodustatud ala		
Kambodža	Phnom Prichi looduskaitseala	Väike osa kaitsealast on püha mets ja seetõttu loodusmälestis (teine näide on kaya metsad Keenias).
Venemaa Föderatsioon	Kuldse Altai MPA	Püha piirkond Altai põliselanikele ning eri usundite järgijatele, sh budistidele, kristlastele ja moslemitele.
Kreeka	Áthose MPA	Áthose mägi on üks tähtsam õigeusu pühapaik. 15 kloostrit ja mitu eraklat, mis on pidevalt tegutsenud üle tuhande aasta.
Hispaania	Montserrat looduskaitseala ja looduspark	Sadu aastaid vanade eraklatega kristlik klooster, mis on olnud palverännukeskus alates 14. sajandist. Tänapäeval kõige suurema külastajaskonnaga kaitseala Hispaanias.
IV Elupaiga või liigi kaitseala: peamiselt looduskaitse eesmärgil kaitsekorraldusliku sekkumise teel kaitstav ala		
Liibanon	Qadisha oru ja Jumala Seedrite MPA	Maroniitide kiriku püha mets, tähtis klooster, eraklad ja usujuhtide residents.
Borneo	<i>tembawang</i> 'i parkmetsad	Mõned pühapaigad vajavad pidevat sekkumist või isegi istutamist, nagu väga suure elustiku mitmekesisusega <i>tembawang</i> 'i parkmetsad.
Sri Lanka	Sri Pada (Peak Wildernessi) kaitseala	Islami, budismi, hinduismi ja ristiusu looduslik pühapaik, kus käib palju nende usundite järgijatest palverändureid.
V Maastikukaitseala ehk looduspark: peamiselt maastiku või veekogu kaitseks ja puhke-eesmärgil moodustatud ala		
Hiina	Xishuangbanna rahvuspark	Mitu pühapaika (hiied ja mäed), mida kogukond on kaua hoidnud ja mis on osa väga olulisest ja suure elurikkusega kultuurmaastikust.
Rumeenia	Vanatori Neamti looduspark	Rumeenia usuelu keskus, kus on 16 ristiusu kloostrit; lisaks on looduspargis oluliste loomaliikide, nagu euroopa piisoni, pruunkaru ja hundi elupaigad.

⁶² Tegelikult asub Numto järv Numto looduspargis ning sellel ei ole kristlastele olulist tähendust. Suuline teade prof Art Leetelt. (Toim)

Tabel 2. Looduslikud pühapaigad IUCNi kategooriatele vastavatel kaitsealadel (jätkub)

VI	Piiratud looduskasutusega kaitseala: peamiselt looduslike ökosüsteemide säästvaks kasutamiseks moodustatud ala		
	Ecuador	Cayapas Mataje	Säästva looduskasutusega ala, kus väidetavalt kasvavad maailma kõige kõrgemad mangroovimetsad ja kus elavad kohalikele inimestele olulised vaimud.
	USA	Dook'o'osfiid'i (San Francisco Peaks) metsakaitseala	Rohkem kui tosina indiaani rahva pühakoht.
	Egiptus	Püha Katariina kloostri MPA, Siinai mägi	Siinai ehk Moosese mägi on juudiusuliste, kristlaste ja moslemite pühapaik. Muistne Püha Katariina klooster on maailmapärandi ala.

„maa- ja/või merealad, mis on pühendatud spetsiaalselt bioloogilise mitmekesisuse ning loodusvarade ja nendega seotud kultuurivarade kaitsele ja säilitamisele ning mille kasutamist korraldatakse õiguslike või muude tõhusate vahenditega (IUCN 1994 ja 2008).⁶³”

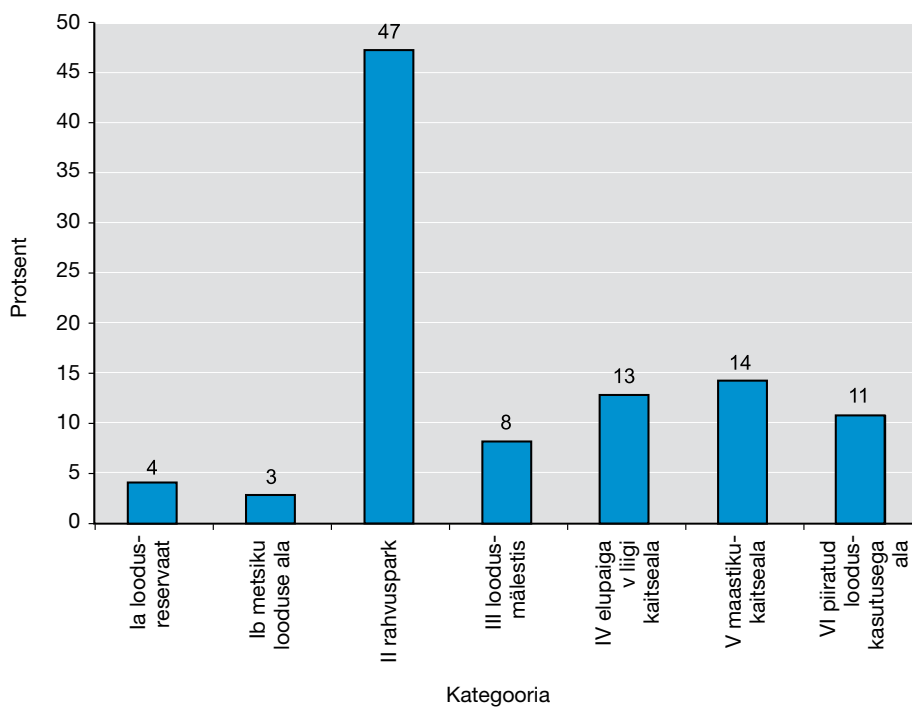
IUCNi määratluse eri versioonid ütlevad sõnaselgelt, et lisaks elustiku mitmekesisusele ja loodusele väärivad kaitset kultuurivarad ja kultuuriväärtused. Määratluse sõnastusest tuleneb, et tõhusateks kaitsemehhanismideks võivad lisaks õiguslikule tunnustamisele olla ka muud kultuurilise kaitsekorralduse viisid (nt tavadel põhinev korraldus).

Seega on kaitsealaliikumises jõutud arusaamisele, et kogukonnad on maa-alasid kaitse eesmärgil hooldanud pika aja jooksul. Esimest korda tunnustati seda ametlikult alles 2003. aastal Durbanis maailma kaitsealade kongressil. Siin pälvis kaitsealade uue valitsemisvormina esimest korda looduskaitseringkondade üldise toetuse kogukonna kaitstav ala. Tabel 1 eritleb IUCNi kuus kaitsealakategooriat kõnealusel kohtumisel soovitatud kogukonnapõhise valitsemise tüüpide alusel.⁶⁴

Need uued valitsemistüübid on aidanud tuua tege-liku rahvusvahelise tunnustuse kogukondade tähtsale ajaloolisele rollile maakasutuse korraldamisel. Kogukonna kaitstava ala mõiste selgitamine ja rakendamine riiklikul ja kohalikul tasandil on käimas ja selle mõju kaitsealade valitsemisele alles kujuneb. Samuti on pooleli looduslike pühapaikade ja kogukonna kaitstavate alade suhte selgitamine.

Hiljutine uurimistöo on näidanud, et looduslikke pühapaiku leidub kõigile kuuele IUCNi kategooriale vastavatel kaitsealadel (vt tabel 2). Aruandes „Beyond Belief” esitasid Dudley jt (2005) teabe saja kaitseala kohta, kus leidub looduslikke pühapaiku. Ülevaates määrati kindlaks IUCNi kategooria, millele kaitseala vastas (seda teavet sisaldas 74% paikadest, joonis 2), ning samuti paiga rahvusvaheline staatus ühe rahvusvahelise kaitsealade konventsiooni või programmi alusel. Uurimuse jaoks välja valitud sada pühapaika pidid esindama teatavaid olulisi tunnuseid ega kujutanud seega looduslikke pühapaiku sisaldavate kaitsealade juhuvalimit.

Joonis 2. Looduslikke pühapaiku sisaldava 74 kaitseala jaotumine IUCNi kategooriate kaupa (Dudley jt, 2005)

Seetõttu annab analüüs pigem esialgse ettekujutuse looduslike pühapaikade jaotumisest IUCNi kategooriate kaupa. Tegelik jaotus väärib uusi uuringuid.

Suur osa looduslikke pühapaiku asus nelja kõige rangema kategooria kaitsealadel: loodusreservaat, metsiku looduse ala, rahvuspark, loodumälestis, elupaiga või liigi kaitseala. See võiks tähendada, et *tänapäevane looduskaitse toetab olemasolevat kultuurilist mehhanismi, mis piirab keeldude abil inimeste juurdepääsu looduslikele pühapaikadele*. Traditsiooniliste haldussüsteemide põhiülesanne on sageli olnud piirata juurdepääsu aladele, millele omistatakse pühasid väärtusi.

Paranenud (kuigi endiselt ebatäiuslik) arusaam pühapaikade jaotusest IUCNi kaitsealategooriate lõikes lubab järeldada, et kuigi IUCNi kategooriad *võivad peegeldada inimõju vähenemist ökosüsteemides, ei näita see tingimata varasema sekkumise või hooldamise puudumist nendel aladel*. Kultuuri ja traditsioonide ilmingud, mida vahendavad looduslikud pühapaigad, on mõnel juhul aidanud vähendada häirivat inimõju. Seetõttu on kultuuri ja traditsioonide ilmingud IUCNi I-IV kategooria puhul mitte lihtsalt kohaldatavad, vaid äärmiselt olulised.

IUCNi kaitsealade juhendi 1994. aasta versioonis ei olnud nende nelja kategooria puhul kultuurilisi ja vaimseid väärtusi piisavalt arvesse võetud, kuid juhend on täiendamisel. Nüüd tunnustatakse, et võimaluse

korral peaks kõikide kaitsealade eesmärk olema „säilitada riikliku ja rahvusvahelise tähtsusega looduslikke ja vaatamisväärsed alasid vaimsetel, kultuurilistel ja teaduslikel eesmärkidel”.⁶⁵ Meie soovime kultuuriliste ja vaimsete väärtuste ning looduslike pühapaikade sõnaselget ja otsustavat tunnustamist ning neid toetavat kaitsekorraldust kõigi IUCNi kategooriate raames.

Üldisem arusaamine, et looduslikud pühapaigad võivad esineda kõigis IUCNi kategooriates, võimaldab kaitsealategooriaid looduslike pühapaikade kaitse toetamiseks paindlikumalt kasutada. Küllaltki palju pühapaiku on kaitse all rahvusparkide ja loodumälestistena (II ja III kategooria). Ia kategooria – loodusreservaaadi – selge kasutamine on arutusel Madagaskari looduslike pühapaikade puhul (Dudley, *pers. com.*) ja tõenäoliselt selle kategooria kasutamine laieneb. Kaitsealadel, kus on lubatud laialdasem juurdepääs, võiks kasutada vööndeid, et tagada mõne loodusliku pühapaiga kultuuriväärtuste kaitsmiseks vajalikud juurdepääsupiirangud.

3.9 Looduslike pühapaikade rahvusvaheline tunnustamine

Kaitsealasid toetavad rahvusvahelisel tasandil mitmesugused programmid, konventsioonid ja deklaratsioonid. Need on ajaloolises järgnevuses: programm „Inimene ja

⁶⁵ IUCN, 2008.

biosfäär” (1970); Ramsari konventsioon rahvusvahelise tähtsusega märgalade kaitseks (1971); UNESCO ülemaailmne kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon ehk maailmapärandi konventsioon (1972); bioloogilise mitmekesisuse konventsioon (1992); vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon (2003) ja põlisrahvaste õiguste deklaratsioon (2007). Viimane põhjendab ja toetab põlisrahvaste looduslike pühapaikade kaitset, suurendades põliselanike õigusi nende valitsemiseks ja nendega seotud tavade säilitamiseks.

Dudley jt (2005) andmetest nähtub, et sajast looduslikke pühapaiku sisaldavast kaitsealast on 17% maailmapärandi hulka kuuluvad alad, 5% Ramsari alad ja 3% biosfäärikaitsealad. Nagu öeldud, tuleks seda analüüsi lugeda väga esialgseks. See ei pruugi täielikult kajastada looduslike pühapaikade leidumist nendel kaitsealadel ega järelikult ka neile antud rahvusvahelist tunnustust. Valdkond vajab edasisi uuringuid.

Allpool kirjeldame loetletud programme, konventsioone ja deklaratsioone.

- **Inimene ja biosfäär (1970):** UNESCO programmi „Inimene ja biosfäär” raames loodi biosfäärikaitseala mudel, millest sai alguse inimese vajaduste arvestami-

ne kaitsealade juhtimises. Programmi raames loodud biosfäärikaitsealad on uuenduslikud ja kujutavad uut lähenemist looduskaitsele ja säästvale arengule. Need on riikide jurisdiktsiooni all, kuid kuulumine maailma biosfäärikaitsealade võrgustikku võimaldab jagada ideid ja kogemusi riiklikul, regionaalsel ja rahvusvahelisel tasandil. Maailmas on 105 riigis 529 sellist ala. Programm on viimastel aastatel tänu biosfäärikaitsealade võrgustiku koostumisele etendanud juhtivat osa looduslike pühapaikade kaitsega seotud kogemuste väljaselgitamisel ja kogumisel.

- **Ramsari märgalade konventsioon (1971):** Märgalade konventsiooni peamised sõnumid on kaitse ning tark ja säästev ehk jätkusuutlik kasutamine. Konventsiooniga kaitstud rahvusvahelise tähtsusega märgalade nimistusse kuulub praegu 1708 märgala kogupindalaga 153 miljonit hektarit. Rangetele nõuetele vastavad Ramsari alad ei pruugi alati olla kaitsealad IUCNi määratletud tähenduses, kuigi kattuvad sageli muu kaitse-eesmärgiga aladega. Ramsari rahvusvahelise tähtsusega märgaladel asub hulk looduslikke pühapaiku. Kuigi pühadele väärtustele ei ole seni konventsiooniga seoses olulist tähelepanu pööratud, on praegu käsil kultuuriväärtusi käsitlevate juhiste täiendamine.

Tahvel 2. Olulisemad looduslikke pühapaiku käsitlevad punktid ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis

„Tunnistades, et põlisteadmiste, kultuuride ja tavade austamine aitab kaasa jätkusuutlikule ja võrdsele arengule ning keskkonna õigele haldamisele, /.../

Artikkel 11

1. Põlisrahvastel on õigus teostada ja taaselustada oma kultuuritraditsioone ja kombeid. See sisaldab õigust säilitada, kaitsta ja arendada kultuuri mineviku-, oleviku- ja tulevikuväljendusi, nagu näiteks arheoloogilisi ja ajaloolisi asupaiku, artefakte, kujundeid, tseremooniaid, tehnoloogiaid ning visuaalseid ja etenduskunste ning kirjandust.
2. Riigid [hüvitavad põlisrahvastele kultuurilise, intellektuaalse, religioosse ja vaimse vara, mis on võetud ilma nende vaba, eelneva ja informeeritud nõusolekuta või nende seadusi, traditsioone ja kombeid rikkudes, ning loovad selleks tõhusad mehhanismid, milleks võib muu hulgas olla põlisrahvastega ühiselt välja töötatud hüvitis.]

Artikkel 12

1. Põlisrahvastel on õigus kuulutada, teostada, arendada ja õpetada oma vaimseid ja religioosseid traditsioone, kombeid ja tseremooniaid; neil on õigus säilitada, kaitsta ja omada privaatset ligipääsu oma religioossetele ja kultuurilistele paikadele; neil on õigus kasutada ja hallata oma tseremooniaalseid esemeid; ja neil on õigus repatrieerida oma maised jäänused.

Artikkel 25

Põlisrahvastel on õigus säilitada ja tugevdada oma eristuvaid vaimseid suhteid oma traditsiooniliselt omatud või muul moel asustatud ja kasutatud maade, territooriumide, vete ja rannikualadega ja teiste varadega ning toetada nende vastutust tulevaste põlvkondade ees selles suhtes.

Artikkel 26

1. Põlisrahvastel on õigus maadele, territooriumidele ja varadele, mida nad on traditsiooniliselt omanud, asustanud või muul moel kasutanud või omandanud.
2. Põlisrahvastel on õigus omada, kasutada, arendada ja hallata maid, territooriume ja varasid, mida nad omavad traditsioonilise omanduse mõistes või muu traditsioonilise asustamise või kasutamise mõistes, nagu ka neid, mis nad on muul moel omandanud.
3. Riigid annavad sellistele maadele, territooriumidele ja varadele oma tunnustuse ja kaitse. Taoline tunnustamine toimub asjaomaseid põlisrahvaste kombeid, traditsioone ja maa omamise süsteeme kohaselt austades.

Artikkel 29

1. Põlisrahvastel on õigus keskkonna ning nende maade, territooriumide ja varade tootmisvõime säilitamisele ja kaitsele. Riigid kehtestavad ja rakendavad põlisrahvaste osas taoliseks säilitamiseks ja kaitseks diskrimineerimiseta toetusprogramme. /.../

Artikkel 32

1. Põlisrahvastel on õigus määratleda ja arendada eelistusi ja strateegiaid oma maade või territooriumide ja muude varade arendamiseks ja kasutamiseks.
2. Riigid konsulteerivad ja teevad heas usus koostööd asjaomaste põlisrahvastega nende endi esindusasutuste kaudu, et saada neilt vaba ja informeeritud nõusolek enne mistahes projekti heakskiitmist, kui see puudutab põlisrahvaste maid või territooriume ja muid varasid, eriti mineraalide, vee ja muude loodusvarade arendamiseks, kasutamiseks või kasutusse võtmiseks.
3. Riigid kehtestavad tõhusad mehhanismid õiglaseks ja ausaks heastamiseks mistahes taolise tegevuse puhul ja kasutusele võetakse kohaseid meetmeid, et tõrjuda kahjulikke mõjusid keskkonnale, majandusele, sotsiaalsele, kultuurilisele või vaimsele pärandile.

Artikkel 34

Põlisrahvastel on õigus edendada, arendada ja säilitada oma asutuste struktuure ja oma eristuvaid kombeid, vaimust, traditsioone, protseduure, tavasid ja, kus need eksisteerivad, ka õigussüsteeme või kombeid, vastavalt rahvusvahelistele inimõigussandarditele.”

- **Maailmapärandi konventsioon (1972):** UNESCO konventsiooni eesmärk on aidata kaasa inimkonna jaoks eriti väärtusliku kultuuri- ja looduspärandi kindlakstegemisele, kaitsele ja säilitamisele kogu maailmas. Konventsioonile on alla kirjutanud 187 riiki ja sellega nõutakse maailmapärandi alade kaitse alla võtmist ja nimekirja kandmist. Maailmapärandi alade kaitse on rahvusvaheline kohustus, mida tuleb täita, olenemata alade asukohariigist. Praegu on nimekirjas 704 kultuuripärandi ala, 180 loodusala ning 27 ala,⁶⁶ milles kaitstakse kultuuri- ja loodusväärtusi. Paljudel maailmapärandi aladel on looduslikke pühapaiku ja pühasid maastikke. Kuigi maailmapärandi konventsiooni keskmes on aine
- pärand, tunnustatakse konventsiooni raames üha rohkem ka vaimseid väärtusi.⁶⁷
- **Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon (1992):** Bioloogilise mitmekesisuse konventsioonile kirjutasid alla 150 riigi valitsusjuhid Maa tippkohtumisel Rio de Janeiro 1992. aastal ja selle põhieesmärk on säästev areng. Selles tunnustatakse, et bioloogiline mitmekesisus hõlmab enam kui taimed, loomad, mikroorganismid ja ökosüsteemid – see on seotud ka inimestega ning nende vajadusega toidu, ravimite, puhta õhu ja vee, peavarju ning puhta ja tervisliku keskkonna järele. Konventsioonis on rõhutatud traditsioonilisi teadmisi ja kaitsealasid. Kuigi selles ei ole looduslike pühapaikade jaoks ette nähtud

⁶⁶ 2011. a juuni andmed (*toim*).

⁶⁷ Rössler, 2003.

eraldi programmi, on konventsiooni raames välja töötatud „Akwé: Koni vabatahtlik juhend kultuurilise, keskkonna- ja ühiskonnamõju hindamiseks seoses arendustegevusega, mida kavandatakse või millel on tõenäoline mõju pühapaikades ning maadel ja vetes, mida traditsiooniliselt valdavad või kasutavad kohalikud või põliskogukonnad”.⁶⁸

- **Vaimse kultuuripärandi konventsioon (2003):** Vaimse kultuuripärandi ehk elava pärandi kaitse 2003. aasta konventsioon käsitleb järgmisi valdkondi: suuline pärimus; esituskunstid (nt traditsiooniline muusika, tants ja teater); kogukondlik tegevus, rituaalid ja pidulikud sündmused; looduse ja universumiga seotud teadmised ja tavad; traditsioonilised käsitööoskused.⁶⁹ Seega puudutab konventsioon paljusid looduslike pühapaikadega seotud tavasid. Looduslike pühapaikade seisukohast eriti oluline on loodusega seotud teadmiste ja tavade valdkond. Enne konventsiooni vastuvõtmist juhtis UNESCO programmi inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteoste väljakuulutamiseks, mille raames tunnustati ka looduslike pühapaikadega seotud meistriteoseid.

- **Põlisrahvaste õiguste deklaratsioon:**

Selle 2007. aastal vastu võetud ÜRO deklaratsiooniga loodi raamistik põlisrahvaste õigustele ja see sisaldab järgmist viidet:

„Tunnistades, et põlisteadmiste, -kultuuride ja -traditsioonide austus aitab kaasa jätkusuutlikule ja võrdsele arengule ning keskkonna õigele haldamisele”.

Olulisemad looduslike pühapaikadega seotud artiklid ja punktid on välja toodud tekstitahvilil 2.⁷⁰

Seega on üleilmsel tasandil loodud laiaulatuslik raamistik kultuuriliste ja vaimsete väärtuste arvestamiseks ning looduslike pühapaikade äratundmiseks ja säilitamiseks maastikel. Kuna nüüd on vaimse kultuuripärandi deklaratsioon jõustunud ning põlisrahvaste õiguste deklaratsioon heaks kiidetud, saavad need mehhanismid hakata koordineeritult toimima looduslike pühapaikade ja nende eestkostjate toetuseks.

⁶⁸ *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous or Local Communities*. Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni sekretariaat, 2004. (Akwé: Koni suuniste kohta vt lähemalt käesoleva väljaande 5. peatüki punkt 9. – *Toim*)

⁶⁹ Konventsioon jõustus 2006. aasta aprillis. 2011. a juuni seisuga on sellele alla kirjutanud 135 riiki. (*Toim*)

⁷⁰ Deklaratsiooni täistekst vt 3. lisa. Tõlge eesti keelde: EV Välisministeerium. (*Toim*)

II OSA

SUUNISED JA NÄITED

Juhendi teise osa ülesehitus on järgmine:

4. peatükk: suuniste loetelu, mis koosneb 6 põhimõttest ja 44 suunistest; ja

5. peatükk: selgitused suuniste kohta ja juhtumiuuringute kokkuvõtted.

Suuniste eesmärk on toetada ametlikult moodustatud kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade tunnustamist ja mõistvat valitsemist, aga samuti kaitsealade valitsejate ja traditsiooniliste eestkostjate tulemuslikku ja lugupidavat koostööd. Parimal juhul toetavad looduslikke pühapaiku riiklikud kaitsealasüsteemid ja kaitsealade valitsejad, kuid sagedamini on looduslikest pühapaikadest mööda vaadatud ning mõnel juhul on eestkostjad ja kaitseala valitsejad omavahel vaenujalal.

Suuniste peamine sihtrühm on üksikkaitsealade valitsejad ning kaitsealasüsteemide valitsejad ja planeerijad. IUCNil ega UNESCOl ei sobi anda traditsioonilistele

eestkostjatele otseseid nõuandeid, kuidas korraldada kaitset pühapaikades, mille eest on eestkostjad palju põlvkondi edukalt hoolitsenud. Loodame siiski, et suunistest on kohalike ja põliskogukondade ning maailmareligioonide eestkostjatele ja nende tugiorganisatsioonidele abi, et tõhustada koostööd kaitsealade valitsejatega ning pühapaikade kaitse korraldamisel ökoloogiküsimustega rohkem arvestada.

Samuti loodame, et suunistest saavad kasu teised huvirühmad, nagu loodusvarade ministriumid, riiklikud planeerimisasutused ja erakaitsealade valitsejad, ning et siit leiavad tuge ka väljaspool kaitsealad asuvate pühapaikade eestkostjad.

Kui suunised oma eesmärgi täidavad, võib oodata pikaajalist ja viljakat koostööd, mis aitab tagada looduslikele pühapaikadele ja neid kaitsvatele kogukondadele püsijäämise ka kaugemas tulevikus.

4 Ametlikel kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kaitse korraldamise põhimõtted ja suunised

Juhendi tööversioon (7 lk) avaldati 2006. aastal⁷¹ ja on sellest alates olnud saadaval ka internetis. Praegune versioon tugineb põhiosas algsetele suunistele, kuid selles on arvestatud tööversiooni kohta saadud tagasisidet. Käesolevas peatükis loetletud suuniseid on kavas järgneva nelja aasta jooksul tegelikes oludes katsetada ning seejärel läbi vaadata ja kohendada.

Praegusel kujul on suunised küllalt üksikasjalikud ja ettekirjutavad. Suuniste 44 punkti on koondatud kuue põhimõtte alla. Suuniste üldine lähenemine on konkreetset ja kohalikult tasandilt üldisemale ja riiklikule. Mõne piirkondliku või riikliku tasandi suunise puhul soovitatakse konkreetsete kaitsealade valitsejatel toetada vajalikke poliitilisi muudatusi, mis aitaks kaasa looduslike pühapaikade kaitsele kohalikul, riiklikul ja ülemaailmsel tasandil.

4.1 Põhimõtted

1. põhimõte:	tunnustada looduslikke pühapaiku, mis juba asuvad kaitsealadel.
2. põhimõte:	arvestada planeeringutes ja kaitsekorralduskavades kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikadega.
3. põhimõte:	soodustada huvirühmade nõusolekut, osalust, kaasatust ja koostööd.
4. põhimõte:	parandada teadmisi ja arusaamist looduslikest pühapaikadest.
5. põhimõte:	kaitsta looduslikke pühapaiku, võimaldades samal ajal sobivat kasutust ja juurdepääsu.
6. põhimõte:	austada asjakohases riiklikus poliitikaraamistikus looduslike pühapaikade eestkostjate õigusi.

4.2 Suunised

1. põhimõte	Tunnustada looduslikke pühapaiku, mis juba asuvad kaitsealadel
Suunis 1.1	Loodus- ja kultuuriväärtused. Tunnustada looduslike pühapaikade suurt tähtsust loodus- ja kultuuriväärtuste säilitamisel praegustele ja järeltulevatele põlvkondadele.
Suunis 1.2	Ökosüsteemi teenused ja inimese heaolu. Tunnustada looduslike pühapaikade suurt tähtsust paljude inimeste vaimsele heaolule ning kultuurilise ja vaimse innustuse kuulumist looduse pakutavate ökosüsteemi teenuste hulka.
Suunis 1.3	Tunnustamine. Algatada poliitikasuundi, mis tunnustavad ametlikult looduslike pühapaikade olemasolu riiklikel või erakaitsealadel, kinnitavad traditsiooniliste eestkostjate juurdepääsuõigust ning täidavad sobivat osa (ideaaljuhul kõige olulisemat osa) praegu ametlikel kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel.
Suunis 1.4	Konsulterimine. Kaasata kõigisse aruteludesse asjaomased traditsioonilised eestkostjad, tavade järgijad ja juhid ning saavutada nende heakskiit kaitsealadel või nende lähikonnas asuvate looduslike pühapaikade tunnustamiseks ja kaitse korraldamiseks.
Suunis 1.5	Tervikudelikud. Tunnustada looduslike pühapaikade ühiskondlike, kultuuriliste, looduslike ja majanduslike väärtuste põimitust terviklikeks kaitsekorraldusmodeliteks, mis on osa inimkonna ainelisest ja vaimsest pärandist.

⁷¹ UNESCO, 2006, lk 326–331.

2. põhimõte **Arvestada planeeringutes ja kaitsekorralduskavades kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikadega**

- Suunis 2.1** **Kaitsealade planeerimine.** Algatada planeerimismenetlused kaitsekorralduskavade muutmiseks, nii et need hõlmaksid kaitsealade piires asuvate looduslike pühapaikade kaitset.
- Suunis 2.2** **Looduslike pühapaikade kirjeldamine:** kui pühapaikade saladuses hoidmine ei ole eesmärk, teha huvirühmi kaasava kaitsekorra kavandamise osana kindlaks kaitsealadel ja nende lähikonnas asuvate pühapaikade asukoht, laad, kasutamine ja haldamise korraldus, tehes tihedalt koostööd traditsiooniliste eestkostjatega ning austades nende õigusi.
- Suunis 2.3** **Saladuse hoidmine:** tagada, et eestkostjatele ei avaldataks survet looduslike pühapaikade asukoha või muu nendega seotud teabe avaldamiseks, ning luua kord kaitsealade valitsejatele teatavaks tehtud salajase teabe kaitsmiseks alati, kui seda palutakse.
- Suunis 2.4** **Tähistada või varjata:** parema kaitse tagamiseks tuleks looduslik pühapaik vastavalt vajadusele kas selgelt tähistada või vastupidi, salajas hoidmise vajaduse korral määrata pühapaiga ümber suurem range kaitsega vöönd, jättes pühapaiga täpse asukoha saladusse.
- Suunis 2.5** **Tsoneerimine:** ümbritseda looduslikud pühapaigad tugi-, puhver- ja üleminekuvöönditega, eriti sellised pühapaigad, mis on alid kahjulikule välismõjule.
- Suunis 2.6** **Ühendamine ja taastamine:** ühendada looduslikud pühapaigad roheliste koridoride abil üksteisega ja teiste sobivate ökoloogilistelt tingimustelt sarnaste aladega ning rikutud maastike puhul kaaluda laiema ala elustamise esimese sammuna looduslike pühapaikade taastamist.
- Suunis 2.7** **Ökosüsteemne lähenemine:** kasutada maa, vee ja eluslooduse tervikliku kaitse põhistrateegiana ökosüsteemset lähenemisviisi, mis toetab õiglast säästvat kasutamist ja kaitset ning hõlmab ka kultuurilisi ja vaimseid väärtusi.
- Suunis 2.8** **Maastikuline lähenemine:** kasutada looduslike pühapaikade puhul maastikulist lähenemisviisi, mis tunnustab nende osa laiemas kultuurimaastikus, kaitsealade süsteemis, roheliste koridoride võrgustikus ja muus maakasutuses.
- Suunis 2.9** **Arengukavade koostajate toetus:** arengukavasid koostavad asutused on väljaspool paljusid kaitsealade süsteemi peamised maakasutuse planeerijad. Püüda saavutada nende ja teiste huvirühmade toetus looduslike pühapaikade tunnustamiseks suuremas maapiirkonnas.
- Suunis 2.10** **Kaitsealade liigid ja valitsemine:** tunnustada looduslike pühapaikade leidumist kõikidele IUCNi kategooriatele ja valitsemisvormidele vastavatel kaitsealadel; tunnustada, et kõiki pühapaiku, mis jäävad ametlikest kaitsealasüsteemidest välja, on võimalik tunnustada ja toetada erinevate õiguslike ja traditsiooniliste vahendite abil vastavalt eestkostjate soovile, sh kogukonna kaitsealadena.
- Suunis 2.11** **Rahvusvaheline mõõde:** tunnustada, et osa looduslike pühapaiku ja neid pühaks pidavaid kultuure paikneb eri pool rahvusvahelist piiri ning osa neist võib paikneda olemasolevate või võimalike piiriüleste kaitsealade territooriumil või lähikonnas.

3. põhimõte **Soodustada huvirühmade nõusolekut, osalust, kaasatust ja koostööd**

- Suunis 3.1** **Eelnev nõusolek:** tagada asjaomaste eestkostjate vaba ja teadlik eelnev nõusolek enne looduslike pühapaikade ühendamist uute ametlike kaitsealade ja kaitsealasüsteemidega ning pühapaiku mõjutavate kaitsekorralduspõhimõtete kavandamisel.
- Suunis 3.2** **Vabatahtlik osalus:** tagada, et riik või muud huvirühmad tegutsevad looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel asjaomaste eestkostjate nõusolekul ja nende vabatahtlikul osalusel.
- Suunis 3.3** **Kaasamine:** teha kõik endast olenev, et täielikult kaasata looduslike pühapaikadega seotud otsuste tegemisse kõik asjaomased eestkostjad ja peamised huvirühmad, kaasa arvatud tõrjutud osapooled, ning määrata täpselt kindlaks selliste otsuste, sealhulgas kõrgema ja riikliku tasandi poliitikaga seonduvate otsuste tegemise kord.
- Suunis 3.4** **Legitiimsus:** tunnustada, et eri isikud ja rühmad on eri määral õigustatud osalema looduslike pühapaikadega seotud otsuste tegemisel.
- Suunis 3.5** **Vaidluste lahendamine:** kasutada vajaduse korral vaidluste juhtimise, vahendamise ja lahendamise meetodeid, et suurendada traditsiooniliste eestkostjate ning hilisemate valdajate, loodusvarade kasutajate ja haldajate vastastikust mõistmist.

4. põhimõte **Parandada teadmisi ja arusaamist looduslikest pühapaikadest**

- Suunis 4.1** **Valdkondadevaheline lähenemine:** soodustada looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel valdkondadevahelist ja terviklikku lähenemist, paludes näiteks kohalike vanemate, usuiliste ja vaimsete juhtide, kohalike kogukondade, kaitsealade valitsejate, loodus- ja ühiskonnateadlaste, kunstnike, vabauhenduste ja erasektori abi.

Suunis 4.2	Tervikuuringud: töötada välja terviklik bioloogiliste ja ühiskonnateaduslike uuringute programm, mille käigus uuritakse elustiku mitmekesisusega seotud väärtust ning hinnatakse nii looduslike pühapaikade kui ka ühiskonna, eriti pärimusliku käitumise osa elustiku mitmekesisuse kaitset.
Suunis 4.3	Traditsioonilised teadmised: vastavalt bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni artikli 8 punktile j austada, hoida ja säilitada kohalike ja põliskogukondade traditsioonilisi teadmisi, uuendusi ja tavasid, mis puudutavad looduslikke pühapaiku.
Suunis 4.4	Sotsiaalsed võrgustikud: hõlbustada looduslike pühapaikade traditsiooniliste eestkostjate, nende toetajate, kaitsealade valitsejate ning hilisemate valdajate ja kasutajate kohtumisi ja teabevahetust.
Suunis 4.5	Teabevahetus ja üldsuse teavitamine: töötada välja abistavad teabevahetus-, õppe- ja teavitamisprogrammid ning kohandada ja lõimida looduslike pühapaikade kaitset ja haldamist käsitlevate poliitikasuundade ja õppematerjalide kavandamisel eri teadmisi-, väljendus- ja väärtustamisviise.
Suunis 4.6	Inventuurid: tingimused, et selleks on eestkostjate vaba ja teadlik eelnev nõusolek, eelkõige ohuallikate paikade puhul, ning austades teatavatel juhtudel saladuse hoidmise vajadust, korraldada looduslike pühapaikade piirkondlikud, riiklikud ja rahvusvahelised inventuurid ning toetada asjakohase teabe sisestamist ÜRO maailma kaitsealade andmebaasi. Töötada välja piiratud levitatava teabe kaitsmise viisid.
Suunis 4.7	Kultuuri uuenemine: tunnustada looduslike pühapaikade osa kohaliku kultuuri ainelise ja vaimse pärandi, nende mitmekesisuse avaldumisvormide ning põliste, kohalike ja maailma- ja keskkonnaeetika säilitamisel ja elavdamisel.
Suunis 4.8	Kultuuridevaheline suhtlus: ergutada looduslike pühapaikade vahendusel kultuuridevahelist suhtlust, et arendada vastastikust mõistmist, lugupidamist, sallivust, leppimist ja rahu.
5. põhimõte	Kaitsta looduslikke pühapaiku, võimaldades samal ajal sobivat juurdepääsu ja kasutust
Suunis 5.1	Juurdepääs ja kasutamine: kui looduslikud pühapaigad paiknevad ametlike kaitsealade piires, töötada välja sobivad tegevuspõhimõtted ja tavad, mis austavad traditsiooniliste eestkostjate juurdepääsuõigust ja kasutusviise.
Suunis 5.2	Külastuskoormus: jälgida ja reguleerida külastuskoormust ning töötada välja tegevuspõhimõtted, eeskirjad, käitumisreeglid, abinõud ja tavad, mis on vajalikud seoses külastajate pääsuga looduslikesse pühapaikadesse, pöörates eraldi tähelepanu palverännakutega kaasnevale koormusele ja muudele kasutuse hooajalistele muutustele.
Suunis 5.3	Huvirühmade suhtlus ja vastastikune lugupidamine: ergutada asjaomaste vaimsete traditsioonide kandjate, kogukonnajuhtide ja puhkajatest kasutajaskonna pidevat suhtlust, et nii kaitsealade kaitse-eeskirjade abil kui ka erinevate kultuuriväärtuste austamist toetavate rahvaharidusprogrammide abil piirata looduslike pühapaikade ebasobivat kasutamist.
Suunis 5.4	Turism: hästi korraldatud, vastutustundlik turism võib olla kohalikele ja põliskogukondadele majandusliku kasu allikas, kuid turismiga seotud tegevus peab olema kultuuriliselt sobiv, lugupidav ja eestkostjate kogukondade väärtusi järgiv. Võimaluse korral tuleb alati toetada turismiettevõtteid, mille omanikud või töötajad on pärit kohalikest või põliskogukondadest, tingimused et nad tõendavad lugupidamist keskkonna ja kultuuri vastu.
Suunis 5.5	Otsustusõigus: tuleks jõuliselt pingutada selle nimel, et looduslike pühapaikade eestkostjad säilitaksid õiguse otsustada turismi ja muu tegevuse üle sellistes paikades ning loodaks mehhanismid kaitsealade kaitsekorralduskavadest tuleneva majandusliku ja muu kahjuliku koormuse kontrollimiseks ja korvamiseks.
Suunis 5.6	Kultuuriline kasutamine: ei tohiks kehtestada ebavajalikke piiranguid looduslikest pühapaikadest kultuuriliselt oluliste loomade või taimede ettevaatlikule kogumisele või nende kasutamisele, kuid tuleks tagada, et kasutamine on säästev. Otsused peaksid põhinema varude ühisel hindamisel ja olema üksmeelsed.
Suunis 5.7	Kaitse: tugevdada looduslike pühapaikade kaitset, tehes kindlaks liigse kasutamise, saasteallikad, loodusõnnetused ning kliimamuutuse mõjud ja muud inimtekkelised ohud, nagu vandalism ja vargused, ning neid ohte uurides, ennetades ja leevendades. Koostada ettenägematute looduslike ja inimtekkeliste kahjustustega toimetuleku kavad.
Suunis 5.8	Rüvetamine ja pühaduse taastamine: võtta kasutusele abinõud looduslike pühapaikade tahtmatu või tahtliku rüvetamise vastu ning vajaduse korral toetada kahjustatud paikade ja nende pühaduse taastamist.

- Suunis 5.9** **Arendussurve:** kohaldada looduslike pühapaiku mõjutavatele arenduskavadele keskkonna- ja sotsiaalse mõju tervikliku hindamise menetlusi ning toetada kohalike ja põliskogukondade maa puhul arendustegevuse mõju vähendamiseks bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni Akwé: Koni suuniste kohaldamist.
- Suunis 5.10** **Rahastamine:** Kui see on asjakohane, pöörata vajalikku tähelepanu looduslike pühapaikade haldamise ja kaitse sobivale rahastamisele ning töötada välja tulu saamise ja jaotamise mehhanismid, mis järgivad selguse, eetika, õigluse ja säästvuse põhimõtteid. Tunnistada, et paljudes maailma osades on vaesus looduslike pühapaikade kahjustamise põhjus.
- 6. põhimõte:** **austada asjakohases riiklikus poliitikaraamistikus looduslike pühapaikade eestkostjate õigusi**
- Suunis 6.1** **Institutsioonide analüüs:** õppida tundma looduslike pühapaikade hoidmise traditsioonilist korraldust ning võimaldada ja soodustada selle jätkumist. Võtta vajalikud abinõud selleks, et looduslikud pühapaigad, millel parajasti eestkostjaid ei ole, saaksid siiski haldajad, näiteks pärandikaitse ühingud.
- Suunis 6.2** **Õiguslik kaitse:** Toetada õiguslike, poliitilisi ja halduslike muudatusi, mis vähendavad inimtekkelisi ja looduslike ohte looduslikele pühapaikadele, eriti sellistele, mida ei kaitse riiklikud kaitsealad ega muud planeeringuraamistikud.
- Suunis 6.3** **Õigustepõhine lähenemisviis:** kasutada looduslike pühapaikade haldamisel õigustepõhist lähenemisviisi, mis austab peamisi inimõigusi, õigust usuvabadusele ja usutalituste täitmise vabadusele ning vastavalt õigust eneseteostusele, omavalitsusele ja enesemääramisele.
- Suunis 6.4** **Kinnitada eestkostjate õigusi:** toetada kaitstavate alade üldises riiklikus raamistikus eestkostjate õigust autonoomselt valitseda ja hallata oma pühapaiku ning hoida neid vastanduvate valitsevate väärtuste pealesurumise eest.
- Suunis 6.5** **Valdusõigus:** kui looduslikud pühapaigad on ühendatud riiklike või erakaitsealadega nende eestkostjate valdusõigust mõjutanud viisil, uurida võimalusi selliste õiguste üleandmiseks ja pikaajalise valdusõiguse tagamiseks.

5 Põhimõtted, suunised, arutelu ja näited

Käesolevas peatükis arutatakse ja selgitatakse põhimõtteid ja suuniseid, näitlikustades neid juhtumiuuringute abil. Alustuseks esitatakse loetelu tegevustest, mida võiks

järgida sellise kaitseala valitseja, kus leidub looduslik pühapaik või mida läbib palverännakutee. Tegevuste juurde on lisatud viited vastavatele suunistele.

Tahvel 3. Tegevusraamistik looduslikku pühapaika või palverännakuteed hõlmavate kaitsealade valitsejatele

Tegevus	Suunised
1. Hinnata pühapaikade olemasolu kaitsealal. Selgitada välja, kas kaitsealal leidub mõni looduslik pühapaik. Need võivad olla üldtuntud, kuid samuti on võimalik, et kaitseala töötajad ei ole teadlikud nende olemasolust. Töötajad ei pea alati teada saama pühapaikade täpset asukohta, oluline on teada nende olemasolu.	1.1, 1.2, 1.3, 2.2
2. Selgitada välja ja kaasata peamised eestkostjad. Teha kindlaks, kes on õigusjärgsed eestkostjad, pidades meeles, et nad võivad elada ka kaitsealast mõnevõrra eemal. Eestkostjate kaasamine võib olla keeruline, eriti kui on esinenud vastuolusid. Tagada eelnev nõusolek koostööks ja mõista, et vajalik on usaldus. Võimaluse korral käivitada osalusprotsess, mille käigus eestkostjad saavad kaitseala juhtidega läbi rääkida halduse üleandmise või ühise korraldamise üle.	1.3, 1.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4
3. Hinnata võimalike vastuolude ulatust. Vastuolude korral hinnata nende ulatust ja uurida võimalusi nende ületamiseks. Tõsise vastuolu korral paluda asjatundjate nõu ja vahendust. Kui vastuolu on põhjustanud kaitseala valitsejad, siis hinnata võimalusi tegevuspõhimõtete täiustamiseks, töötajate koolitamiseks, lepitamiseks jne.	3.5, 4.8, 5.3, 6.3
4. Teha kindlaks saladuse hoidmise vajadus. Juhul kui pühapaika on vaja hoida salajas, arutada eestkostjatega viise, kuidas seda kõige paremini korraldada (sh võimalus, et töötajad ei püüa pühapaiga tegelikku asukohta kindlaks teha, vaid tegevuse sobivust hinnatakse läbirääkimiste ja tagasiside abil).	2.3, 2.4, 3.1, 3.2
5. Hinnata pühapaiga jaoks vajalikku kaitsekorra rangust. Looduslike pühapaikade olukord ja seega ka nende kaitsevajadus on väga erinev. Esimene samm on hinnata kaitsekorra rangust, loodusliku pühapaiga võimalikku koormust ja vajalike tegevuste laadi. Võib tekkida vajadus kasutada mõnda mõju hindamise meetodit.	2.2, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.7, 5.8, 5.9, 1. lisa
6. Mõista pühapaigaga seotud uskumuste süsteemi või usku, tunnustades teistsuguse maailmavaate õiguspärasust. Kui kaitseala valitsejad ei tunne pühapaigaga seotud uskumuste süsteemi ega usku, peaksid nad püüdma neid tundma õppida ja tunnistada nende õiguspärasust. Püüda eestkostjate eelneval nõusolekul tundma õppida nende traditsioonilisi teadmisi ja loodusliku pühapaigaga seotud keskkonnaeetikat.	1.1, 1.5, 3.1, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3
7. Korraldada huvirühmade analüüs. Korraldada huvirühmade analüüs, mis oleks võimaluse korral ametlik ning mille eesmärk oleks tundma õppida peamisi pühapaigast huvitatud isikuid. Nõupidamiste ja läbirääkimiste algatajal tuleks analüüsida kaitseala valitseja positsiooni ja ülesandeid ning hinnata vajadust kaasata neutraalne kolmas osapool.	1.4, 3.1, 3.4, 3.5, tahvel 7
8. Korraldada kohtumisi ja vahendamist. Vajaduse korral algatada eri huvirühmade kohtumisi, alguses individuaalselt, hiljem suurema osaliste arvuga, vajadusel vahendajate kaasabil.	2.7, 3.2, 3.3, 1.4
9. Hinnata väljakujunenud juurdepääsu ja kasutamise reegleid. Juurdepääsu ja kasutamise küsimused on kaitse korraldamisel väga olulised. Nende tundmaõppimiseks on soovitatav osalusprotsess. Turism võib olla soodne või pühasid väärtusi hoopis kahjustada. Kogukonna või usulise rühma kasutusvajadus võib aastaajati erineda.	4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.4, 5.5, 5.6
10. Lisada looduslikud pühapaigad või palverännakuteed kaitsealade kaitsekorralduskavadesse. Püüda haarata looduslike pühapaikade mõistev kaitsmine kaitsealade kaitsekorra kavandamisse. Püüda kasutada kaasava ja kohanduva kaitsekorralduse põhimõtteid. Arvestada palverännakute ja muude külastusviiside kõrvalmõjusid ning teha kogukondade ja usuliste rühmadega koostööd, et vähendada kahjulikku mõju elustiku mitmekesisusele.	2.1, 2.5, 2.7, 2.8

11. Töötada välja kaitsestrateegiad. Pidada nõu eestkostjatega loodusliku pühapaiga kaitsmiseks vandalismi, liigse külastuskoormuse, loodusvarade kasutamise jmt eest tsooneerimise, seaduste täitmise kontrolli, üldsuse teavitamise ning uute eeskirjade ja seaduste kehtestamise abil.	1.4, 2.4, 2.5, 4.5, 5.2, 5.4, 5.7, 5.8, 5.9, 6.2, 1. lisa
12. Kaaluda kasutamise kaasavat kaardistamist. Kaaluda kaasavat kaardistamist, et eristada kaitseala piirkondi, mida kasutatakse eri kultuuritraditsioonides.	2.2, 4.2, 4.3
13. Edendada teabevahetust, haridust ja üldsuse teavitamist. Teha kindlaks kanalid, mis sobivad huvirühmadega teabe vahetamiseks looduslike pühapaikade regulaarse hooldamise kohta. Vajaduse korral kavandada ja korraldada eri sihtrühmadele, sh üldsusele suunatud haridus- ja teavitustööd.	1.4, 4.5, 4.8, 5.3, 5.4
14. Luua jätkusuutliku rahastamise mehhanismid. Otsida võimalusi loodusliku pühapaiga või palverännakutee kaitse ja hooldamise rahastamiseks.	5.10
15. Toetada poliitilisi ja õiguslikke muudatusi, mis soodustavad looduslike pühapaikade kaitse paremat korraldamist ja tunnustavad eestkostjate õigusi. Kui riigi poliitika ei aita kaasa looduslike pühapaikade tõhusale ühendamisele kaitsealadega, toetada vajalikke muudatusi.	6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5

1 Tunnustada looduslikke pühapaiku, mis juba asuvad kaitsealadel

1.1 Loodus- ja kultuuriväärtused

Tunnustada looduslike pühapaikade suurt tähtsust loodus- ja kultuuriväärtuste säilitamisel praegustele ja järeltulevatele põlvkondadele

Looduslikel pühapaikadel on loodusele ja kultuurile suur tähtsus. Looduslike pühapaikade loodusväärtused on tihedalt seotud toetatavate eluvormide, elupaikade ja ökosüsteemide mitmekesisusega ning maastike ja maapõuega, mille osad nad on. Pühapaigad inspireerivad ka väärtushinnanguid, mis tulenevad nende esteetilisest omadusest. Kultuuri vallas moodustavad need osa paljudest põliste, kohalike ja maailmausundite uskumussüsteemidest; need võivad olla seotud paljude rahvaste identiteediga ning sageli kasutatakse neid olulistel kombetalituslikel ja usundilistel eesmärkidel.

Viimastel aastakümnetel on looduskaitse keskseks ülesandeks saanud elustiku mitmekesisuse säilitamine ning sellest on saanud paljude kaitsealade põhieesmärk. Samal ajal on järjest rohkem hakatud hindama nende alade panust rahvuslikku ja kohalikku majandusse. Enamiku inimeste jaoks esindavad kaitsealad siiski laiemat väärtuste spektrit; sellised väärtused võivad olla vaimsed, kultuurilised, seotud puhkuse ja vaba aja veetmise või identiteediga, kunstilised, esteetilised, hariduslikud, seostatavad meelerahu või ravitoimega (Harmon ja Putney, 2003). Kaitsealadel leiduvad looduslikud paigad, mis on paljudes usundites ning väga paljude inimeste jaoks pühad, lisavad märkimisväärset kaalu laiemale väärtuste kogumile, mida hõlmavad kaitsealad.

Tongariro, maailmas vanuselt neljas rahvuspark, mis asutati Uus-Meremaal 1894. aastal, kehastab maoride pikaajalisi püüdlusi kaitsta maastiku kultuurilisi ja vaimseid väärtusi ning võidelda neile välja tunnustus Euroopa kolonisaatorite ees.

Juhtumiuuring 1. Tongariro rahvuspark – 110 aastat maoride eestkostet Uus-Meremaal

Lumemütsiga kaetud Tongariro ja teised lähedal asuvad vulkaanid Ruapehu ja Ngauruhoe tõusevad majesteetlikult Uus-Meremaa Põhjaosa keskel vulkaanilisel platool. Maori hõimude jaoks, kes on sellel maal elanud vähemalt 14. sajandist peale, on Tongariro *tapu*, püha. Mäge peetakse võtmetähtsusega teguriks nende ajaloos, see on ühtaegu püha esivanem ja inimesivanemate kodu, selle kohta käib palju legende.

Idapoolsed polüneeslased, kes rändasid suurtes kahekerelistes paatides tuhandeid miile, alustasid Uus-Meremaa Põhjaosa asustamist umbes 1300. aasta paiku. Üks esimestest paatidest kandis nimi Te Arawa. Ngati Tuwharetoa, üks Tongariro ümbruse *iwi* ehk hõim, säilitab sidet esivanematega Te Arawa tüüri-mehe ja ülempreestri Ngatoroirangi abil. Legend seob Ngatoroirangit vulkaanide loomise ja Tongarirole nime andmisega. Ühe versiooni järgi rändas preester sisemaale, et saart tundma õppida ja maa oma rahva

omaks kuulutada. Kui ta Tongariro tippu ronis, tõi tugev lõunatuul endaga äärmiselt külma ilma. Peaaegu surnuks külmunud ning ronimisest kurnatud Ngatoroirangi hüüdis abi paludes oma õdede poole kaugel Hawaikil, maooride kodumaal. Abi tuli maa-aluse tule näol, mis jättis endast maha geisrite ja vulkaanide raja ning tõusis Tongariro juures preestri soojendamiseks maa peale. Seetõttu kujutab vulkaaniline maastik endast genealoogilist seost ajaloolise Hawaiki kodumaaga ning mägesid austatakse kui hõimu esivanemaid. Nimi Tongariro (*tonga* – lõunatuul; *riro* – haaratud) mälestab külma tuult, mis Ngatoroirangi äärepealt surmas.

1887. aastal tegi pealik Te Heuheu Tukino IV, seistes silmitsi pealetungivate Euroopa asunikega, kes tema seisukohast ohustasid maooride püha maad, targa ja kavala käigu ning kinkis Tongariro, Ruapehu ja Ngauruhoe mäetipud Briti kroonile ja Uus-Meremaa elanikele tingimusel, et neid kaitstakse kui tollal alles uut nähtust, rahvusparki. Ta kartis, et maa erastamine hävitab kultuurilise seose mägedega ning sunnib ta inimesed kodukohast lahkuma (Te Heuheu, 2005). Tongariro rahvusparki seadus võeti vastu 1894. aasta oktoobris ning Tongarirost sai Uus-Meremaa esimene ja maailma neljas rahvuspark, sealjuures esimene, mille kinkija oli maa põlisrahvas.

Sajand hiljem, 1990. aastal, kanti Tongariro rahvuspark UNESCO maailmapärandi nimekirja ainuüksi oma loodus- ja keskkonnaväärtuste tõttu, arvestamata selle olulist püha tähendust maooridele. Maooride eestvõtmisel esitati park siiski uuesti loendisse kandmiseks oma väärtuse tõttu assotsiatiivse kultuurimaastikuna. Assotsiatiivsed kultuurimaastikud on uus kategooria, mille maailmapärandi komitee seadis sisse 1992. aastal, et tunnustada paiku, millele on omased tugevate usundiliste, kunstiliste või kultuuriliste seostega looduslikud elemendid, kuid milles materiaalsed kultuurielemendid võivad olla ebaolulised või isegi puududa. 1993. aastal tegi Tongariro taas kord ajalugu, sest see kanti maailmapärandi nimekirja kui esimene assotsiatiivne kultuurimaastik; peaaegu täpselt sada aastat pärast rahvusparkiks saamist tunnustati maooride pühasid väärtusi ka rahvusvaheliselt.

Ehkki Tongariro rahvuspark on hea näide sellest, kuidas keskkonnahoid ning põliskultuurid ja -uskumused võivad üksteist vastastikku toetada, on rahvuspark märkimisväärse surve all. Tähistades saja aasta möödumist sellest, kui tema vanaisa kinkis pühad mäetipud ära, et luua rahvuspark, sõnas kadunud *Sir Hepi Te Heuheu* järgmist: „*Tapu* arvestamine on oluline. Me soovime, et inimesed mäge naudiksid, aga me ei taha, et seda rüvetataks.”

Tongariro rahvusparki külastab igal aastal umbes miljon inimest. Suusatamine, matkamine, jalgrattasõit ja mägironimine on seal populaarsed tegevused. Parki on loodud tugirajatised, sh teed, parklad, rajad, suusaliftid, vaateplatvormid, mägionnid ja külastusküla, kus pakutakse majutust ja avalikke teenuseid. Põhiprobleemideks on praht, matkaradade erosioon, võõrtaimeliigid, sõidukitest tekkiv saaste ning ülekoormatud ja aegunud kanalisatsioonisüsteem, mis laseb ojaesse puhastamata reovett.

Rahvusparki valitseb Uus-Meremaa looduskaitseamet ning Tongariro piirkonna, Ngati Rangi, Ngati Tuwharetoa ja Ngati Tahu maooride *iwi* dega peetakse nõu kõigis parki puudutavates olulistes haldusküsimustes, eriti seoses kultuuriväärtustega. Kaitsenõukogus on mitu maooridest liiget. Ärihuvide pealetung pargis valmistab maoori hõimudele suurt muret. Kehtiv kaitsekorralduskava keelab pargis asuvate teenindusalade laiendamise ning piirab suusapiirkondade suurust 3%-ga pargi kogupindalast. Arutelu käib tasuliste matkajuhiteenuste üle.

Kuna mäega on seotud nii palju traditsioone, ajalugu ja kultuuri, soovivad maoorid, et neid väärtusi kaitstaks ja hoitaks tulevastele põlvedele, täpselt nagu kaitseala füüsilist terviklikkustki. Sestpeale kui Tongariro rahvusparki tunnustati kultuurimaastikuna, on suurenenud teadlikkus ja arusaamine maooride kultuuriväärtustest. Maoorid on olnud seotud mitmete külastuskeskustes välja pandud näituste taasloomise ja valmistamisega, kus selgitatakse rahvusparki kultuurilist ja looduslikku tähtsust ning aidatakse äratada lugupidamist selle hoolika haldamise ja säilitamise vastu. Maoorid on osa võtnud ka maailmapärandi pidustuste kavandamisest, õppematerjalide ja elustiku mitmekesisuse programmide arendamisest, samuti kasutusõiguse taotluste läbivaatamisest.

▶ Heaks näiteks pargi juhtkonna ja maoori *iwi* vahelisest koostööst on ohutusriskide maandamine pärast seda, kui 1995. ja 1996. aasta vulkaanipursked tühendasid Ruapehu mäe kraatrijärve ja kuhjasid järve väljavoolu ette tuhalademed. Vulkaanilise mudavoolu ehk *lahar*'i ohu tõttu võttis looduskaitseamet ette keskkondliku ja kultuurilise hindamise eesmärgiga leida võimalusi vähendada riske avalikule ohutusele, konsulteerides selle käigus ka *iwi*'dega. Üks võimalus, mis oleks tähendanud buldooseriga kraavi kaevamist mäe tippu, hääletati maoori *iwi* poolt maha, sest seda peeti ohuks maailma kultuuripärandi objekti mõjukale staatusele ja poliitilisele terviklikkusele. Looduskaitseminister langetas otsuse sellist tööd mitte ette võtta, arendada pigem välja heatasemeline hoiatusüsteem ning rajada kaitsevall piki Whangaehu jõge, et hoida ära *lahar*'i tungimine maanteele; otsus pälvis maailmapärandi komitee kiituse kõlbelise ja kultuurilise taktitunde eest.

Arutades põlisrahvaste eestkostjarolli olulisust, ütles pealik Tumu Te Heuheu, kadunud *Sir* Te Heuheu poeg, järgmist:

“*Ko Tongariro te maunga
Ko Taupo de moana
Ko Ngāti Tuwharetoa
Ko Te Heuheu te tangata.*”

Tongariro on meie mägi-esivanem.

Taupo on meie sisemeri

Tuwharetoa on meie hõim

Te Heuheu on õige mees.

Mina kavatsen rõhutada kultuurilise ja bioloogilise mitmekesisuse kaitsmise aluspõhimõtet. See on eestkostmise, maoori keeles *kaitiakitanga* põhimõte. Mis puutub meie kultuurimaastiku kaitsekorraldusse, siis kõik ülalöeldu jätab mulje, et see on lihtne, aga nii see tingimata pole. Oleme enamjaolt ühel nõul valitsusega, kes [neid alasid] haldab. Oleme enamjaolt ühel nõul pargi kasutajatega. Kuid on hetki, mil me peame tegutsema jõuliselt, et täita kaitsjate ehk *kaitiakitanga* rolli. /.../ Kui valitsus avaldas mäge puudutava kaitsekorralduskava elnõu, ei olnud *Tuwharetoa* kõigi ettepanekutega nõus. *Tuwharetoa* pöördus kohtu poole, et täita täielikult oma vastutust kui *kaitiakitanga*. Pärast pikki arutelusid ja hea tahte ülesnäitamist nõustusid mõlemad pooleks viimaks kaitsekorralduskavaga.

Kaitiakitanga ehk eestkostjaseisuse täielikul rakendamisel oleme me ka teravalt teadlikud vajadusest leida tasakaal parki puudutava ülemaailmse huvi, hõimu huvide ning meie kultuuripärandi säilimise vahel. Meie ees seisev ülesanne ei seisne niivõrd rahvusparki ja hõimu suhete tunnustamises, sest see on nüüdseks tagatud maailmapärandi statuudiga. Meie ülesanne on võtta vastu ja suunata ülemaailmset huvi ning säilitada hõimu ühtsus, nii et mõlemat võiksid mõista, hinnata ja jagada need, kes aastate pikku meie jälgedes sammuvad.” (Te Heuheu, 2005).

Allikas: Adapteeritud: Te Heuheu, 2005, ja Polidor, Sacred Land Film Project;

<http://www.sacredland.org/tongariro>

1.2 Ökosüsteemi teenused ja inimese heaolu

Tunnustada looduslike pühapaikade suurt tähtsust paljude inimeste vaimsele heaolule ning kultuurilise ja vaimse innustuse kuulumist looduse pakutavate ökosüsteemi teenuste hulka

Paljud inimesed saavad looduses olemisest heaolutunde. See käib nii paljude usundite järgijaskonna kui ka ilmalikust kultuurist pärit isikute kohta. Kokkupuude loodusega ning kohatunne võivad olla inimese heaolu vajalikud eeltingimused ning USA linnaparkide liikumine on näidanud, milline on istutatud rohelise ruumi väärtus. On isegi märgitud, et ka pilt kaunist maastikust võib heaolutunnet suurendada. Kahtlemata pakub

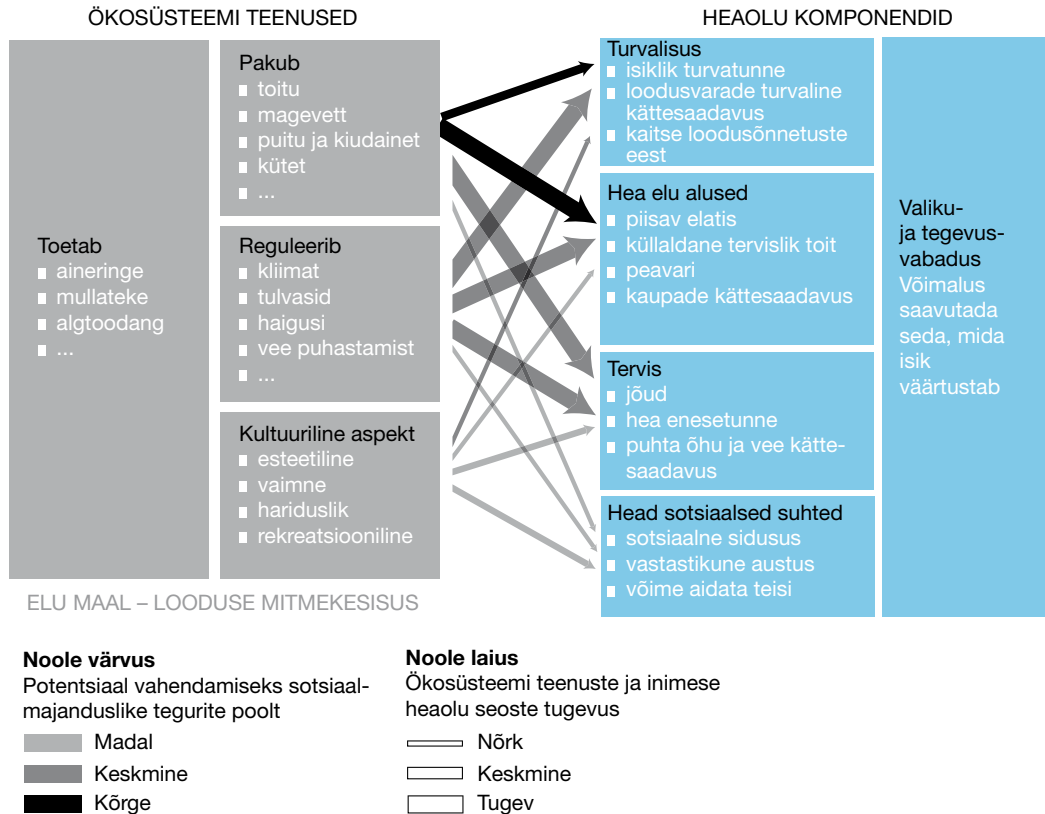
rahvusparkide ja teiste kaitsealade külastamine külastajale võimaluse astuda loodusega sügavamasse ühendusse, mida paljud nimetavad „vaimseks” või „ravivaks”.

Kohalike ja põliskogukondade jaoks on teatud looduslikud alad paljude vaimsete traditsioonide keskmeks ning neid peetakse pühaks. Nende paikade eriline loomus nõuab sageli, et inimõju oleks väike või puuduks täiesti. See nõuab sageli ka vaikust ja rahu keset ürgse looduse ilu ja majesteetlikke maastikuvorme. Ka peavooluusundite järgijad on sageli sama meelt. Seetõttu pakuvad puutumatu loodus ja dramaatilised maastikud, mida siin-seal kaunistavad üksikud, kuid kaunid hooned, inimese ja looduse kooskõla tunnet.

Joonis 3. Elustiku mitmekesisuse, ökosüsteemi teenuste ja inimeste heaolu seosed

(Aastatuhande ökosüsteemi hinnang, 2005).

Joonis kirjeldab ökosüsteemi teenuste ning tavalisemate inimese heaolu komponentide vaheliste seoste tugevust. Lisatud on viited sellele, kuivõrd sotsiaal-majanduslikud tegurid suudavad neid seoseid vahendada (näiteks, kui halvenenud ökosüsteemi teenuse asemel on võimalik osta asendustoodet või -teenust, siis on vahenduspotentsiaal väga kõrge). Seoste tugevus ja vahenduspotentsiaal on erinevates ökosüsteemides ja piirkondades erinev. Lisaks kirjeldatud ökosüsteemi teenustele mõjutavad inimese heaolu ka teised tegurid, sh muud keskkonnategurid, samuti majanduslikud, sotsiaalsed, tehnoloogilised ja kultuurilised tegurid, ning ökosüsteemi omakorda mõjutavad muutused inimeste heaolus.

Looduslike pühapaiku ei väärtustata tingimata nende „mitteinimeste“ teenuste pärast. Sageli on tegemist veetarvete – näiteks valgalade ning pühade kaevude, jõgede ja järvedega – ning nad võivad pakkuda ka ravimeid, toitu, rituaalseid esemeid ja muid vahendeid.

Kaasaegne majandus on püsivalt alahinnanud looduslike süsteemide poolt pakutavaid teenuseid ning see on viinud ökosüsteemide seisundi tõsise halvenemiseni.⁷²

Suhteliselt hiljuti esile kerkinud ökosüsteemi teenuste idee on hakanud seda alahindamist heaks tegema. Tihti arvatakse, et need teenused pakuvad materiaalselt kasu, nt veekogude toitumise ja rannikukaitse näol. Arusaam, et loodus võib pakkuda tervist ja heaolu, on ökosüsteemide väärtuse hindamisse lisandunud alles hiljuti. Joonis 3 näitab, et kultuurilised teenused loetakse tänapäeval oluliseks osaks inimeste heaolust. Esteeti-

lised, vaimsed, hariduslikud ja puhkamisega seotud tegevused looduses ei ole hõlpsalt asendatavad teiste sotsiaal-majanduslike teguritega. Paljudes kogukondades on looduslikud pühapaigad ise heaolutunde keskmes. Nagu on öelnud burjaat Erjen Khamaganova Vene Föderatsioonist:

„Kõik põlisrahvad on loonud omaenda viisid, kuidas soodustada terveid eluviise. /.../ Pühapaigad on neis süsteemides alati mänginud iseäranis olulist rolli. Pühapaika sisenedes ei riku põlisrahva tavasid tunde inimene ühtki tabu ning satub tänu sellele paiga vaimsete valdajate kaitse alla. Pidevalt igapäevase rutiini surve all olev inimene saab pühapaika sisenedes viimaks ometi olla tema ise. Pelgupaiga ja kaitse leidmise tunne on inimloomusele, kehale ja hingele äärmiselt soodsa toimega.”⁷³

⁷² Aastatuhande ökosüsteemi hinnang, 2005.

⁷³ Khamaganova, 2007.

Austraalia põlisrahvaste kaitsealade seosed tervise ja sotsiaalse heaoluga on kokku võetud tahvilil 4.

Tahvel 4. Austraalia põlisrahvaste kaitsealade (IPA) soodne sotsiaalne mõju

Järgnevad statistilised andmed toetavad väidet, et põlisrahvaste kaitstavad alad parandavad sotsiaalseid näitajaid.

95% IPA kogukondadest esinevad programmis osalemise tulemusel majanduslik osalus ja kaasatusest tingitud arenguhüved.

60% IPA kogukondadest esineb tänu IPA programmis osalemisele positiivseid tulemusi laste varases arengus.

85% IPA kogukondadest esineb tänu IPA programmis osalemisele senisest suurem protsent koolis käivaid väikelapsi.

74% IPA kogukondadest on kaitseala juhtimisega seotud tegevus aidanud vähendada narkootikumide tarvitamist.

74% IPA kogukondadest on tänu IPA programmis osalemisele senisest paremini toimivad perekonnad, sest osalemine aitab taastada suhteid ning tugevdada perekondlikke ja kogukondlikke struktuure.

Nepabunna kogukond (Nantawarrina IPA, Austraalia esimene IPA):

„Nantawarrina IPA on meie jaoks üldse kõige suurem asi. See muutis kõike. IPA on eriti väärtuslik, sest aitab kogukonna vanematel väljaspool kooli ja tööd noorte inimestega hakkama saada.”

Allikas: Gilligan, 2006.

1.3 Tunnustamine

Algatada poliitikasuundi, mis tunnustavad ametlikult looduslike pühapaikade olemasolu riiklikel või era-kaitsealadel, kinnitavad traditsiooniliste eestkostjate juurdepääsuõigust ning täidavad sobivat osa (ideaaljuhul kõige olulisemat osa) praegu ametlikel kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel

Looduslikke pühapaiku tuleks ametlikult tunnustada kultuuriliselt sobival ja lugupidaval moel, mis soodustaks nende paikade kaitset ning austaks ja kinnitaks nende traditsiooniliste eestkostjate õigusi.

Looduslikud pühapaigad riikliku kaitse all olevatel aladel. Juhul kui looduslikud pühapaigad asuvad ametlikult moodustatud kaitsealadel, võib nende riiklik tunnustamine asjakohaste lepingutega seadustada ja ametlikku vormi seada traditsiooniliste eestkostjate tegevuse kaitseala heaks ning samas tõsta kogu ala üldist kaitsetaset. Seda on võimalik saavutada laiema avalikkuse kaasatuse ja toetuse abil, mis toob kasu kogu kaitstavale alale. Ametlik tunnustamine võib suurendada kohalike uhkust pühapaiga üle. See võib pakkuda kaitset ka pühapaikade juhusliku rüvetamise eest küllastajate poolt, kes ei tea, et viibivad kohas, mida põlis-, kohaliku või maailmausundi kohaselt peetakse pühaks. Pühapaikade ametlik tunnustamine aitaks ehk ka ära hoida või vähendada maakasutuse teemalist hõõrumist kohalike kogukondade, looduskaitseorganisatsioonide ning valitsusasutuste vahel.

Paljude pühapaikade väärtused sõltuvad nende puutumatuses ning asukoha saladusse jäämisest. Ametlik tunnustus võib suurendada külastussurvet ning tõsta

juhusliku või tahtliku kahjustamise ohtu. Konkreetse loodusliku pühapaiga tunnustamise otsus tuleb seetõttu hoolikalt läbi kaaluda ning see on tulemuslik üksnes siis, kui paiga eestkostjad annavad eelneva nõusoleku (vt suunis 3.1) ning väljendavad oma valmisolekut sellist tunnustamist toetada. Välja tuleb töötada menetlused iga paiga eest vastutavate tunnustatud ja autentsete eestkostjate tuvastamiseks; see võib puhuti olla keerukas ettevõtmine (suunis 3.4). Looduslike pühapaikade kaitsekorralduse osas on oluline võimalikult suures osas tunnustada ja järgida eestkostjate traditsioonilisi reegleid (suunised 2.2 ja 6.4). Mõnikord tuleb asukohad saladuseks jätta (suunis 2.4).

Pühapaigad ja uute kaitsealade moodustamine.

Looduslikud pühapaigad võivad olla uue kaitseala kavandamise põhjus, samuti võivad looduslikud pühapaigad asuda aladel, mida tahetakse kaitse alla võtta elustiku mitmekesisuse, kauni maastiku või muude väärtuste pärast. Mõlemal juhul on vajalik looduslike pühapaikade olemuse täielik mõistmine ning nende traditsiooniliste eestkostjate kaasamine, nõusolek ja toetus.

Märkimisväärselt paljudel juhtudel on ilmnenu, et kavandatavate kaitsealade suur elustiku mitmekesisus tuleneb alade pikaajalisest kaitsest, mille on neile taganud kohalikud ja põliskogukonnad. Kuna need kogukonnad jätavad oma pühad paigad sageli pühamate, templite või teiste väliste sümbolitega *tähistamata*, on valitsusel ja teadusasutustel teatud juhtudel raske mõista või koguni tunnustada osa, mida kohalikud ja põliskogukonnad on täitnud bioloogilise mitmekesisuse ja teiste väärtuste säilitamises.

Looduslike pühapaikade hoolikalt välja töötatud ametlik tunnustamine kaitsealamehhanismide abil võib aidata loodusliku pühapaiga kaitset tõhustada, tugevdades samas ka elustiku mitmekesisuse ja laiemalt kogu keskkonna üldist kaitset. See aitab ka säilitada ja edendada kohalikke kultuuriväärtusi ning seadustada traditsiooniliste eestkostjate osa kaitseala valitsemises.

Selline ametlik tunnustus on iseäranis kasulik juhtudel, kui looduskeskkond on muutumas konkureerivate maakasutusviiside, nagu tööstusliku põllumajanduse ja metsanduse, kaevandamise, raie, intensiivse turismi, elamispiirkondade rajamise vmt tõttu või kui esineb surve loodusvarade kasutamiseks pühapaiga enda piires (vt juhtumiuuring 4, Lääne-Siber). Seetõttu võib ametlik kaitseala staatus aidata eestkostjatel oma alasid säilitada.

Oluline on pühapaigad ning nende kohalikud, põlisrahva hulka kuuluvad või usulised eestkostjad täpselt välja selgitada. Lisaks on oluline rajada arutelud austusele ja usaldusele ning kasutada sobivaid läbirääkimisvõtteid.⁷⁴ Vajaduse korral tuleks kasutada ka tõhusat osaliste vahendamist. Määrava tähtsusega on, et kõik otsused põhineksid asjassepuutuvate ja legitiimsete huvirühmade teadlikul nõusolekul. Pidevalt lisandub näiteid põliskogukondade kohta, kes võtavad juhtrolli kaitsealade arendamises vastavalt nende oma kultuurilistele normidele, mida valitsus tunnustab (vt juhtumiuuring 15, Dhimurru põlisrahva kaitseala). Uus kaitseala võib olla looduslike pühapaikade kaitsmiseks hea vahend, juhul kui see on loodud taktitunde ja lugupidamisega. Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni ja nüüd ka IUCNi/UNESCO suunised pakuvad selleks hea tava raamistikku.

Kui aga kaalutakse pühapaikade kaitset kaitsealasisid käsitlevate riiklike õigusaktide abil, tuleb olla äärmiselt ettevaatlik. Väga vähestes riikides on välja töötatud kaitsealaõigustik, milles tunnustatakse looduslikke pühapaiku ja nende eestkostjaid taktitundega ja asjakohaselt. Paljud kaitsealaasutused järgivad protektsionistlikku mudelit, rakendades sõjaväelises stiilis võtteid. Ebasobivad seadused ja nende ebaõige kohaldamine võib vähemused võimetuks muuta, nagu seda on minevikus ka juhtunud. Seetõttu tuleb igasugune valitsusepoolne looduslike pühapaikade toetamine ja tunnustamine läbi rääkida kõigi osalistega ning ellu viia pärast põhjalikke arutelusid eestkostjatega ning nende vabal ja teadlikul eelneval nõusolekul (suunised 1.4 ja 3.1). Vaba ja teadliku eelneva nõusoleku põhimõtet kohaldatakse vähemalt rahvusvahelises õiguses peamiselt põlisrahvaste kogukondadele, kuid looduslike pühapaikade eestkostjatega peetavate läbirääkimiste korral on soovitatav kohaldada neid põhimõtteid kõigile eestkostjatele võrdselt.

Teine võimalus on välja töötada mitmekultuuriline menetlus riikliku kaitsealade süsteemi kindlaksmääramiseks. Sellisel juhul on igal kultuurilisel rühmitusel võimalus esitada kaitstavate alade kandidaate vastavalt nende oma kriteeriumidele ja prioriteetidele. Kanada kogemused on näidanud, et kui moodsas ühiskonnas kasutatakse peamiselt teaduslikke meetodeid, millega määratakse kindlaks erinevaid biogeograafilisi piirkondi esindavad alad, siis traditsioonilised ühiskonnad kalduvad eelistama väärtustepõhiseid kriteeriume, mis omistavad erilist kaalu looduslikele pühapaikadele, ajalooliselt olulistele kohtadele või antud kultuurilise rühma päritoluga seotud kohtadele.

Juhtumiuuring 2. Turismi poolt ohustatud Misali saar Tansaania Sansibari lähedal saab tunnustuse kui „püha kingitus elavale planeedile”.

Sansibari valitsuse algne kava Misali saarega, mis esindab peamiselt islamiusulise kogukonna religioosseid väärtusi, oli muuta see väliskapitalil põhinevaks kuurordiks. Turismiarenduskava käivitamiseks sõlmiti kasutusleping. Kalamehed ja looduskaitsjad astusid otsusest kuuldes ühiselt plaani vastu ning neil õnnestus veenda valitsust otsusest loobuma. Pärast mitmeaastast rasket tööd tunnustab Sansibari valitsus nüüd kalamehi kui Misali saare mereelustiku kaitseala juhtivat huvirühma ning tutvustab projekti maailmale kui „püha kingitust elavale planeedile”.

Misali saar on väike (1 ha) korallsaar, mis asub Tansaania ranniku lähedal Sansibari arhipelaagi põhjapoolsema peasaare Pemba lääneküljel. Pemba umbes 26 kaluriküla ja 11 500 elaniku jaoks on Misali oma väiksusest hoolimata oluline, et säiliks nende kalapüügist saadav elatis. Misali saar on kalapüügi jaoks tähtis kahel põhjusel. Esiteks on seda ümbritsevad korallriffid väga rikkalikud kalastuskohad ning teiseks on see *dago*, ajutine kalastuslaager. Paljud kalurid, kes saare ümbruses kala püüavad, peatuvad Misalil, kus püüasustust puudub. See, millal ja kui kaua nad seal peatuvad, oleneb sellest, mis tüüpi kalapüügi vahendeid nad

⁷⁴ Nt põhimõtteline läbirääkimine (Fisher jt, 1992).

kasutavad ja ka kuu- ja loodetetsüklist, millest sõltuvad püütavad liigid. Näiteks kaheksajalgade püüdjad peatuvad seal madala veeseisu korral, kui korallriff on paremini ligipääsetav.

1990. aastate alguses ähvardas kohalike kalurite elatist kaks ohtu. Esimene oli Misali saare rentimine turismikuurordiks, mille tõttu poleks kalurid saanud seda enam *dago* na kasutada ning see oleks nende leivateenimist tõsiselt häirinud. Teine oli kahjulike kalastusvõtete, sh *kigumi* (vt allpool) ja dünamiidiga püügi kasvav kasutamine.

Vastuseks turismiohule pöördusid kalurid looduskaitsete poole, kes mõistsid saare korallriffi looduslikku väärtust. Ühiselt astuti vastu valitsuse otsusele saar kasutuslepinguga Euroopa reisikorraldajale turismikuurordiks anda. Pärast suuremahulist lobitööd kontsessiooni andmise otsus tühistati ning seejärel töötati välja ettepanek luua kalurite poolt juhitud koostööpiirkond, mis 1998. aastal kuulutati viimaks Misali saare mereelustiku kaitsealaks.

Endiselt jäi aga sihiks piirata kahjulikke kalapüügivõtteid ning tuua kaluriteni tõelised hüved. *Kigumi* on kohapeal välja töötatud, kuid elustikku suurel määral kahjustav kalastusvõte, mille käigus kalurite koos tegutsevad rühmad keppide ja teivastega vett ja korallriffe peksavad, et kalu suurde noota hirmutada. Sellel noodal on väga väikese silmaga sisevõrk – sageli kasutatakse sääsevõrku –, mis eemaldab riflit ka kõige väiksemad maimud. Allesjäänv rifiriba on füüsiliselt kahjustatud ning kaladest tühi.

Just säästvat kalapüüki edendava kampaania käigus selgusidki Misali saare salajased väärtused. Kohalikud islamiusulised peavad seda pühaks saareks. Legendi järgi külastas saart kord prohvet Hadhara, kes palus kaluritel *msala*t ehk palvevaipa. Kaluritel ei olnud seda ning seepärast kuulutas prohvet, et kasutab saart ennast palvevaibana. Otse saare pinnal palvetamine olevatki andnud saarele tema nime ning muutnud selle pühaks paigaks.

Lähtudes sellest kohalikust traditsioonist ja asjaolust, et Misali kalurid on peaaegu kõik islamiusulised, töötati välja uudne programm koostöökaks moe imaamidega. Programmi eesmärk oli tuua välja islami tugevad keskkonnahoidlikud õpetused ja toetada sellega kalurite kaitsetegevust ja Misali jätkusuutlikku turismi. Programm nimega Misali Eetikaprogramm (*Misali Ethics Programme*), mida Islami Ökoloogia ja Keskkonnahoiu Fondi toetusel juhib CARE Tanzania, võib olla esimene juhtum, kui mereelustiku kaitseks viiakse edukalt ellu islami eetikale tuginev looduskaitseprojekt.⁷⁵

Programmi raames korraldati sissejuhatav töötuba, mis tõi kokku usujuhid, valitsusametnikud ja kalurikogukondade esindajad, et arutada Koraani õpetusi ning selles antud juhiseid keskkonna kasutamise kohta. Seda lähenemist hindasid kohalikud kõrgelt⁷⁶ ning töötoas tehti ettepanek, et Misali saare mereelustiku kaitseala juhtimine peaks tuginema islamiusu eetilistele põhimõtetele. Programm hõlmas 12 küla ja selle raames korraldati töötubasid moe eede juhtidele, kujundati plakateid ning korraldati medrese-koolidele võistlusi. Projekti käigus on välja töötatud õppematerjalid imaamidele ning toetatakse looduskaitsega seonduvate usuliste õpetuste laiemat mõistmist.

Projekti on algusest peale toetanud nii Sansibari valitsus kui ka ülemmufti ning 2000. aastal pakkus valitsus Misali Eetikaprogrammi välja kui „püha kingituse elavale planeedile”, osana Maailma Looduse Fondi (WWF) ja Religiooni ja Looduskaitse Alliansi (ARC) programmist.

Programm on avaldanud Pembale positiivset mõju. Projekti käivitamisel läbi viidud uuring näitas, et ainult 34% kaluritest leidis, et islamiusk puutub kuidagi sellesse, kuidas nad merd ja selle varasid kasutavad. Projekti jooksul tõusis see näitaja 66%-ni. Kalurid rakendasid teatud spetsiifilisi looduskaitsevõtteid ning nende poolt omandatud teadmised levisid ka teistesse küladesse. Projekti peamiseks väljundiks oli õpetajate käsiraamatu avaldamine ja levitamine (Khalid ja Thani, 2007), mis on tõlgitud suahiili keelde ning mida levitatakse Pemba kalapüügiga tegelevates kogukondades. Sellel on laiem tähendus islamiusulistele kogukondadele ka mujal.

Allikas: Dudley jt, 2005; Khalid ja Thani, 2007.

⁷⁵ Khalid ja Thani, 2007.

⁷⁶ Khalid ja Thani, 2007.

Juhtumiuuring 3. Püha maa tsoneerimine Jaapanis

Traditsiooniline holistlik maakasutuse tsoneerimine Jaapanis põhines kolmel alal: *Okuyama*, kõrgemad alad pühades mägedes; *Satayoma*, mägede madalamad künkad jätkusuutlikult majandatavate metsadega, ja *Hitozato*, lagedaks raiutud ja tihedalt asustatud põllumajandusalad. *Hitozato* aladel leidub mitmeid väikseid hiisi (*Chinju-no-mori*), kus asuvad templid ja pühamud ning mis on kohaliku elustiku mitmekesisuse varamu. Jaapani inimesed kummardavad loodusmaailma jumalaid (*kami*), keda arvatakse olevat umbes 8 miljonit, ning *Chinju-no-mori* on olulised maastikuelemendid, mis säilitavad pühadusetunnet ning looduse ja inimkonna harmoonilise kooseksisteerimise ideed. Hiljutised muudatused Jaapani elustiilis, mis rõhutavad majanduslikku edu ja materialismi, on Jaapani saarestiku tervikliku maailmavaate alistanud ja seda kahjustanud. Taaskäivitatud ja pakilise jätkusuutlikkuse-otsingu käigus võib olla kasulik kaaluda ka esivanemate poolt sisse seatud pühaduse raamistikku, mida sümboliseerivad *Chinju-no-mori*d.

Allikas: Iwatsuki, 2005; 2007.

1.4 Konsulteerimine

Kaasata kõigisse aruteludesse asjaomased traditsioonilised eestkostjad, tavade järgijad ja juhid ning saavutada nende heakskiit kaitsealadel või nende lähikonnas asuvate looduslike pühapaikade tunnustamiseks ja kaitse korraldamiseks

Ametlikel kaitsealadel asuvate pühapaikade tunnustamise käigus on väga oluline konsulteerida asjaomaste traditsiooniliste eestkostjatega. See on esimene tähtis samm eestkostjate kaasamiseks kaitsealade kaitse korraldamise ning see võib viia kõrgemal tasemel osalemise ja koostööni. Konsultatsioonid peavad algama varakult, olema selgelt määratletud ning kestma pikka aega. Suhtluse eest peaks vastutama kaitseala töötajate hulgast määratud sideisik ning kogu suhtlust tuleks hoolikalt juhtida. Soovitav on leida võimalus maksta kohtumistele sõitude eest ning katta looduslike pühapaikade tunnustamise ja kaitse korraldamisega seotud eestkostjate kulud. Asjakohaste eestkostjate, tavade järgijate ja juhtide kindlaksmääramine konsultatsioonideks on keerukas ja delikaatne ülesanne, mis nõuab hoolt ja aega (vt tahvel 7 huvirühmade analüüsi kohta ning suuniseid 3.3 ja 3.4). Eestkostja mõiste ei tähenda tingimata olemasolevat geograafilist sidet kohaga ning ka sellega tuleb arvestada.

1.5 Tervikmudelid

Tunnustada looduslike pühapaikade ühiskondlike, kultuuriliste, looduslike ja majanduslike väärtuste põimitust terviklikeks kaitsekorraldusmudeliteks, mis on osa inimkonna ainelisest ja vaimsest pärandist

Paljusid looduslike pühapaiku on pärimuslike süsteemide abil hallatud sadu, mõningatel juhtudel isegi tuhandeid aastaid. Need on ühed edukamad olemasolevad haldussüsteemid ning kujutavad endast inimese ja looduse vahelise jätkusuutliku vahekorra

algmudeleid (vt juhtumiuuringud 3: Jaapan; 15: Sri Pada – Adam's Peak; 10: Ka'sankwa; 14: Rila). Selliste täiuslike inimese-looduse süsteemide säilitamine on oluline saavutus inimkonna ajaloos.

Need süsteemid on kontrastiks suurele osale „arengule”, mis on Teise maailmasõja järgsel ajal maailmas võimutsenud ning mida üldiselt samastatakse lääneliku moderniseerimisega.⁷⁷ Kohalikke ja traditsioonilisi kogukondi nähakse sageli arengu pidurdajatena. Siiski on praegune sügav ökoloogiline kriis äratanud uue huvi jätkusuutlikkuse ja taastuvuse idee vastu. „Meie ajastul otsib inimkond uut ja kestlikku vahekorda maakeraga, olles keset ökoloogilist kriisi, mis ohustab kõigi planeedi eluvormide eksistentsi.”⁷⁸

Ideaalsel juhul asutakse arendama „mitmekultuuriliste kaitsealade süsteemi”, mis tunnustab täielikult iga kohaliku kultuuri kriteeriumide alusel olulisi alasid. Kui Kanada välja arvata, on selliseid näiteid praegu vähe, kuid Rila kloostri rahvuspark Bulgaarias tunnustab täielikult piirkonna vaimseid ja looduslike väärtusi ning nendevahelise sideme säilitamine on sealne kaitseesmärk (juhtumiuuring 14).

2 Arvestada planeeringutes ja kaitsekorralduskavades kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikadega

2.1 Kaitsealade planeerimine

Algatada planeerimismenetlused kaitsekorralduskavade muutmiseks, nii et need hõlmaksid kaitsealade piires asuvate looduslike pühapaikade kaitset

Kaitsealade kaitsekorralduse kavandamine on üks kohapõhise looduskaitse laialdasemalt heakskiidetud vahend

⁷⁷ Eade, 2002.

⁷⁸ Tucker ja Grim, 2001.

deid. Alates 1990. aastate algusest on järjest enam rõhutatud kaitsekorralduse kavandamise protsessi kui olulist viisi tagada, et lõplikul kaval on üldine heakskiit ja toetus. Kaitsealade planeerimisel loetakse nüüdsel ajal heaks tavaks ja otsustavaks asjaoluks kõigi olulisemate huvirühmade osalust (vt ka suunised 3.1, 3.2 ja 3.3).⁷⁹ Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooniga kehtestatud ökosüsteemil põhinev lähenemine (suunis 2.7) näeb lisaks ette, et planeerimine tuleb läbi viia institutsionaalse hierarhia sellel tasandil, mis on kõnealustele ressursidele kõige lähemal. Vaimseid väärtusi ja looduslikke pühapaiku

pole kaitsealade planeerimisel üldiselt arvestatud. Kõigis tulevastes kaitsekorralduskavades tuleks aga arvesse võtta kultuurilisi ja vaimseid väärtusi ning looduslike pühapaikade kaitset ja haldamist. Hea oleks kaasata eestkostjate traditsioonilisi haldusvõtteid ja võimaluse korral võtta need planeerimise ja kaitsekorralduse aluseks. USA rahvusparkide teenistus, mis esindab üht lähenemisviisi, on välja töötanud kultuurivarade kaitsekorralduse kavandamise põhimõtted, mille väljavõtet võib näha tahvil 5. Põhjalikku ülevaadet kultuuriväärtuste arvessevõtmisest Guatemalas vt lisast 1.

Tahvel 5. Kultuuriline planeerimine USA rahvusparkide teenistuses USA rahvusparkide teenistuse põhimõtted seoses kultuuriväärtustega

Planeerimine

Kaitsealade tõhus hooldamine nõuab teadlikke otsuseid pargi kultuuriväärtuste kohta. See saavutatakse kõige paremini põhjaliku planeerimismenetluse abil. Tõhus planeerimine tugineb arusaamisele sellest, millised on kaitseala kultuuriväärtused ning mille poolest need on olulised. Arusaamisele jõudmiseks peab teenistus koguma lähteandmeid kultuuriväärtuste olemuse ja liikide, nende leviku, seisundi ja tähtsuse ning kohaliku, piirkondliku ja riikliku konteksti kohta. Kultuuriväärtuste kaitse planeerimine ja väärtuste hindamise menetlus, mis on osa planeerimisest, hõlmab konsultatsioone kultuuriväärtuste asjatundjate ja vajalike erialade teadlastega, traditsiooniliselt alaga seotud rahvaste ning teiste huvirühmadega. Hinnatakse olemasolevaid teadmisi ning edasiste uuringute vajalikkust, samuti kaitsealaga seotud õigusakte ja muud asjaspepuutuvat teavet.

Planeerimisotsused langetatakse pärast seda, kui on analüüsitud, kuidas ettepanekud mõjutaks väärtusi, mis muudavad kultuurivarad oluliseks, ning kaalutud alternatiive, mis võimaldaks vältida või leevendada ebasoovitavaid mõjusid. Planeerimisega püütakse alati ära hoida kultuuriväärtuste kahju tekitamist ning arvestada traditsiooniliselt seotud rühmade väärtusi. Tagamaks, et väärtuste säilitamise erinevad lahendused on välja selgitatud ja neid on kaalutud, peab kultuurivarasid puudutavasse planeerimisprotsessi kaasama kultuuriväärtuste spetsialistid, traditsiooniliselt seotud rahvad ja teised huvirühmad ning pakkuma neile piisavalt teavet osalemisvõimaluste kohta. /.../

Paljud kultuurimaastikud on olulised oma ajaloolise maakasutuse ja maakasutusvõtete tõttu. Kui maakasutus on maastiku olulise peapõhjus, on kaitsekorralduse eesmärk tasakaalustada maakasutuse jätkumine ning selle ajaluugu kajastavate aineliste tõendite säilitamine. Maastiku kultuuriliste ja looduslike elementide mitmekesisus ja paigutus on sageli püha või muul viisil püsivalt oluline asjaomaste rahvaste etnilise ajaloo ja kultuurilise elujõu seisukohast. Need elemendid ja nende varasem ja praegune kasutus tehakse kindlaks ning nendega traditsiooniliselt seotud rahvaste uskumusi, seisukohti, tegevusvõtteid, traditsioone ja väärtusi arvestatakse planeerimisotsustes.

Allikas: U.S. National Park Service, 2001: <http://www.nps.gov/refdesk/mp/chapter5.htm>

2.2 Looduslike pühapaikade kirjeldamine

Kui pühapaikade saladuses hoidmine ei ole eesmärk, teha huvirühmi kaasava kaitsekorra kavandamise osana kindlaks kaitsealadel ja nende lähikonnas asuvate pühapaikade asukoht, laad, kasutamine ja haldamise korraldus, tehes tihedalt koostööd traditsiooniliste eestkostjatega ning austades nende õigusi

Kui on saavutatud eelnev nõusolek (suunis 3.1), saladuse hoidmine (suunis 2.3) ning kohaliku eestkostja toetus ja osalus, võib alustada kaitseala piires asuvate pühapaikade väljaselgitamist ning määrata kindlaks nende institutsioonilise haldamise laadi, haldusstruktuurid ja traditsioonilise halduskorra.

Kasulik lähenemisviis on ressursside tavapärase kasutuse ühine hindamine, kasutades huvirühmi kaasavat kaardistamist ja dokumenteerimist, samuti kaasavaid geograafilisi infosüsteeme (*Participatory Geographic Information Systems*, PGIS).⁸⁰

Oluline on mõista traditsioonilisi otsusetegemise ja halduskorralduse viise, mis võivad paiguti märkimisväärselt erineda. Eestkostjate institutsioonid on enamasti välja arendanud üksikasjalikud reeglid looduslike pühapaikade haldamise kõigi aspektide kohta. Paljude looduslike pühapaikade ühine omadus on piiratud ligipääs ja kasutamine. Kus võimalik, austage ja toetage eestkostjate omi viise looduslike pühapaikade haldamiseks, kajastades neid kaitseala kaitse-eeskirjas ja tegevuspõhimõtetes.

⁷⁹ Thomas ja Middleton, 2003.

⁸⁰ Rambaldi jt, 2006; vt 8. lisa.

Juhtumiuring 4. Erikaitse all olevad alad ja liigid Venemaa Föderatsioonis Lääne-Siberis

Hantide ja manside pikka aega kestnud suhe oma maaga on andnud tulemuseks paljusid pühaks peetavaid paiku hõlmava maastiku üldise kaitse ning ka ohustatud elustiku, iseäranis euroopa kopra (*Castor fiber*) säilimise. Kopra säilimise võib peaaegu tervenisti kirjutada selle arvele, et handid ja mansid teda pühaks peavad. Ülejäänud piirkonnas hävitati kobras 17. sajandiks küttimise teel täielikult. Üks looduslik pühapaik, kus kohalikud põlisrahvad kopraid kaitsesid, on hiljem kuulutatud Malaja Sosva looduskaitsealaks.

Need looduslikud pühapaigad asuvad Lääne-Siberis Handi-Mansi autonoomses ringkonnas Ugras ning nüüd ohustab neid naftatootmine. Nende paikade jätkusuutliku kaitsmise muudab raskeks asjaolu, et traditsiooniliste eestkostjate jaoks on paikade puutumatu loodus ülimalt oluline. Üksainuski loata külastus võib paigalt röövida tema pühaduse ning viia mahajätmiseni.

Autonoomse ringkonna looduskaitseametnikud on koostöös põlisrahvastega rajanud 26 erikaitsega loodusala kogupindalaga 3,7 miljonit hektarit (6,3% ringkonna pindalast). Need hõlmavad 400 looduslikku pühapaika, mille täpsed asukohad ei ole avalikustatud. Sel teel loodetakse vähendada naftapuurimise mõjusid ning säilitada elustiku mitmekesisus, kohalikud kultuurilised ja vaimsed väärtused ning nende olulisus põliskogukondadele.

Allikas: Merkushina, 2007.

2.3 Saladuse hoidmine

Tagada, et eestkostjatele ei avaldataks survet looduslike pühapaikade asukohta või muu nendega seotud teabe avaldamiseks, ning luua kord kaitsealade juhtidele teatavaks tehtud salajase teabe kaitsmiseks alati, kui seda palutakse

Ehkki looduslike pühapaikade väljaselgitamine kaitsealadel on kaitseala valitsemiseks kasulik, ei tohiks põlisrahvastele avaldada mingit survet nende looduslike pühapaikade asukohta, kultuuriväärtuste, tavade, ajaloo ega kasutamise seotud teabe avaldamiseks. Teatud juhtudel on looduslikud pühapaigad varjatud või ligipääs neile piiratud teatud soo või vanuserühmaga eestkostva kogukonna seest ning nende olemasolu ei tohi asjassepuhendamatutele avaldada. Samuti võib kõrvaliste isikute pelk viibimine pühapaigas selle pühadust vähendada või selle isegi hävitada ning põhjustada paiga mahajätmise.

Üks kaitsekorraldajate poolt kasutatud lähenemine olukorras, kus eestkostjad ei soovi kaitsealal asuva loodusliku pühapaiga asukohta avalikustada, on luua eestkostjate kaitsekorralduse kavast informeerimise mehhanism. Kui kavad on vastuolus pühapaikadega, tuleb anda tagasisidet. Tagasisidest lähtuvalt saab kaitsekorralduskavasid kohendada. Sel viisil saavad kaitsekorraldajad eestkostjate vajadustega arvestada, ilma et peaksid seejuures teadma *paiga tegelikku asukohta või selle kasutust puudutavaid üksikasju*.

Salajase kultuurilise teabe jagamisel tuleb võtta kõik vajalikud meetmed saladuse hoidmiseks ning volitamata isikutele ja avalikkusele teatavaks saamise vältimiseks. Seda on võimalik saavutada mitmel viisil. Näiteks on

võimalik eestkostjatega kokku leppida süsteem, mille raames kaitseala meeskonna aktsepteeritud ja usaldatav liige töötab koos kogukonnaga ning saab vajamineva teabe hoidjaks. Kui dokumenteerimine on piiratud, tuleb dokumente hoida turvalises kohas.

2.4 Tähistada või varjata

Parema kaitse tagamiseks tuleks looduslik pühapaik vastavalt vajadusele kas selgelt tähistada või vastupidi, salajas hoidmise vajaduse korral määrata pühapaiga ümber suurem range kaitsega vöönd, jättes pühapaiga täpse asukohta saladusse

Looduslike pühapaikade paremaks kaitsmiseks võib vaja minna erinevaid strateegiaid. Kõige sobivam lähenemine ei olene mitte üksnes kohast, vaid see muutub ka aja jooksul. Mõnel juhul on parim lahendus suurendada nende paikade kohta käivaid teadmisi ja isegi nende avalikustamist, mille üheks osaks võib olla piiride selge märgistamine. Teistel juhtudel, kui suuremast avalikust teabest võib tuleneda kahjustamise või isegi rüvetamise oht, on paigad kõige paremini kaitstud siis, kui nad on vähetuntud ning isegi varjatud. Suuremate alade määramine range kaitsega vöönditeks on üks viis seda saavutada; seda saab rakendada vähese asustustihedusega aladel.

Teisteks looduslike pühapaikade kaitsmise meetoditeks on asjakohane tsoonering, külastusradade ja teede rajamine nii, et need väldivad tundlikke piirkondi, loodusesse minekuks lubade kasutamine ja hoolikas järelevalve nende väljastamise üle ning volitatud teejuhtide kohustuslik kasutamine. Suure külastussurve puhul võib vajalikuks osutuda selge märgistus ning äärmuslikel juhtudel ka eriti haavatavate alade eraldamine aiaga (vt fotod).

2.5 Tsoneerimine

Ümbriseda looduslikud pühapaigad tugi-, puhver- ja üleminekuvöönditega, eriti sellised pühapaigad, mis on alati kahjulikule välismõjule

Tsoneerimine on tavaline maakasutuse planeerimise ja korraldamise tööriist nii kaitsealade kaitsekorralduskavades kui ka arengukavade maakasutusplaanides. Tsoneerimist saab looduslike pühapaikade kaitse toetamiseks kasutada mitmel viisil, määrates konkreetsetele geograafilistele aladele kindlad kaitse-eesmärgid ning piirates kasutust ja ligipääsu.

Paljudel looduslikel pühapaikadel on juba traditsiooniline tsoneerimissüsteem, mis sarnaneb kaitsealade tsoneerimisega. Näiteks on neil sageli tuumikala ehk „sise-mine pühamu”, kuhu on lubatud astuda vaid vaimsetel juhtidel, ning teised, tseremoniaalseks kasutamiseks või ligipääsuks mõeldud alad. Seetõttu tugineb kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade uus tsoneerimiskord ideaalis traditsioonilisele tsoneeringule, mille on kindlaks määratud eestkostjad, sageli juba sajanditepikkuse tava põhjal. Kaitsealade valitsejad peavad pingutama, et mõista õigesti igasuguseid traditsioonilisi tsoneerimis-põhimõtteid, mis võivad olemas olla.

Tsoneerimist saab kasutada ka piiratud ligipääsu või varjatuse saavutamiseks, mida arutatakse suunises 2.4. Sellised looduslikud pühapaigad, mis nõuavad minimaal-

set häirimist, võib näiteks ümbritseda laiemal vööndiga, kuhu ligipääs on piiratud.

Loodusliku pühapaiga sees olevaid alasid saab kaitse tõhustamiseks samuti tsoneerida. Kaya Kinondos, ühes pühadest metsadest, millest koosneb Keenia Kaya maailmapärandi ala, on *kaya* vanemad lubanud ökoturismi, toetudes traditsioonilisele sisemisele tsoneeringule. Välja on arendatud külastusrajad ja külastustsoon, kindlaks määratud riietumise nõuded külastajatele ning alad, kus pildistamine on lubatud ja kus mitte (vt juhtumiuuring 5 ja fotod).

Looduslike pühapaikade säilitamisel saab tõhusalt rakendada ka UNESCO biosfäärikaitseala põhimõtteid. Selles mudelis võib tuumalaks olla looduslik pühapaik, mille ümber saab rajada puhver- ja üleminekuvööndid.⁸¹ Teatud olukordades, eriti kui looduslikku pühapaika ümbritsev piirkond on varasemaga võrreldes muutunud, võib puhvervöönd toetada teisi tegevusi või kaitse-eesmärgi. See võib aidata kogukonnaliikmetel elatist teenida. Selle näiteks on majanduslikult oluliste puude (nt vilja- või küttepuid) kasutamine püha metsa servas. See võib kaasa aidata metsa kaitsmisele, märkides selgelt ära selle asukoha, ning toetades samas ka kohalike elatist. Teistel juhtudel võib osa puhvervööndist koosneda kohalikest liikidest, mida looduslikus pühapaigas leidub. See toetab piirkonna loodusväärtusi ja ka elupaikade taastamist (suunis 2.6).

Juhtumiuuring 5. Kaya pühad metsad Keenias

Taimeökoloogid avastasid 1980. aastate lõpus, et väikesed, kuid bioloogiliselt silmapaistvad Keenia rannikumetsade lapid on tegelikult kogukondlikult hooldatavad hiied. See pani aluse heale koostööle traditsiooniliste eestkostjatega Mijikenda hõimudest. 2007. aastal tipnes koostöö *kaya* metsade esitamisega maailmapärandi nimekirja.

Kaya tähendab „kodukoht” ning *kaya*’d tähistavad Mijikenda üheksa hõimu esimeste külade asukohti. Teiste rühmade poolt ohustatud Mijikendad otsisid pelgupaika tihedates rannikumetsades, kuid kolisid hiljem *kaya*’dest välja ning asusid mujal maal harima. Nüüdseks on alles nelikümmend üheksa *kaya* metsa, mis on väikesed, kuid suure elurikkusega jäänukid kunagistest ulatuslikest metsadest. Uuringud on näidanud, et ehkki *kaya*’d moodustavad tänapäeval üksnes 10% Keenia allesjäänud rannikumetsadest, esineb neis ebaproportsionaalselt suurel arvul haruldasi taimi. 27-st rannikupiirkonna metsaalast, mille suhteline kaitseväärtus oli kõrgeim, olid seitse *kaya* metsad. Enam kui pool Keenia haruldastest taimedest kasvab rannikualadel ning paljud neist esinevad *kaya* metsades.

Ohud. Alates 1970. aastatest on arengusurve kaasa toonud selle, et mõned *kaya* metsade osad on üha laieneva turismitööstuse tõttu hävinud. Teisteks ohtudeks on loata raie turistidele puunikerduste tegemiseks, samuti vajadus tagada kohalike elanike elatis. Ehkki Mijikendad ise austavad traditsioonilist korraldust, on traditsiooniliste institutsioonide tugevus kahanenud, eriti kuna aladele on elama asunud inimesed, kes ei ole niivõrd valmis Mijikendade seadustele alluma. Survet on veelgi suurendanud rahvaarvu tõus, elatise teenimise vajadused ja vaesus. Kõrgtaseme turismitööstuse areng Keenia rannikul on tekitanud tüüpilise

⁸¹ UNESCO, 2003b.

▶ lõhe hotelliderivi ning arenemata sisemaa vahel, kus asub suurem osa *kaya*'sid.⁸²

Nähes oma hiisi ohustatuna, asusid *kaya* vanemad taotlema valitsuse toetust. 1980. aastate ühine kaitsetegevus tipnes 1992. aastal rannikumetsade kaitseüksuse rajamisega. Tegemist oli Keenia Rahvusmuuseumide projektiga, mida toetasid WWF ja *kaya* hõimude vanemad.

Õiguslik kaitse. Õigusliku kaitse taotlemise parima viisi valimine tekitas eriarvamusi. Iseäranis vaieldi järgmistel teemadel: *kaya*'de tugevad vaimsed, kultuurilised ja ajaloolised väärtused; kogukonna suhteliselt hea, aga mõneti piiratud ligipääs; range kaitse vajadus. Kuidas kaitsta, aga võimaldada traditsioonilist kasutamist? Kaaluti võimalusi kuulutada hiied metsareservaatideks, riiklikeks mälestisteks või isegi rahvusparkideks. Igal pakutud variandil oli erinev korraldav asutus, oma õiguslik lahendus, kasutus- ja valitsemisstruktuur ning ka omad head ja halvad küljed.

Viimaks valiti riikliku mälestise staatus Keenia Rahvusmuuseumide valitsemisalas. See võimaldas range kaitse, kohalike elanike ligipääsu ja kasutamise ning kultuuriliste ja bioloogiliste väärtuse aktiivse kaitse parima vahekorra. Ent isegi see nõudis mälestisi ja muuseumi puudutavate õigusaktide ülevaatamist *kaya*'de huvides. Suurem osa *kaya*'sid kuulutati riiklikeks mälestisteks.

Neist muudatustest hoolimata on Mijikendade vanemate traditsioonilisi seadusi raske ametlikult seadustada, sest need on algselt kehtestatud üksnes Mijikenda hõimude liikmetele ning kuuluvad suuliselt pärimusse, mida riiklikud seadused ei tunnista. Sellest hoolimata on olemas arusaam traditsioonilise haldamise olulisusest ja rollist. Vanemad teevad igapäevaseid toiminguid ja kontrollivad traditsiooniliste reeglite täitmist; mõningatel juhtudel kasutatakse ka *kaya* valvureid. Vanemad kutsuvad Keenia Rahvusmuuseumide piirkondliku esinduse töötajad kohale ainult juhtudel, kui nad ise hakkama ei saa.

Kultuuriline säilitamine. Looduskaitseprogrammid on viinud *kaya*'de hooldamise ja pärimuslike kombetalituste teatava taastekkeni. Igas *kaya*'s on vanemate nõukogu autoriteet tugevnenud ning näiteks Kwale piirkonnas toimub korrapäraselt piirkonna vanemate kohtumine, kusjuures kohalik esimees on automaatselt ka piirkonnanõukogu liige. Sel teel suudab traditsiooniline juhtimisviis esindada *kaya* vanemate huvisid poliitilisel tasandil.

Ökoturism. Nüüd püütakse kaitse huvides suurendada tulusid. Kwale piirkonnas Kaya Kinondos toetab WWF ökoturismi projekti. Vanemad juhivad kaitsekorralduskomiteed ning on kindlaks määranud *kaya* need alad, kuhu külastajad tohivad siseneda ja seal pildistada, samuti alad, mis on puutumatud ja kus ei tohi pildistada. Nad on määranud kindlaks ka näiteks radade rajamise tingimused. Ühe raja puhastamise järel leidsid vanemad, et liiga palju taimkatet oli eemaldatud, ning määrasid projektile trahvi. *Kaya* serva on rajatud tagasihoidlik külastuskeskus, kohalikust kogukonnast valitud vabatahtlikud giidid on saanud väljaõppe. Giidid peavad lähedalasuvates hotellides ekskursioonilette, kus reklaamivad poolepäevaseid ekskursioone koos küla külastamise ja einega.

Ehkki vanemad määrasid külastamiseks vaid väikese osa *kaya*'st, leidsid nad siiski, et loodus vajab vahepeal inimestest täielikku puhkust. Seepärast otsustasid nad, et igal neljandal päeval, mis on Mijikenda traditsioonilise neljapäevase nädala puhkepäev, on mets turistidele suletud. Mijikenda kalendri teisendus lääne kalendriks näitab turistidele, millistel päevadel on mets suletud. Erandi tegemiseks tuleb vanematelt iga kord eraldi luba küsida.

Kayade pikaajaline säilimine. Viimase 20 aastaga on tehtud suuri edusamme *kaya*'de pikaajalise säilimise tagamiseks. Tõestatud on nende kõrge bioloogiline mitmekesisus, traditsiooniline haldus on pälvinud tunnustuse ja taaselustatud. Haldajatel on seaduslik tunnustus ning maakasutuse muutumisest ja maa ülekasutamisest tulenevad otsesed ohud on kontrolli all, kohati isegi peatatud. Sellest hoolimata annab valitsus vähe otsest rahastust, Keenia Rahvusmuuseumid sõltuvad välisest toetusest ning *kaya*'de vanemad peavad igapäevases tegevuses suuresti omade jõududega toime tulema. See tekitab probleeme, sest metsad ja vanemad on jagunenud laiali suurele alale.

Piirkonnas töötavate inimeste arvates sõltub *kaya* metsade pikaajaline säilimine sealsete kogukondade elatise paranemisest ja sissetulekuallikatest. Kui elatis paraneb ja leitakse alternatiivseid sissetulekuallikaid, jäävad olemasolevad metsad alles. Kwale piirkonna kolmes *kaya*'s on käivitatud mikrofinantseerimiskeem

⁸² Sindiga, 1996.

▶ majandusarengu toetamiseks. See tegevus on aga alles varases järgus ega mõjuta kohalike elatist veel kuigi-võrd (Wild jt, 2007).

Autor: koostanud R. Wild, tuginedes intervjuudele vanem Abdalla Ali Mnyensi'ga, kes on Kaya Kinondo vanematekogu esimees, Kwale piirkonna *kaya*'de komitee esimees ning *kaya* piirkonnanõuniku kandidaat. Vanemad Omar Rashid Kituzo, Kaya Kinondo vanem ja ökoturismi komitee aseesimees, Ali Mwalimu Mwarandani, *kaya* metsavaht, Hemed Mwafundjo, koordinaator, Kaya Kinondo ökoturismi projekt. Lisaks refereeritud: Githitho, 2003 ja 2006.

2.6 Ühendamine ja taastamine

Ühendada looduslikud pühapaigad roheliste koridoride abil üksteisega ja teiste sobivate ökoloogilistelt tingimustelt sarnaste aladega ning rikutud maastike puhul kaaluda laiema ala elustamise esimese samuna looduslike pühapaikade taastamist

Looduslikud pühapaigad on sageli haruldaste, endemsete või ohustatud liikide viimaseks pelgupaigaks keset tugevalt muudetud ja kahjustunud maastikke. Sageli on see võimalik tänu traditsiooniliste eestkostjate pakutavale kaitsele. Oma elurikkusega seotud väärtuste tõttu võivad need moodustada tuumalad, kust saab alustada ulatuslikumate loodusliku taimkattega alade taastamist. Näiteks võib hiite suurt taimestiku mitmekesisust kasutada ressursina, mis võimaldab ökosüsteemi taastamist suktessiooni ehk koosluste vahetumise toel.⁸³ Sarnase või omavahel seotud taimkattega koridoride säilitamine või rajamine looduslike pühapaikade vahel võib tugevdada nende püsivust ja kaitseväärtust. Looduslikud pühapaigad võivad täita ka nn ökoloogiliste astumiskivide või elupaigasaarte osa, mis võimaldavad liikidel maastiku piires liikuda. Need võivad olla liikide säilimisele olulised ka kliimamuutuste perioodil. Et mõista looduslike pühapaikade osa maastikku katvates ökoloogilistes võrgustikes, arvestades seejuures kliimamuutuste mõju, on vajalikud täiendavad uuringud (suunis 2.8).

2.7 Ökosüsteemne lähenemine

Kasutada maa, vee ja eluslooduse tervikliku kaitse põhistrateegiana ökosüsteemset lähenemisviisi, mis toetab õiglast säästvat kasutamist ja kaitset ning hõlmab ka kultuurilisi ja vaimseid väärtusi

Ökosüsteemne lähenemine on viimastel aastatel muutunud bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni võtmesõnaks.⁸⁴ See eeldab allkirjutanud riikidelt riiklike

tegevuspõhimõtete ja õigusaktide praktilise väljundi väljatöötamist, samuti kogemuste jagamist soodustavate meetmete kasutuselevõttu. IUCNi ökosüsteemide majandamise komitee (CEM) propageerib ökosüsteemset lähenemist ning on välja töötanud menetluse oma tegevuspõhimõtete praktikas juurutamiseks.⁸⁵ Allpool on kirjeldatud nii seda lähenemist kui ka menetlust.

Ökosüsteemne lähenemine on maa, vee ja eluslooduse tervikliku kaitse strateegia, mis toetab õiglast säästvat kasutamist ja kaitset ning aitab saavutada tasakaalu konventsiooni kolme eesmärgi vahel: elustiku mitmekesisuse kaitse, selle jätkusuutlik kasutamine ning kulude ja tulude aus ja õiglane jagamine.

Ökosüsteemse lähenemise põhimõtete praktikasse juurutamise menetlus jagab 12 põhimõtet viide järjekorrasse etappi:⁸⁶

- Esimesed ja peamised asjaolud: piirkond ja tähtsamad huvirühmad.
- Järgmised asjaolud: ökosüsteemi struktuur, funktsioon, tervis ja majandamine.
- Majanduslikud asjaolud.
- Ruumis kohanduv kaitsekorraldus: mõju lähedalasuvatele ökosüsteemidele ja lähedalasuvatelt ökosüsteemidelt.
- Ajas kohanduv kaitsekorraldus: pikaajalised eesmärgid, paindlikud viisid nende saavutamiseks.

Ökosüsteemne lähenemine eeldab huvirühmade varajast väljaselgitamist ning näeb ette neli põhilist etappi.

1. etapp. Selgitada välja olulisemad rühmad, kellel on huvimid nimetatud ökosüsteemis.

2. etapp. Jagada nad esmasteks, teisesteks ja kolmandateks huvirühmadeks ning hinnata nende vaateid sellest lähtudes.

⁸³ Ramakrishnan jt, 1994, 1996, väljaandes Ramakrishnan, 2003.

⁸⁴ Lisati 2000. aastal konventsiooniosaliste 5. konverentsil (otsus V/6).

⁸⁵ Shepherd, 2003; 2004.

⁸⁶ Shepherd, 2003; 2004.

Loodusvaradest kõige enam sõltuvad osalised tuleb kindlalt arvata esmasteks huvirühmadeks.

Suure mõjuvõimuga osalised, kes tuleb pigem arvata teisesteks või kolmandateks, võivad hõlmata neid, kes elavad ressursi lähedal, kuid ei sõltu sellest märkimisväärselt, nt valitsusametnikud ning rahvusvahelised looduskaitseorganisatsioonid.

3. etapp. Hinnata huvirühmade suhtelist tegevusvõimekust ja -valmidust seoses ökosüsteemiga.

4. etapp. Asutada huvirühmade nõukogu, mis hakkab regulaarselt kohtuma.

Ökosüsteemne lähenemine annab tõhusa ja laialdaselt tunnustatud maakasutusraamistikku, milles on võimalik käsitleda ka looduslikke pühapaiku. Praegusel ajal on saadaval mitmeid vahendeid ökosüsteemse lähenemise elluviimiseks.⁸⁷ Looduslike pühapaikade jaoks on isearanis oluline pärimuslike ökoloogiliste teadmiste ja põlisrahvaste haldussüsteemide mõistmine (suunis 4.3).

2.8 Maastikuline lähenemine

Kasutada looduslike pühapaikade puhul maastikulist lähenemisviisi, mis tunnustab nende osa laiemas kultuurmaastikus, kaitsealade süsteemis, roheliste koridoride võrgustikus ja muus maakasutuses

Lisaks nende enda väärtusele on looduslikud pühapaigad osa laiemast maastikust. Mõnede kogukondadele on kogu maastik püha ning osal aladel on kindel otstarve ja veelgi suurem vaimne väärtus. Mõnedest pühadest maastikest võivad ametlikud kaitsealad moodustada vaid väikese osa kogu alast. Teistes kogukondades asuvad looduslikud pühapaigad „tavalisemates” maastikes, aga võivad olla mitmesugusel viisil ühendatud, sh müütiliselt, ajalooliselt või füüsiliselt palverännuteede abil, samuti ühishalduses olles. Aja jooksul muudab inimtegevus paljude selliste maastike elusloodust. Järjest enam saadakse aru, et elupaikade muutmine inimeste poolt, vähemalt teatud määral, on pigem reegel kui erand, ja isegi kõige kaugemates kohtades võib näha kohalike ja põliselanike põhjustatud muutusi. Seetõttu on põlvkondade jooksul kujunenud palju maastikke, mida inimene on märgatavalt mõjutanud ja mille taimkate on muutunud. Sellistes maastikes asuvad sageli erilisel pühad, suures osas looduslikud paigad.

Nende maastike säilitamine põhineb maastikukaitseala mudelil. Maastikukaitseala mudel ühendab looduse ja kultuuri kaitse ning säilitab inimeste suhte maaga, soodustades ka hoolt maa eest.⁸⁸

Nagu on kirjeldanud Adrian Phillips:

„Maastikku võib võtta kui kohtumispaika, kus saavad kokku:

- loodus ja inimene – saame vaadata, kuidas nad koos mõjudes tekitavad kindla *koha*;
- minevik ja olevik – saame vaadata, kuidas maastikus on üles tähendatud meie loodus- ja kultuurilugu;
- ainelised ja vaimsed väärtused – saame vaadata, kuidas need maastikus kokku saades annavad meie *arusaamise iseendast*.⁸⁹

Erinevatel looduslikel pühapaikadel on tähtis osa ainulaadsete kohtade loomises, mis kajastavad loodus- ja kultuurilugu ning on identiteeditunde allikad. Seetõttu on maastikukaitseala mudel looduslike pühapaikade kaitse jaoks oluline.

Ajalooliselt on selliste maastike kaitsele pööratud vähem tähelepanu kui nn rangelt kaitstavatele aladele, milleks tavaliselt loetakse IUCNi I–IV kategooria alasid.

Viimastel aastatel on aga kanda kinnitanud lähenemine, mis tunnustab nii looduslikke kui ka inimtekkelisi elemente sisaldavate maastike väärtust.⁸⁹ Kaks põhilist ametlikku tunnustusmehhanismi on IUCNi V kategooria (maastikukaitsealad) ning maailmapärandi konventsiooni kultuurmaastikud.⁹⁰ Neil kahel teineteist täiendaval lähenemisel on erinev rõhuasetus. IUCNi maastikukaitsealade kategooria rõhutab peamiselt looduskeskkonda, elustiku mitmekesisust ja ökosüsteemi terviklikkust peamiselt riiklikul või kohalikul tasandil. Maailmapärandi konventsiooni kultuurmaastike puhul on rõhk peamiselt inimajalool, kultuuritraditsioonide ja sotsiaalsete väärtuste jätkuvusel ning püüdlustel silmapaistvate universaalsete väärtuste poole.⁹¹

2.9 Arengukavade koostajate toetus

Arengukavasid koostavad asutused on väljaspool paljusid kaitsealade süsteeme peamised maakasutuse planeerijad. Püüda saavutada nende ja teiste huvirühmade toetus looduslike pühapaikade tunnustamiseks suuremas maapiirkonnas

Et hõlpsasti saavutada toetus, on oluline koostajate vahel luua ühist toetusstrateegiat. Ehkki käesoleva juhendi peamiseks sihtgrupiks on kaitsealade valitsejad, täidavad maakasutust puudutavates otsustes suurt osa arengukavasid koostavad asutused. Arengukavade koostajad vastutavad regionaalsete kavade ja kohaliku strateegilise arengu või maakasutuse

⁸⁷ <http://www.iucn.org/themes/cem/ourwork/ecapproach/index.html>

⁸⁸ Brown jt, 2005.

⁸⁹ Brown jt, 2005.

⁹⁰ Phillips, 2005.

⁹¹ Brown jt, 2005.

plaanide eest. Arengukavade koostajad konsulteerivad sageli kaitsealade valitsejatega ning viimased saavad arengukava koostamisel arvamust avaldada. Nad nõustavad arengukavade koostajaid regulaarselt maa-alade bioloogilise ja kultuurilise väärtuse osas ning saavad arengukava koostamise ajal seista hea pühapaikade tunnustamise ja kaitse eest.

Uute kaitsealade kavandamisse kaasatakse tõeäoliselt ka arengukavasid koostavad asutused. Sageli nõuab seadus, et uute kavade koostamisel ja arendustegevuses tuleb kohalike huvidega arvestada. Paljudes riikides ei ole aga selgeid arengu kavandamise menetlusi ning kavade koostajatel ei ole ökoloogia ja kultuuri vallas piisavaid teadmisi, millele otsustes tugineda. Kaitsealaasutused võivad toetada regionaalarengu kavade koostajaid infoga alade kultuuriliste ja bioloogiliste väärtuste kohta ning aidata neil suhelda pühapaikade eestkostjatega.

2.10 Kaitsealade liigid ja valitsemine

Tunnustada looduslike pühapaikade leidumist kõikidele IUCNi kategooriatele ja valitsemisvormidele vastavatel kaitsealadel; tunnustada, et kõiki pühapaiku, mis jäävad ametlikest kaitsealasüsteemidest välja, on võimalik tunnustada ja toetada erinevate õiguslike ja traditsiooniliste vahendite abil vastavalt eestkostjate soovile, sh kogukonna kaitsealadena

Kaitsealad kategooriad. Looduslike pühapaiku leidub kõigi IUCNi kategooriate kaitsealadel.⁹² Mõned looduslikud pühapaigad, millele on kaitsealade süsteemides määratud eristaatus, on tunnustatud kui III kategooria loodumälestised. Analüüs näitab siiski, et teatud juhtudel võib abi olla ükskõik millisest IUCNi kategooriast. Borrini-Feyerabend jt (2004) märgib, et konkreetsete juhtumite analüüs aitab otsustada, kas ranged kaitseesmärgid sobivad kogukonna osalusega kaitsetegevuses, ja hinnata, kui tõhusad on traditsioonilised kaitsevõtted, sealhulgas kogukondade enda poolt kehtestatud maa-ala kaitse ja loodusvarade kasutamise piirangud. Tegelikult on tõenäoline, et paljud looduslikud pühapaigad vastavad ligipääsu ja kasutuse poolest IUCNi kõige kõrgemale kaitseastmele, Ia kategooriale, mille alla käivad range kaitse all olevad loodusreservaadid. Näiteks paljudes Aafrika ja Aasia hiites on igasugune väljaviiv kasutus äärmiselt piiratud ning taimede kogumine, küttimine ja ligipääs on reguleeritud rangete keeldudega. Sel põhjusel ongi neis hiites väga suur elurikkus.

Teine piiratud kasutuse näide on taotlus Hiina

valitsusele keelata ronimine Kawagebo mäele, lähtudes kohalike elanike pühadest väärtustest. Kawagebo Yunnani provintsis, väga püha Kailase mägi Tiibeti autonoomses piirkonnas, Machhapuchhare Nepalis ning Gangkhar Puensum Bhutanis on ühed vähestest Himaalaja mäestiku tippudest, mis on alpinistide poolt veel vallutamata (vt tekstitahvel 6).

Kaitsealade valitsemine. Viimasel ajal on järjest enam tähelepanu pööratud kaitsealade valitsemistüüpide paljususele, eriti kogukonna tasandil. 2003. aasta maailma kaitsealade kongressil tutvustati kaitsealatuüpi „kogukonna kaitsealad” (*Community Conserved Areas, CCA*), mille alla käivad looduslikud pühapaigad ja teised kohad, mis on pika aja jooksul olnud kohalike kogukondade ja põlisrahvaste kaitse all. Seda täpsustati hiljem maailma kaitsealade komisjoni „Kaitsealade hea tava suuniste” väljaandes nr 11, mis käsitles kohalikke ja põlisrahva kogukondi ja kaitsealasid.⁹³ Paljud selles dokumendis kirjeldatud soovitusel ja tegevuspõhimõtted on looduslike pühapaikade seisukohalt suure tähtsusega ning toetavad käesolevas juhendis esitatud suuniste (vt ka tabel 1 ja 8. lisa).

2.11 Rahvusvaheline mõõde

Tunnustada, et osa looduslike pühapaiku ja neid pühaks pidavaid kultuure paikneb eri pool rahvusvahelist piiri ning osa neist võib paikneda olemasolevate või võimalike piiriüleste kaitsealade territooriumil või lähikonnas

Piiriüleised kaitsealad on aidanud kaasa piiriülese koostöö parandamisele. Kaitsealade piiriülese koostöö idee tekkis juba 1932. aastal Kanadas ja USA-s. Viimastel aastatel on arendatud ka teisi piiriüleseid kaitsealasid.⁹⁴ Piiriülese kaitseala eriliik on „rahupark”, mille eriliseks eesmärgiks on soodustada rahu ja koostööd, samuti loodus- ja kultuuriväärtuste kaitset ja hooldust.

Paljudel piiriülestel kaitsealadel leidub kultuurilisi ja vaimseid väärtusi ning mõned neist on ka looduslikud pühapaigad. Näiteks Kgalagadi piiriülene kaitseala Botswana ja Lõuna-Aafrika piiril on kaua olnud püha nii Khoi kui ka Sani hõimudele. Praegu käib piiriülene koostöö ka Venemaa Föderatsiooni ja Mongoolia vahel, kes uurivad koos burjaatide jaoks püha Baikali järve vesikonda.⁹⁵

„Meie püha Baikali järv, mis asub Mongoolia ja Venemaa vahel, maailma vanim ja sügavaim järv, on kodu enam kui 3000 liigile, kellest ligi pool on endeemsed.

⁹² Verschuuren jt, 2007.

⁹³ Borrini-Feyerabend jt, 2004.

⁹⁴ Sandwith jt, 2001.

⁹⁵ Drobyshev Yu jt, 2007.

Tahvel 6. Alpinistidele keelatud pühad mäed

Nepalis asuv **Machhapuchhare** on Gurungi hõimude jaoks püha ning selle tippu pole keegi kunagi roninud. Ainus teadaolev katse märke tõusta tehti 1957 aastal.⁹⁶ Ekspeditsioon jõudis põhjaseljandikku mööda 50 m kaugusele tipust, kuid ei tõusnud sellele; nad olid kohalikele vanematele lubanud, et ei tõusta austuse märgiks oma jalga päris tipule, lisaks pidid nad mäejumalanna lepitamiseks jätma orus asuvasse templisse ohvriannid. Sestpeale on Machhapuchhare ametlikult pühaks kuulutatud ning alpinistidele keelatud.

Gangkhar Puensum on Bhutani kõrgeim mägi ning maailma kõrgeim vallutamata tipp, mis ulatub 7570 m üle merepinna ning on suhtelise kõrgusega 2990 m. Pärast seda, kui Bhutan 1983. aastal alpinistidele avati, on neli ekspeditsiooni 1985. ja 1986. aastal teinud ebaõnnestunud katseid Gangkhar Puensumi vallutada. 1999. aastal jõudis üks meeskond aga edukalt mäe kõrvaltippule, liginedes sellele Tiibeti poolt. 1994. aastast peale on Bhutanis keelatud ronida 6000 meetrist kõrgematele tippudele, et austada kohalikke uskumusi; 2003. aastast alates on keelatud alpinism kui selline.

Kailase mägi on maailma kõige püham mägi rohkem kui miljardile inimesele: hinduismi, budismi, džainismi ning Tiibeti põlise böni usu järgijatele. Budistliku pärimuse järgi lendas Tiibeti kõige kuulsam joogi Milarepa 12. sajandil võluväl tippu ning sestpeale pole teada ühtki katset Kailase tippu tõusta.

Allikas: <http://en.wikipedia.org/wiki>

Burjaatide hõimud seovad oma päritolu otseselt Baikali ning tunnevad oma põlvnemist kuni looduslike esiisade, järveloomade ja -taimedeni. Pühapaikades leiduvat eluvormide mitmekesisust saab seletada asjaoluga, et pühapaigad on kindlate perekondade ja hõimude päritolukohad ning neid on kaitstud, sest paljusid eluvorme peame meie oma esivanemateks.⁹⁷

Piiriüleste kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste sügavam mõistmine on väärtuslik. Samal ajal võivad looduslikud pühapaigad olla kohad, kus pälvivad tähelepanu teised olulised väärtused, näiteks rahu tagamine.

3 Soodustada huvirühmade nõusolekut, osalust, kaasatust ja koostööd

3.1 Eelnev nõusolek

Tagada asjaomaste eestkostjate vaba ja teadlik eelnev nõusolek enne looduslike pühapaikade ühendamist uute ametlike kaitsealade ja kaitsealasüsteemidega ning pühapaiku mõjutavate kaitsekorralduspõhimõtete kavandamisel

Vabast ja teadlikust eelnevast nõusolekust on saanud üldtunnustatud põhimõte.

„Rahvaste õigust anda või jätta andmata oma vaba ja teadlik eelnev nõusolek tegevustele, mis mõjutavad nende maad, territooriumi ja loodusvarasid, on hakatud

laialdaselt tunnustama ja pidama eriti oluliseks põlisrahvastele suhtluses valitsusväliste osalejatega, kes püüavad nende maad ja varasid oma võimu all hoida või saada neile kas arendamiseks või kaitseks juurdepääs”.⁹⁸

Vaba ja teadlik eelnev nõusolek on kehtestatud rahvusvahelises õiguses ning seda on tunnustatud paljudes rahvusvahelistes dokumentides ja organisatsioonides, sealhulgas bioloogilise mitmekesisuse konventsioonis ja IUCNis.⁹⁹ Riiklikes õigusaktides põhimõte nii laialdaselt ei kajastu ning selle rakendamisel esineb märkimisväärsed lünki.¹⁰⁰ Põllumajanduse Arendamise Rahvusvaheline Fond¹⁰¹ on selgitanud: „Vaba ja teadliku eelneva nõusolekuga tunnustatakse põlisrahvaste sünnipäraseid ja esmaseid õigusi oma maale ja varadele ning austatakse nende seaduslikku õigust nõuda, et kolmandad isikud astuksid nendega võrdsetesse ja lugupidavatesse suhetesse, mis põhinevad teadliku nõusoleku põhimõttel”.¹⁰² Vaba ja teadliku eelneva nõusoleku aluspõhimõtted võib kokku võtta järgmiselt: i) teave mis tahes kavandatava algatuse ja selle mõjude kohta ning asjaomane konsulteerimine; ii) põlisrahvaste tegelik osalemine ja iii) esindusasutused.

Põlisrahvaste õigust vabale ja teadlikule eelnevale nõusolekule toetatakse ka ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis. Deklaratsiooni artiklis 32 sätestatakse, et põlisrahvastel on õigus määratleda ja arendada eelistusi ja strateegiaid oma maade või territooriumide ja muude varade arendamisel, sealhulgas õigus nõuda, et riigid

⁹⁶ Reynolds, 2003.

⁹⁷ Khamaganova, 2007.

⁹⁸ Colchester ja Ferrari, 2007.

⁹⁹ Nt maailma kaitsealade V kongressil sõlmitud Durbanis kokkulepe, 6. lisa.

¹⁰⁰ Colchester ja Ferrari, 2007.

¹⁰¹ IFAD, 2005.

¹⁰² Inimõiguste komisjon, inimõiguste edendamise ja kaitse allkomisjon, põlisrahvaste töörühm, 22. istungjärk, 19.–23. juuli 2004, lk 5.

hangiksid neilt vaba ja teadliku nõusoleku enne mis tahes projekti heakskiitmist, kui see puudutab põlisrahvaste maid või territooriume ja muid varasid, eriti maavarade, vee ja muude loodusvarade arendamiseks, kasutamiseks või kasutusse võtmiseks.¹⁰³

Põlisrahvaste õigust vabale ja teadlikule eelnevale nõusolekule on hakatud hindama ühiskonna ja keskkonna jätkusuutlikkuse saavutamise olulise vahendina. Selle õiguse austamine looduskaitseasutuste poolt peaks tegema lõpu kahetsusväärsetele konfliktidele, mis on tekkinud põlisrahvaste ja nende inimeste vahel, kes püüavad luua põlisrahvaste territooriumidel kaitsealasid.¹⁰⁴

Selle olulise õiguse kinnitamisest hoolimata näitab kogemus, et põhimõtte ja tegelikkuse vahel on märkimisväärne lõhe. Vaba ja teadliku eelneva nõusoleku tõhusaks kasutamiseks tuleb tegeliku nõusoleku toetamiseks tuua mängu muud tegurid, sealhulgas suurendada kogukonna suutlikkust, pakkuda pädevat õigusnõustamist ja parandada põlisrahva institutsioonide esindatust.¹⁰⁵ Sageli nõuab see kogukondade toetamist olulisteks läbirääkimisteks vajalike ettevalmistuste tegemisel.¹⁰⁶

3.2 Vabatahtlik osalus

Tagada, et riik või muud huvirühmad tegutsevad looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel asjaomaste eestkostjate nõusolekul ja nende vabatahtlikul osalusel

Kohalike elanike vabatahtlik osalus pühapaikade kaitsmisel on tähtis põhimõte. On oluline, et asjaomased eestkostjad ja kaitsealade valitsejad kaitsealadel asuvate pühapaikade kaitset toetavaid programme omavahel arutaksid. Ajaloolistel põhjustel ei pruugi valitsusasutuste ja eestkostjate suhted olla head ning usaldust võib nappida. Pühapaikade toetusprogramme tuleks algatada ainult eestkostjate nõusolekul; eestkostjad võivad peljata, et väliste isikute kaasamisega võidakse pühapaiku kahjustada või rüvetada. Selliste hirmude või kartuste korral tuleb nendesse suhtuda täie tõsidusega ning survet ei tohi avaldada.

3.3 Kaasamine

Teha kõik endast olenev, et täielikult kaasata looduslike pühapaikadega seotud otsuste tegemisse kõik asjaomased eestkostjad ja peamised huvirühmad, kaasa arvatud tõrjutud osapooled, ning määrata täpselt kindlaks selliste otsuste, sealhulgas kõrge- ja riikliku tasandi poliitikaga seonduvate otsuste tegemise kord.

Paljude erinevate huvirühmade kaasamine otsustamisse on väga oluline. Kohalike või põliskogukondade jaoks püha paiga puhul võivad huvirühmade hulka kuuluda kogukonna juhid, hõimuvanemad, pealikud, usujuhid, traditsioonilised maa omanikud ja kasutajad, teadmiste kandjad, samuti kogukond tervikuna. Mõne maailmareligiooni pühapaiga puhul võib see hõlmata eri tasandi vaimulikke või usujuhte. Huvirühmade analüüs võib aidata mõista pühapaigaga seotud erinevaid osalisi (tahvel 7).

„Osalemine nõuab sügavamat pikemat rakendusperioodi, paindlikke sekkumisviise, hoolikat seiret ja hindamist ning huvirühmade tõhusat teabevahetussüsteemi”.¹⁰⁷

Õige on kaasata kogukonna või kogukondade tõrjutud ja/või vähemusliikmed. See võib osutada keeruliseks, eelkõige juhul, kui võimalolijad seavad osalemisele soolisi või etnilisi piiranguid. Samal ajal tuleb inimeste põhiõigustega kooskõlas austada kohalikke kultuuritavasid.

Paljude erinevate huvirühmade osalemine kogukonna tasandil on nüüdseks levinud tava, ehkki seda tuleb jätkuvalt rõhutada ja mõnikord ka üle korrata. Kogukonna osalemine riigi tasandi tegevuspõhimõtete kujundamisel on aga vähem levinud. Selle tulemusena töötatakse tegevuspõhimõtted sageli välja kaugel, kohalikkude olukorda tundmata, ning need on sageli sobimatud. Pühapaiku puudutavate riiklike tegevuspõhimõtete kujundamisel on oluline kogukonna panus ja osaluse hoolikas kavandamine. On oluline teha vahet isikutel, kes esindavad kogukonda ainult formaalselt, ja neil, kes seda tegelikult esindavad. Ideaalis kaasatakse peamiste huvirühmade ametlikud esindajad, keda nende kogukond on volitanud **enda nimel** kõnelema. Seda ei ole alati võimalik saavutada ning teine võimalus on püüda kaasata inimesed, kes esindavad peamisi huvirühmi ja kes suudavad **oma kogukonnast** rääkida. Ehkki esimesed on palju tugevamad, võib viimastelt tegevuspõhimõtete kavandamiseks paremini teavet saada.

¹⁰³ FPP, 2004, 3. lisa.

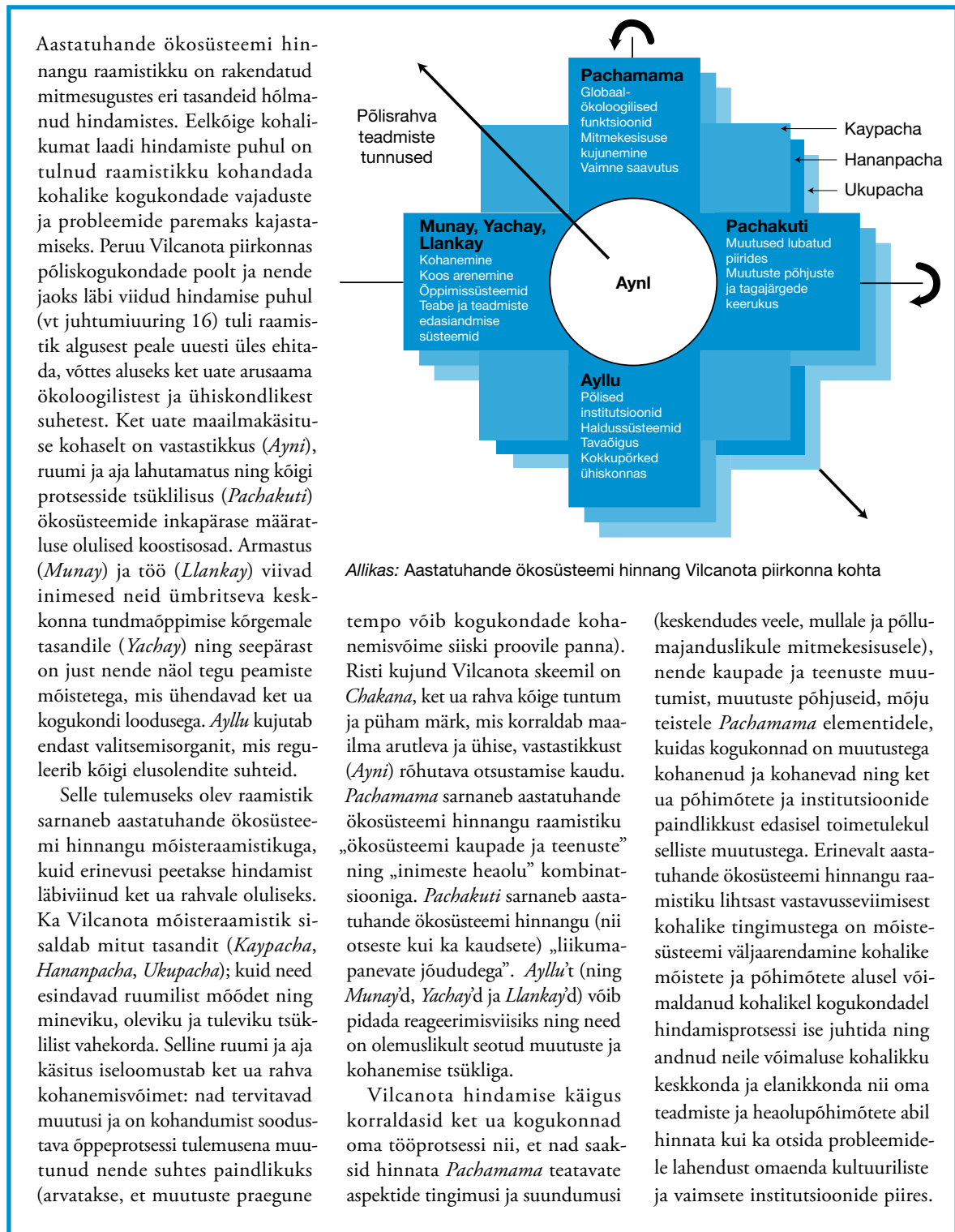
¹⁰⁴ Colchester ja Ferrari, 2007.

¹⁰⁵ IFAD, 2005.

¹⁰⁶ Colchester ja Ferrari, 2007.

¹⁰⁷ Põllumajanduse Arendamise Rahvusvaheline Fond, 2005.

Joonis 4. Aastatuhande ökosüsteemi hinnangu mõisteraamistiku kohandamine kohalike oludega

Tahvel 7. Huvirühmade väljaselgitamine ja analüüs

Huvirühmade analüüsist on saanud osalusarengu protsessis hinnatud töövahend ning selle abil püütakse õppida paremini tundma koostöömudeleid, parandada sekkumistoiminguid, selgitada välja, millised osalised tuleks otsustamisse kaasata, parandada tegevuspõhimõtete väljatöötamist ja jõuda konfliktide mõistmiseni.

Huvirühmadeks nimetatakse loodusvarade kasutajaid ja haldajaid, samal ajal kui huvirühmade analüüs viitab vahenditele, mille abil huvirühmi välja selgitada ja kirjeldada neid iseloomulike tunnuste, omavaheliste seoste ja huvide põhjal ning seoses asjaomase loodusvaraga.¹⁰⁸

Allpool on esitatud paindlikult järgitavad huvirühmade analüüsi etapid:¹⁰⁹

- määrata kindlaks analüüsi peamine eesmärk;
- kujundada arusaam süsteemist ja selles tegutsevatest otsustajatest;
- selgitada välja peamised huvirühmad;
- uurida huvirühmade huve, omadusi ja tegutsemistingimusi;
- selgitada välja huvirühmade koostöötavad ja -kontekst ning
- määratleda huvirühmadega töötamise võimalused.

Tähtis on mõelda järgmistele küsimustele:

- kes määrab analüüsi eesmärgi?
- kellel on suurem hääleõigus?

Kaasamise algatajale seonduvad need küsimused suhtlusega teisi kokku kutsuda, selle õiguspärasuse või vahenditega, võimalusega valida teiste huvirühmade kaasamise või kõrvalejätmise kriteeriume ning õigusega määrata kindlaks põhjus või teema, millega seoses huvirühmi analüüsitakse. Teiste huvirühmade jaoks on tegu sellega, kas neid märgatakse või kas neil lastakse kaasa rääkida, mis omakorda tuleneb sellest, kas neil on mingi küsimuse puhul võimu, kas nende tegevus on õiguspärane ja kui tungiv on nende jaoks küsimus.¹¹⁰

Ramírez (1999) on rea teeside alusel välja töötanud huvirühmade analüüsi ja konfliktide lahendamise mõisterraamistiku (vt joonis 5), mida tuleks töös järgida. Teesid on kokku pandud kirjanduse põhjaliku läbitöötamise tulemusena ning viidata soovitakse Ramírezi enda algupärasele kirjutisele. Raamistikus võetakse arvesse huvirühmadega seotud kaalutlusi nii konflikti- kui ka rahumeelsetes olukordades.

Huvirühmade analüüsimise vahendid ise on üldjuhul kriteeriumide või omaduste konkreetset nimistud või tabelid, mille alusel valdkonnas tegutsevaid huvirühmi hinnatakse. Ehkki tabelleid on suhteliselt lihtne koostada, on palju keerulisem määratleda sõlmküsimused või probleemid, selgitada välja probleemide piirid ning määratleda selles olukorras olulised huvirühmad – see muutub pidevalt.

Metsavaldkonna huvirühmi hinnates selgitas Colfer (1995) välja mõned inimeste ja metsa vahelise mõju kõige olulisemad elemendid või näitajad (vt allpool), mida on kohandatud looduslikele pühapaikadele. Need näitajad on:

- **lähedus (füüsiline ja emotsionaalne)**
See näitaja viitab eelkõige füüsilisele vahemaale objektiga ja tähtsustab lähedal elavaid huvirühmi. Kuid paljud inimesed, kellele looduslikud pühapaigad on olulised, võivad eri põhjustel elada kaugel. See kehtib eriti juhul, kui pühapaik võtab enda alla suurema ala;
- **varasemad õigused**
Eetilisest ja pragmaatilisest seisukohast on oluline tunnistada varasemast ajast kehtivaid õigusi. Õiguste eiramine toob sageli kaasa vaidlusi ja konflikte;
- **sõltuvus**
Paljud kogukonnad sõltuvad tugevalt asjaomase objektist selle vaimsete väärtuste või pühaduse tõttu. Sõltuvus ei ole seotud niivõrd loodusvara otsese kasutamisega, vaid pigem kultuurilise väärtuse ja ühiskonna alustaladega, mida loetakse üha sagedamini ökosüsteemi teenuseks;
- **põlisteadmised**
Paljud peamised huvirühmad tunnevad konkreetseid piirkondi väga hästi, olles saanud need teadmised kas eelnevate põlvkondadelt ja/või omandanud kogemusena pika kokkupuute käigus. Kohalike teadmiste esiletoomine pühapaiga kohta aitab samuti konkreetsete kogukondadega kontakti luua;
- **loodusvara/kultuuri lõimimine**
Kultuur on enamasti oma vahetu keskkonnaga tihedalt seotud. Looduslikud pühapaigad on selle üks selgemaid väljendusi ning annavad sageli kogukonna liikmetele elu mõtte ja eneseteadvuse;
- **võimu nappus**
Paljudel juhtudel on konkreetse objektiga seotud huvirühmadel suhteliselt vähe võimu, eelkõige kui objekt on võetud ametliku kaitseala koosseisu. Võimu nappuse märkamine ja selle probleemi lahendamine on huvirühmade analüüsi oluline osa.

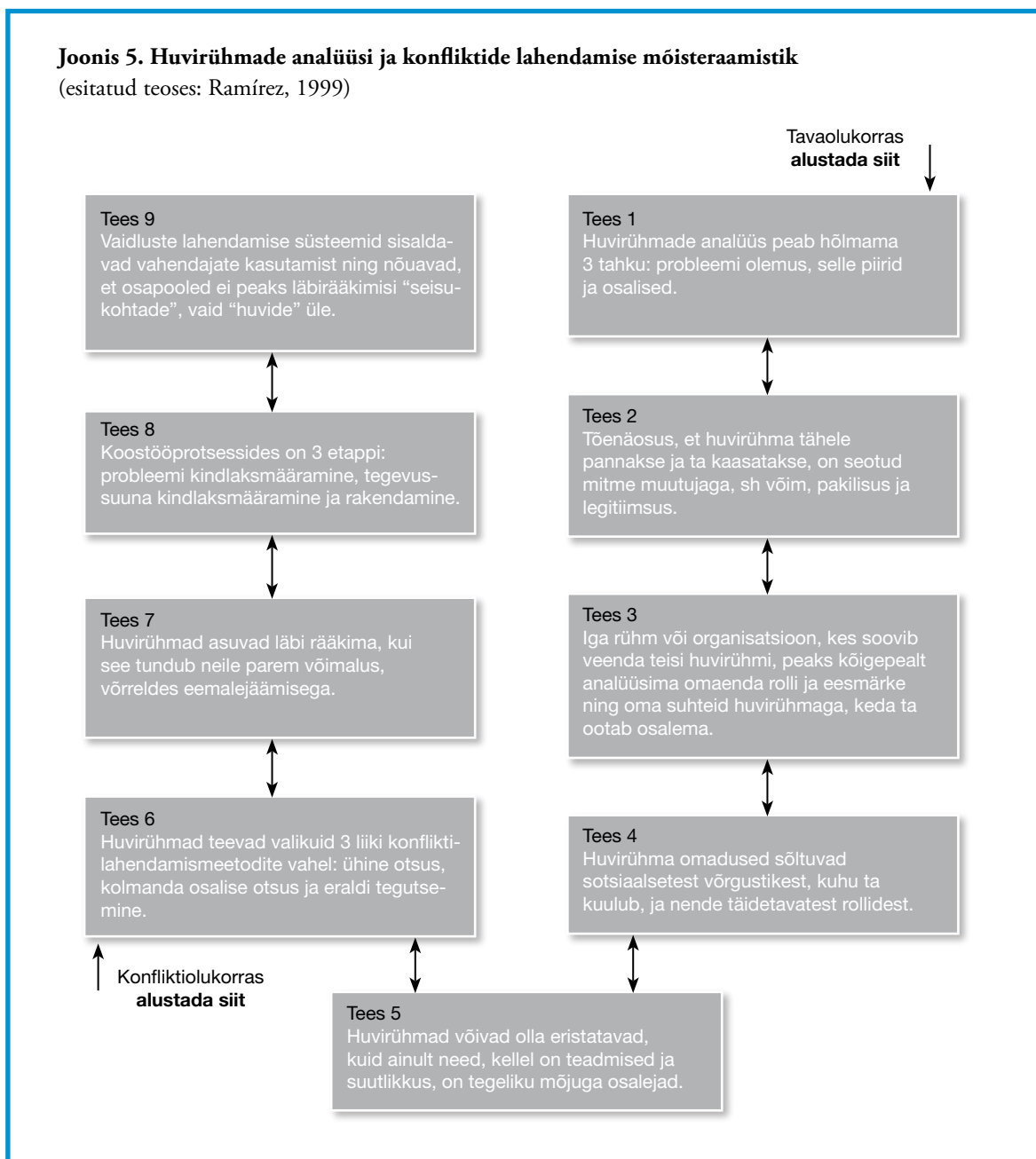
¹⁰⁸ Ramírez, 1999.

¹⁰⁹ Grimble jt 1995.

¹¹⁰ Ramírez, 1999.

Joonis 5. Huvirühmade analüüsi ja konfliktide lahendamise mõisteraamistik

(esitatud teoses: Ramírez, 1999)

Kõigi peamiste huvirühmade kaasamiseks looduslike pühapaiku käsitlevatesse aruteludes ja pühapaikade kaitse korraldamisse on väga oluline pühapaigaga seotud institutsioone või isikuid hästi mõista.

3.4 Legitiimsus

Tunnistada, et eri isikud ja rühmad on eri määral õigustatud osalema looduslike pühapaikadega seotud otsuste tegemisel

Mõnel looduslike pühapaikadega seotud huvirühmal on aruteludes ja otsuste tegemisel suurem ja põhjendatum hääleõigus kui teistel. Eriti tähtsal kohal on aja jooksul

väljakujunenud traditsioonilised eestkostjad. On oluline ära kuulata need, kelle huvi pühapaiga kaitse korraldamise otsustes on kõige suurem. Praktikas jaotatakse huvirühmad ökosüsteemi meetodi kohaselt esimeseks, teiseks ja kolmandaks grupiks (suunis 2.7).¹¹¹

Eestkostja seisusega seotud nüansid tuleb endale hästi selgeks teha. Mõnel looduslikul pühapaigal võib olla mitu erinevat eestkostjat ning enne kaasamist on vaja pühapaiga eestkostjaid ning kogukonna laiemat konteksti hoolikalt, põhjalikult ja lugupidavalt tundma õppida. Tähtis on välja selgitada autentset eestkostjad

¹¹¹ Shepherd, 2003; 2004.

ja täieõiguslikud otsustajad. Kogukonna toimimise täielikuks mõistmiseks on vaja hoolikalt tööd teha ja aja jooksul suhteid luua, eelkõige juhul, kui pühapaigad on olulised eri kogukondadele, millega on seotud palju kultuure ja eestkostjaid.

3.5 Vaidluste lahendamine

Kasutada vajaduse korral vaidluste juhtimise, vahendamise ja lahendamise meetodeid, et suurendada traditsiooniliste eestkostjate ning hilisemate valdajate, loodusvarade kasutajate ja haldajate vastastikust mõistmist.

Ehkki paljudel juhtudel jõuavad eri huvirühmad looduslike pühapaikade kasutamise asjus vastastikusele kokkuleppele,¹¹² tuleb konflikte ja vaidlusi pühapaikade üle siiski ette. Probleemid tekivad näiteks siis, kui pühapaiga valitsemisele pretendeerib mitu huvirühma. Vastastikuse mõistmise saavutamiseks võib vajalik olla vahendamine ja vaidluste juhtimine. Kuigi loodetakse, et nende võtete abil õnnestub olukorda parandada, ei pruugi

probleem täielikult laheneda. Osa huvirühmi ei pruugi tulemusega rahule jääda. Mõnel juhul suudavad kaitseala valitsejad vaidluse lahendamist vahendada. Teistel juhtudel võivad kaitseala valitsejad olla asjaga liiga lähedalt seotud ning vahendajatena võib vaja minna kolmandat isikut. On vaja hoolikalt jälgida, et kaitseala valitsejad ei ajaks õrna olukorda teravaks. Sellistel juhtudel on kasulikud olnud valitsusvälised toetusorganisatsioonid. Vaidluse lahendamisel kaljuronimise lubamise üle USA Kuraditornis (riiklik loodusmälestis, juhtumiuuring 6) korraldati esmalt mitu huvirühmade kohtumist ja seejärel pöörduiti kohtusse. Pärast kohtuotsuse väljakuulutamist hakkasid vaidlusosaliste suhted paranema.

Haldamise, vahendamise ja vaidluste lahendamise vahendid on laialt saadaval ja üha täiustuvad (huvirühmade ja vaidluste kohta vt tahvel 7). Läbirääkimismetoditest, samuti kogenud ja väljaõppinud vahendajate soovistest võib olla palju kasu. Lisaks sellele võib palju oleneda inimeste harimisest vaidluste vähendamise või vältimise alal (vt 4. põhimõtet).

Juhtumiuuring 6. Kuraditorni riiklik loodusmälestis (Mato Tipila), USA

USA esimene riiklik loodusmälestis Kuraditorn kõrgub ümbritsevate rohumaade ja männikute kohal ning paistab mitme miili kaugusele. Mustade mägede lääneserval asuv Kuraditorn ei ole üksnes tähelepanuväärne geoloogiline moodustis, mis kaitseb Mustade mägede iseloomulikku looma- ja taimekooslust mägedes ja Põhjatasandikel, vaid on väga oluline ka kultuurilises mõttes. Kuraditorn, mida Põhjatasandike hõimud nimetasid *Mato Tipila*'ks – Karu Kojaks – on paljude indiaanlaste jaoks püha koht. Samuti on see maamärk, mis tervitab kohalikke koduteel. Lisaks on kaljuronijad pikka aega pidanud Kuraditorni üheks paremaks kaljuronimispaigaks Põhja-Ameerikas.

1995. aastal koostati Kuraditorni kaljuronimise korraldamise kava, et võtta arvesse kõigi Kuraditorni kasutajate huve ja vajadusi ning loodus- ja kultuurivarade kasutamise mõjusid. Kava kasvas välja reast kohtumistest kaitsealatoetajate, kaljuronijate, keskkonnarühmituste ja indiaanlaste vahel, mille tulemusena suleti mägi ronijatele juunikuus vabatahtlikult. Lisaks sellele lubatakse föderaalsete ja korralduste alusel indiaanlastel riigi maal läbi viia oma pärimuslikke usu- ja kultuurirituaale. Kaljuronimise korraldamise 1995. aasta kavas püütakse tasakaalustada kaljuronijate sportlikku ja indiaanlaste pärimuslikku tegevust. Lugupidamisest Kuraditorni pühaks pidavate indiaanlaste vastu toetas USA kaitsealade valitsus (NPS) Kuraditorni vabatahtlikku sulgemist kaljuronijatele juunikuus, mil indiaanlased viivad läbi mitmeid pärimuslikke rituaale (nt suvise pööripäeva tseremooniaid). Vabatahtliku sulgemise peamine põhjus oli aidata mõista indiaanisuguharude kultuurilist seost Kuraditorni kui olulise pühapaigaga.

1995. aasta kaljuronimise reguleerimise kava sillutas aga teed 1996. aasta kohtuasjale Bear Lodge Multiple Use Associationi ja Bruce Babbitti vahel. Kuraditorni kuulutamine indiaanlaste pühapaigaks oli kohtuasjas kesksel kohal. Hagejad väitsid, et mäe sulgemine kaljuronijatele juunikuus propageerib usku ja rikub põhiseaduse 1. paranduses sätestatud õigusi. Wyomingi föderaalne ringkonnakohus lükkas hagejate nõuded 1998. aasta aprillis tagasi väitega, et kava kaudu teostati asutuse kaalutlusõigust.

2002. aastal vaatas kaitsealade valitsus kaljuronimise korraldamise 1995. aasta kava uuesti läbi. Kava ajakohastatud versioon avaldati 2006. aastal ja sisaldas järgmist:

kaljuronijate teavitusprogramm: programmi meeskonda kuulub endiselt kaljuronimisinspektor ja registreerimiskontoris näidatakse õppevideot. Videot näidatakse selleks, et parandada ronijate teadlikkust ohutusest, mõjust loodusele ja Kuraditorni kultuurilisele tähtsusele;

¹¹² Dudley jt, 2005.

ohutusnõuded: kaitsealade valitsus nõuab, et teisi giide väljaõpetavatel ja hindavatel giididel oleks kutsetunnistus. See nõue parandab giidi juhtimisel liikuvate kaljuronijate ohutust; selliseid kaljuronijaid on kõigest Kuraditorni ronijatest umbes 40%;

vabatahtlik ronimiskeeld juunis: kaitsealade valitsus jätab jõusse mäe vabatahtliku sulgemise juunis, kui võrd siis toimub palju pärimuskultuuri rituaale. Kõnealune vabatahtlik keeld on kehtinud igas juunikuus alates kaljuronimise korraldamise kava kehtestamisest 1995. aastal.

Samuti jäävad jõusse kaljuronimise korraldamise 1995. aasta kava muud osad, sealhulgas: ronimise hooajaline keelamine, et vältida pesitsevate pistrike häirimist; kaljunaelu on lubatud haamrit kasutades asendada, kuid ei ole lubatud paigaldada uusi kaljunaelu ega kasutada elektritrelli.

2006. aasta kevadel, Kuraditorni riiklikuks loodusmälestiseks kuulutamise sajandal aastapäeval palgati inspektoriks esimene indiaanlane. Selle tulemusena on kohaliku kogukonna, kaljuronijate ja hõimuliikmete panus ja osalus kaitseala juhtimist käsitlevate otsuste tegemises kasvanud. Konfliktiaastate jooksul ei korraldatud kordagi hõimuliikmete, kaljuronijate ega kohalike kogukonnaliikmete suuri, kõiki kaasavaid kohtumisi. Nüüd on olukord muutunud ning eeldatavasti korraldatakse kohtumisi vahendajate kaasabil, et hõlbustada arutelu kõigi isikutega, kes tegutsevad kaljuronimisega seotud valdkondades. 2007. aastal toimus selliste kohtumiste sissejuhatusena mitu olulist, eri osalisi ühendavat sündmust. Kohaliku mägigiidi kodus korraldati ühine söömaeg, kus osalesid pealik Arvol Vaatav Hobune ja kohaliku kogukonna liikmed. Juunis kutsus kohalik ravitseja kaitsealade valitsuse töötajad ja mägigiidi koos hõimuliikmetega higitelgi tseremooniale. See on pannud alguse konstruktiivsematele suhetele ja uuele koostööle sugulashõimude, kohaliku kogukonna, naabrite ja kaljuronijate seas.

Edu on saavutatud osaliselt tänu sellele, et mäega seotud inimesed on tunnistanud ühist huvi Kuraditorni hoidmisel järeltulevatele põlvedele. Meie soov on, et sellele vundamendile rajataks tegevus, mis aitab saavutada varasemaid erinevusi ületava austuse ning poolte ühendamise partnerluses ja koostöös Kuraditorni paremaks kaitsmiseks koos selle loodus- ja kultuuripärandiga.

Autor: D. FireCloud, Kuraditorni riikliku loodusmälestise inspektor, USA riiklik kaitsealade valitsus.

4 Parandada teadmisi ja arusaamist looduslikest pühapaikadest

4.1 Valdcondadevaheline lähene-mine

Soodustada looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel valdkondadevahelist ja terviklikku lähenemist, paludes näiteks kohalike vanemate, usuliste ja vaimsete juhtide, kohalike kogukondade, kaitsealade valitsejate, loodus- ja ühiskonnateadlaste, kunstnike, vabaühenduste ja erasektori abi

Looduslikud pühapaigad vajavad terviklikku uurimis- ja kaitsekorraldussüsteemi. Kui võrd looduslike pühapaikade puhul on tegemist nii keskkonna kui ka selle eluslooduse komponendi, samuti kohalike ja põliskogukondade elavate kultuuriilmingute ja uskumussüsteemide ühise kaitsmisega, on vaja eri valdkondi ühendavat süsteemi. Selline kaitse korraldamise süsteem võimaldab parimal juhul mõista nii looduslikku kui ka kultuuriruumi ning nende eest hoolitseda. Seetõttu tuleks sisse seada terviklik kaitsekorraldussüsteem, mis vastab looduskaitse

ja kultuuripärandi säilitamise eesmärkidele ning toetab ka vaimsete uskumussüsteemide väljendusi (vt tahvel 8). Ökoloogid, kultuuriantropoloogid ja pärimuse kandjad saavad oma tegevuse ühendada, et tagada ala looduskeskkonna ja sotsiaal-kultuurilise mõõtme kaitse terviklik korraldamine, mis põhineb valdkondade- ja kultuuride vahelisel mõistmisel. Sellisel juhul võib pühapaiga vaimse mõõtme täielikuks mõistmiseks osutada vajalikuks kunsti- ja humanitaaralade esindajate – keeleteadlaste, filosoofide, usu- ja vaimsed juhtide, luuletajate, kirjanike ja kunstnike abi. Näiteks kunstnikel on tõenäoliselt lihtsam laiemat üldsust kaasa haarata, et parandada üldsuse teadlikkust looduslikest pühapaikadest ja soodustada nende mõistmist.

Hawaii vulkaanide rahvuspargis, USA maailmapärandi alal rippus Kilauea külastuskeskuses pikki aastaid vulkaanijumalanna Pele pilt. Pele sümboliseerib vulkaanilise tegevuse kõiki vorme ning tema praegune elupaik on kaitsealale jääval Kilauea ja Mauna Loa vulkaanil. Need on ühed maailma kõige pühamad mäed. Põlised havailased leidsid, et 20. sajandi alguses valminud maal ei kajasta nende kultuuri ning et sellel kujutatud

Pele sarnaneb valge ameeriklasega. Mäeinstituut ja pargi Hawaii vanematest koosnev *kupuna*-rühm korraldasid uue Pele maalimise võistluse. Võistlusega taheti parandada külalastajate teadlikkust vulkaanide ja nendel elava

jumalanna Pele pühadusest. Kaitsealale saabus kohalikelt kunstnikelt suur hulk maale, korraldati näitus, valiti võitja ning vana maal asendati kaitsealale aluse pannud loova jõu uue kujutisega.

Tahvel 8. Loodusliku pühapaiga kultuurilise ja vaimse väärtuse hindamine

Igal kaitsealal soovitatakse kaitsekorralduskavadesse lisada mitteaineliste kultuuri- ja vaimsete väärtuste kohaliku tähtsuse hindamise suunised ja kord. Nende väärtuste hulka kuuluvad

- pärimuslikud, põlised teadmised ja kohalikud tavad, sealhulgas: meditsiin, botaanika, zooloogia, loomakasvatuse, põllumajandus, veemajandus, käsitöö, kaardistamine, suuline pärimus;
- kultuuripärand ja identiteet, paigaga seotud ja keelde, muusikasse, lauludesse, tantsudesse, kunsti, kirjandusse, pidustustesse ja toitudesse kinnistunud või nendes väljenduvad tavad;
- vaimsus, rituaalid, maailmakäsitus (maailmavaade);
- ühiskondlikes institutsioonides väljenduvad kogukonnaväärtused, nagu:
 - tavaõigus;
 - üksmeelne otsustamine;
 - kooskõla loodusega;
 - loodusvarade säästlik kasutus;
 - vägivallatus, kaastunne, kooseksisteerimine, rahumeelsed suhted inimeste vahel.

Kaitsealade kaitsekorralduspõhimõtetes tuleks arvesse võtta ja üldsusele mõeldud teabematerjalides tuleks mainida järgmisi kultuuriliste ja vaimsete väärtuste (mitteinaineliste väärtuste) liike ning nende kaitseala maastikuga ühendamise viise:

- sisemine, olemasoluväärtus;
- tervise- ja raviväärtus;
- turismi, vaba aja ja puhkamisega seotud väärtus, põlislooduse kogemus;
- hariduslik väärtus;
- lääne teadusinfo, ajalugu;
- kohatunne;
- esteetilised omadused, maalilisus;
- vaimne inspiratsioon, palverännak;
- rahu ja lepitamine;
- kunstiline inspiratsioon ja eneseväljendus.

Kui konkreetset pühapaika, laiemat piirkonda või maastikku peetakse oluliseks selle

- loodusliku väärtuse tõttu, mis tuleneb endeemide rohkusest, puhtast veest, toidurohkusest jms, geoloogilistest moodustistest või maastikulisest väärtusest ning
- kultuurilise väärtuse tõttu, mis tuleneb kohalikest ravimtaimedest ja pühadest loomadest, otstarbest kombetalitustes, nägemuste otsimisest, palverännakutest, suulisest pärimusest jms ja/või
- vaimse väärtuse tõttu, mis tuleneb võimust, eraldatusest, minimaalsest kasutamisest jms,

peaksid kaitseala valitsejad selle paiga või ala jaoks välja töötama kaitsestrateegia *nende konkreetsete looduslike, kultuuriliste ja vaimsete väärtuste põhjal*.

Autor: C. McLeod.

4.2 Tervikuuringud

Töötada välja terviklik bioloogiliste ja ühiskonnateaduslike uuringute programm, mille käigus uuritakse elustiku mitmekesisusega seotud väärtust ning hinnatakse nii looduslike pühapaikade kui ka ühiskonna, eriti pärimusliku käitumise osa elustiku mitmekesisuse kaitsel

Looduslikel pühapaikadel on bioloogilise mitmekesisuse seisukohast suur väärtus ning eestkostjate tegevust looduse kaitsel hinnatakse üha enam. Ehkki uuringuid

teha aina rohkem, ei ole bioloogilisest mitmekesisusest tuleneva väärtuse tegelik ulatus ega bioloogilise mitmekesisuse seos looduslike pühapaikadega endiselt piisavalt selge. Samuti ei ole hästi teada, mil määral aitavad looduslikud pühapaigad ja nendega seotud kombel elustiku mitmekesisust kaitsta ja selle vähenemist aeglustada. Uuringud, mis on selgitanud looduslike pühapaikade kaitseväärtust, on aidanud laiendada nende inimeste ringi, kellele on oluline pühapaikade säilimine. Eestkostjate soove austavad uurimisprogrammid suu-

davad teadmisi selles valdkonnas täiendada ning aidata pühapaikade ja loodusliku mitmekesisuse seost teaduslikult välja selgitada. Niisugune teadmine aitab tunnustada tähtsat rolli, mida looduslikud pühapaigad etendavad elustiku mitmekesisuse kaitsel, ning see omakorda aitab parandada looduslike pühapaikade kaitse korraldamise põhimõtteid ja võtteid (vt punkt 3.4).

4.3 Traditsioonilised teadmised

Vastavalt bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni artikli 8 punktile j austada, hoida ja säilitada kohalike ja põliskogukondade traditsioonilisi teadmisi, uuendusi ja tavasid, mis puudutavad looduslike pühapaiku.

Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni artikli 8 punkti j kohaselt kohustuvad konventsiooniosalised respektseerima, hoidma ja säilitama traditsioonilist eluviisi viljelevate kohalike ja põliskogukondade teadmisi, uuendusi ja tavasid, mis on bioloogilise mitmekesisuse kaitse ja säästva kasutamise seisukohast olulised. Samuti kohustuvad nad selliste teadmiste kandjate heakskiidul aitama kaasa teadmiste laiemale rakendamisele ja saadavate tulude õiglase jaotamise edendamisele.

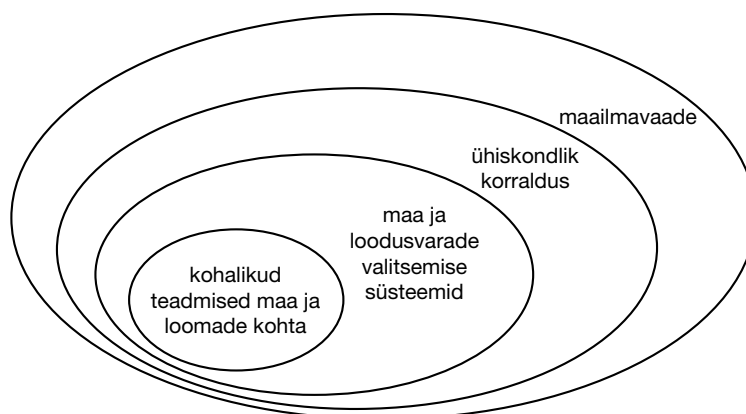
Nii teadust kui ka traditsioonilisi teadmisi tuleks looduslike pühapaikade kaitseks ja sellise kaitse korraldamiseks täielikult ära kasutada. Terviklikes kaitsekorralduskavades tuleks kutsuda üles kasutama looduse ja ühiskonnateadusi, samuti traditsioonilisi teadmisi. Traditsiooniliste ökoloogiategadmiste osas on paljudel looduslike pühapaikade eestkostjatel pühade liikide kaitsjate, traditsiooniliste ravitsejate ja taimetarkade ning põllumajanduskalendriga seotud otsuste tegijatena bioloogilise ja füüsilise keskkonna kohta rikkalikult teadmisi. Austades ja kaitstes põlisrahvaste intellektuaalset

omandit, tuleks teaduslikke ja traditsioonilisi ökoloogiategadmisi jagada nii, et see on kasulik kõigile looduslike pühapaikade säästva kasutamise ja kaitsega tegelevatele huvirühmadele. Traditsiooniliste teadmistega eestkostjaid, looduse- ja ühiskonnateadlasi ning humanitaarteadlasi tuleks innustada tegema looduslike pühapaikade säästva kaitse tagamiseks omavahel koostööd.

Berkes (1999) analüüsib traditsioonilisi teadmisi neljal omavahel seotud tasandil: 1) kohalikud teadmised maa ja loomade kohta, 2) teadmised maa ja loodusvarade majandamise süsteemide kohta, 3) ühiskondlike institutsioonide tundmine ja analüüs ning 4) maailmavaate tundmine ja analüüs (vt joonis 6). Need neli tasandit annavad kasuliku raamistiku looduslike pühapaikade seisukohast eriti oluliste traditsiooniliste teadmiste analüüsiks. Samuti tunnustavad Berkes jt¹¹³ olulist seost traditsiooniliste teadmiste ja vaimsete väärtuste vahel:

„Lääne kultuuri üleilmastumine on toonud muuhulgas kaasa lääne loodusvarade majandamise viiside üleilmse leviku. Traditsiooniliste süsteemide säilinud saarekesed ei suuda tõenäoliselt püsima jääda, kuid nad võivad anda impulsi keskkonna majandamise uute meetodite tekkeks ning esitada loodusvarade tsentraliseeritud ülalt alla majandamisele vastukaaluks suurema osalusmääraga ja kohalikel tingimustel rajanevaid alternatiive... Vahest on traditsiooniliste ökoloogiategadmiste kõige põhjapanevamaks õpetuseks see, et maailmavaade ja uskumused on tõepoolest olulised. Peaaegu kõiki traditsiooniliste ökoloogiategadmiste süsteeme on võimalik iseloomustada teadmiste, tavade ja usu ühissüsteemina. Traditsiooniliste ökoloogiategadmiste usukomponendi ühe osana kohtame peaaegu alati ökoloogia pühadust, mittedomineeriva ja lugupidava inimese ja looduse suhte põhimõtet”.¹¹⁴

Joonis 6. Traditsiooniliste teadmiste ja majandamissüsteemide neli analüüsitaset (Berkes, 1999)

¹¹³ Nt Ramakrishnan, 2003; Khamaganova, 2007.

¹¹⁴ Berkes, 1999, lk 163, algupärane esiletõst.

4.4 Sotsiaalsed võrgustikud

Hõlbustada looduslike pühapaikade traditsiooniliste eestkostjate, nende toetajate, kaitsealade valitsejate ning hilisemate valdajate ja kasutajate koostumisi ja teabevahetust.

Looduslike pühapaikade kaitse paremale korraldamisele tuleb tihti kasuks kutsuda kokku erinevaid paiku ja isegi erinevaid traditsioone esindavad eestkostjad. See võimaldab jagada mõtteid ja kogemusi. Paljud looduslike pühapaikade traditsioonilised eestkostjad tegutsevad omaette. Erinevate pühapaikade eestkostjate kokkuvõimimine kogemuste vahetamiseks toetab nende püüdlusi oma looduslike pühapaiku kaitsta. Sotsiaalseid võrgustikke saab luua riigi sees, aga ka muudel geograafilistel tasanditel. Kui pühapaikadega maastikke majandavad nüüd uued valdajad ja kasutajad, võib olla kasulik eri kasutajad kokku kutsuda, et saavutada vastastikune mõistmine ja kultuurimaastike parem majandamine.

4.5 Teabevahetus ja üldsuse teavitamine

Töötada välja abistavad teabevahetus-, õppe- ja teavitusprogrammid ning kohandada ja lõimida looduslike pühapaikade kaitset ja haldamist käsitlevate tegevuspõhimõtete ja õppematerjalide kavandamisel eri teadmise-, väljendus- ja väärtustamisviise

Paljude looduslike pühapaikade puhul on neile pakutava kaitse tase otseselt seotud sellega, millises ulatuses ümbritsev ühiskond neid tunnustab, mõistab ja toetab. Nende ühiskondade laiemate rühmade kaasamiseks ning looduslike pühapaikadega seotud asjaolude mõistmise parandamiseks ja pühapaikade toetamiseks tuleks teabevahetus-, õppe- ja teavitustegevuse kaudu alustada mõttevahetust. Paljudes kogukondades, eelkõige suulisel pärimusel põhinevates kogukondades on endiselt kasutusel traditsioonilised teabevahetusviisid ja -oskused. Kaasaegne mõtteviis paneb teabevahetuse ja hariduse valdkonnas rõhku „kahesuunalisele õppele”. Näitemäng, tants, laulud ja luule – kõiki neid saab kahesuunalises õppes tulemuslikult kasutada, kaasates nii kogukonna liikmeid kui ka teisi. Neid kunstiliike saab kasutada ka kohaliku vaimse pärandi, teadmiste ja eetika säilitamiseks ja väljendamiseks (vt juhtumiuuring 9, Malawi). Näitekunst võib olla väga tõhus õrnade teemade arutamiseks

rahumeelsel moel, näiteks kaitseala valitsejate teavitamisel nende möödalaskmistest. Samuti on selline lähenemisviis kultuurilise taustaga ning aitab hoida elavana kohalikku kultuuri ja kunstiliike. Muudest meetoditest võib mainida muuseumiekspositsioone, rändnäitusi ja festivalide korraldamist – kõiki neid on kasutatud Indias teabe levitamiseks hiite kohta (juhtumiuuring 7, India hiied). Samuti on India rahvusmuuseumi algatusel istutatud elava näitena üheksa hiie mudelit.

IUCNis levitab kaitsealade valitsejatele mitmesuguseid asjakohaseid materjale õppe- ja teabevahetuskomitee. Kaitsealade õppeprogrammidesse lisatakse aina sagedamini kaitsealade pühasid väärtusi käsitlevat teavet (juhtumiuuring 15, Dhimurru IPA).

Teabevahetus, haridus ja teavitamine on bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni läbiv teema ning 2010. aasta rahvusvahelise bioloogilise mitmekesisuse eesmärgi saavutamiseks kavandati selle valdkonna tööprogramm ja prioriteetsed tegevused. Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon haldab üldsuse teavitamist käsitlevat teabevahetus-, õppe- ja teavitamisportaali.¹¹⁵

4.6 Inventuurid

TINGIMUSEL, ET SELLEKS ON EESTKOSTJATE VABA JA TEADLIK EELNEV NÕUSOLEK, EELKÕIGE OHUALDISTE PAIKADE PUHUL, NING AUSTADES TEATAVATEL JUHTUDEL SALADUSE HOIDMISE VAJADUST, KORRALDADA LOODUSLIKE PÜHAPAIKADE PIIRKONDLIKUD, RIIKLIKUD JA RAHVUSVAHELISED INVENTUURID NING TOETADA ASJAKOHASE TEABE SISESTAMIST ÜRO MAAILMA KAITSEALADE ANDMEBAASI. TÖÖTADA VÄLJA PIIRATULT LEVITAVA TEABE KAITSMISE VIISID.

Kui kohalikud eestkostjad peavad seda mõistlikuks, võib valitsemis- ja kaitsestrateegia suunamiseks korraldada pühapaikade (vajaduse korral konfidentsiaalse) inventuuri. See võib hõlmata looduslike pühapaikade osalevat kaardistamist, samuti nende kasutamise ja ajaloolise haldamise üksikasjade ülestähendamist (suunis 1.4). Teatavatel juhtudel oleks kasulik teada piirkonnas asuvate looduslike pühapaikade koguarvu. See aitaks hinnata nende osa loodus- ja kultuuriväärtuste kaitstes ning aitaks kaasa asjakohaste tegevuspõhimõtete väljatöötamisele eri haldustasanditel. Kaitse alla võtmiseni viinud bioloogilise inventuuri hea näide on juhtumiuuring 5 Keenia *kaya* metsade kohta.

¹¹⁵ Teabevahetus-, õppe- ja teavitamisportaal: <http://www.cbd.int/programmes/outreach/cepa/home.shtml>.

Juhtumiuuring 7. Laiema üldsuse teavitamine India hiite tähtsusest

Mõistes hiite kultuurilist, bioloogilist ja ökoloogilist tähtsust meie riigis ja seda muistset institutsiooni ähvardavat ohtu, on India keskosas Bhopalis asuv India rahvusmuuseum (Indira Gandhi Rashtriya Manav Sangrahalaya – IGRMS) alustanud koostöös mitmete muude asutustega arvukaid ettevõtmisi.¹¹⁶

Üheksa õppeotstarbelist hiie mudelit. 1999. aastal rajas muuseum oma 80-hektarilisele territooriumile Arunachal Pradeshi, Chhattisgarhi, Kerala, Maharashtra, Manipuri, Meghalaya, Rajasthan, Tamil Nadu ja Lääne-Bengali hiite väikesed elus mudelid. Nende osariikide metsadest pärit taimed istutati pärast hoolikat valimist muuseumis oma kohale, võttes arvesse kohalikku mullastikku ja kliimat. Metsasalud pühitseti rituaalselt, asjaomaste osariikide kogukondade esitatud tantsude ja tseremooniade saatel sisse. Ühe salu rajasid Bhopali linna elanikud kogukonna tavade kohaselt. Hiite mudelid on esivanemate ja kogukonna identiteedi, puhtuse, pikaalisuse ja pühade väärtuste elavad kasvulavad.

Siseekspositsioon. Hiite teemal on koostatud ka siseekspositsioon, milles kasutatakse India hiite erinevaid aspekte kujutavaid fotosid, kaarte ja jooniseid. Koostajad loodavad, et muuseumi külastajad saavad hiite traditsiooni kohta rohkem teada.

Rändnäitus. 1999.–2000. aastal koostati 67 foto- ja kaarditahvlist koosnev rändnäitus.¹¹⁷ Rändnäituse eesmärk oli kónetada kohalikke elanikke ja eri organisatsioone, et saada riigi hiite kohta rohkem teada ning tugevdada mitmesuguseid kohalikke hooldustavasid ja teadmistesüsteeme. Näitus võeti suurepäraselt vastu ning seda täiendatakse täpsema teabega eri paikade kohta. Selle vastu tuntakse huvi kogu Indias.

Hiite festival. 2000. aasta jaanuaris korraldati kolmepäevane hiite festival, kuhu saabus 185 osalejat 15 osariigist. Festival andis huvirühmadele (hiitega rohujuuretasandil tegelevad inimesed, nagu metsnikud, teadlased ja ajakirjanikud) esimest korda võimaluse arutada mitmesuguseid seonduvaid küsimusi, sealhulgas huvirühmade võrgustiku sisseseadmine, regioonipõhine välitööde kavandamine ja teabe avaldamine.

Järgmine kord korraldati hiite festival 2007. aasta märtsis, et huvirühmade võrgustikku elavdada. Sel puhul avaldati raamat „India hiied”. Sellised festivalid annavad hiitega seotud huvirühmadele võimaluse kokku tulla ning jagada kogemusi hiite kaitse ja selle korraldamise kohta oma piirkonnas. Lisaks sellele on IGRMS otsustanud hiite algatust muuseumi tegevuse osana edasi arendada.

Piirkonna näidisplaneerimine. Riigi tasandil korraldatud programmi kiiluvees näidati Karnataka osariigi Kodagu piirkonnas, kuidas töötada välja ja rakendada hiie kaitsestrateegiat. Kodagus on *devarakadu*'d, nagu sealseid hiisi nimetatakse, olnud alates India 1878. aasta metsaseaduse vastuvõtmisest kaitse all. Sellest hoolimata on *devarakadu*'d aastate jooksul saanud ebaseadusliku raie, võõrliikide istutamise, loomade karjatamise, tulekahjude ja taimekasvatuse tagajärjel kannatada. Seetõttu otsustas osariigi metsaamet Kodagu piirkonna hiite kaitse tõhustamiseks ühendada jõud kohalike elanikega, kes hiisi hooldavad. Osariigi metsaamet korraldas Kodagu Ponnampeti metsanduskolledži aktiivsel osalemisel konsulteerimisprotsessi; kolledžis oli *devarakadu*'dega seotud eri küsimusi varem põhjalikult uuritud. Hiite hooldajate selleks otstarbeks kokkukutsutud töörühmad töötasid arutelude tulemusel välja ettepaneku pealkirjaga „Metsade ühine kaitse ja hooldamine – *devarakadu*”. Ettepaneku eesmärk oli kaasata külaelanikud *devarakadu* metsa- kaitsealade kavandamisse, kaitsesse, uuendamisse, arendamisse ja juhtimisse. Algatus käivitati Kodagus Virajpetis 2000. aasta oktoobris toimunud *devarakadu* festivali puhul. Traditsiooniliselt nende metsadega seotud külaelanikud on koondunud hiite komiteedesse. Seati sisse pühade metsade komiteede asutamise kord, koosseis, ülesanded ja kohustused, saaduste jaotamine ja muud menetlused ning asutati katusorganisatsioon – Kodagu piirkonna hiiekomiteede liit. Praeguseks on programmi tunnustanud osariigi metsaamet, kuid programmi tõhusamaks rakendamiseks on vaja hiiekomiteede teadlikkust veelgi parandada.

Autor: Yogesh Gokhale, Energia ja loodusvarade instituut, New Delhi, India.

¹¹⁶ Sealhulgas India Statistikainstituut Kolkatas; Interdistsiplinaarsete uuringute instituut Barrackpore'is; Pune Ülikooli antropoloogiaosakond; India Loodusteaduste Instituut Bangalore'is; Kerala antropoloogia- ja arengu-uuringute teadus- ja koolitusinstituut Kozhikode'is; St Josephi kolledž Thiruchirapallis; Keskkonna rakendusuuringu fond Punes; India metsa- majandusinstituut Bhopalis; North Eastern Hilli ülikool Shillongis; Maailma Looduse Fondi India haru.

¹¹⁷ Malhotra jt 2000.

Maailma tasemel ei ole looduslike pühapaikade tegelik arv ega ulatus teada. Arvult on neid praegu kindlasti rohkem kui kaitsealasid. Paljud looduslikud pühapaigad on väikesed, kuid on ka üsna suuri. Viis planeedi 20 suurimast kaitsealast on kohalikul tasandil kuulutatud põlisrahva alaks (see ei tähenda, et need oleksid tingimata pühad).¹¹⁸ Piirkondlikud, riiklikud ja ülemaailmsed inventuurid aitavad meil looduslike pühapaikadega seotud asjaoludest paremini aru saada. Sama moodi ei ole teada nende hävimise tempo ning lahenduste leidmiseks ja pühapaikade kaitse toetamiseks on oluline mõista looduslike pühapaikade kadumise käiku, kiirust ja põhjusti.

Kaitsealadega liitmiseks kaalutavate või kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikade kandmine ÜRO maailma kaitsealade andmebaasi parandaks nende paikadega seotud asjaolude mõistmist maailmas, kuivõrd pühapaigad on seotud ametlikult tunnustatud kaitsealadega. Nende paikade nimekirja kandmisel tuleb kanda hoolt, et seda tehakse kohalike kogukondade ja nende vaimsete juhtide vabal ja teadlikul eelneval nõusolekul. Piiratud

levitamiseks mõeldud delikaatse teabe kaitseks tuleb võtta asjakohaseid meetmeid. Konfidentsiaalsuse range säilitamine on usalduse loomiseks ja tulemusliku koostöö saavutamiseks väga oluline.

4.7 Kultuuri uuenemine

Tunnustada looduslike pühapaikade osa kohaliku kultuuri ainelise ja vaimse pärandi, nende mitmekesiste avaldumisvormide ning põliste, kohalike ja maailma-usundite keskkonnaeetika säilitamisel ja elavdamisel

Mõnes riigis on looduslike pühapaikade kaitse traditsiooniline korraldamine nõrgenenud. Nooremad põlvkonnad võivad hakata kaotama sidet kogukonna tavade ja väärtuste ja tavade elavdamisel põhjapanevat rolli. Valitsuse ja kodanikuühiskonna toetus eestkostjatele võib aidata neil jätkata nii pühapaikade kaitse korraldamist kui ka hoida kultuuri järjepidevust. Mõnikord hakatakse loodusega sideme taastamiseks pingutama pärast asjaomaste kultuuride mahasurumise perioodi (juhtumiuuring 8).

Juhtumiuuring 8. Taoistlik ökoloogiategelane Hiina Shanxi provintsi Taibai Shani riiklikul looduskaitsealal

Shanxi provintsis asuv Taibai Shani mägi asub Qinlingi mäestiku keskosas ja hõlmab seal suure ala. Seda ümbritsev Taibai Shani riiklik looduskaitseala kuulub järjest suurenevasse kaitsealade võrgustikku, mis on moodustatud ohustatud hiidpanda levila kaitseks, kuid mis kaitseb ka hulka mitmesuguseid muid loomi ja taimi, sealhulgas hõlmikpuu, haruldased faasani-, salamandri- ja ahviliigid. Piirkonna teiste kaitsealade hulka kuuluvad Zhouzhi looduskaitseala, Laoxinchengi looduskaitseala ning Xi'an Heihe metsapark.

Paljud Hiina taoistid ja budistid peavad pühaks kogu Qinlingi mäestikku, mida igal aastal külastab nii usulistel põhjustel kui ka kauni looduse nautimiseks üle miljoni inimese. Kui 2003. aastal tehti hiidpanda kaitseks Maailma Looduse Fondi Hiina haru toel esimesed sammud, arvati alguses, et kõige sobivam kaitsemeede on kogukonnapõhine programm, mis tõstaks teadlikkust ja tooks kaasa käitumise muutumise. Kaitsekava ei hõlmanud aga taoistliku ega budistliku maailmavaate ja tavade tunnustamist, mis olid aidanud säilitada mägede ökosüsteemi sajandite jooksul, kusjuures kõnealune maailmavaade ja tavad olid paljude külastajate jaoks endiselt vägagi elavad.

Õigupoolest kannavad pühad mäed endas väga erilist kultuurilist ja usulist tähtsust, mis mõjutab mitmes suhtes nende ökoloogia mõistmist. Usuline tähendus omakorda aitab määratleda põhimõtted, mille alusel korraldatakse pühade mägede ökoloogilist kaitset. 1990. aastate keskel Hiina Taoistliku Assotsiatsiooni ning Religiooni ja Looduskaitse Alliansi poolt läbi viidud viie peamise püha mäe uuring näitas, et taoistlike munkade elupaigaks olevate mägede keskkond on paremini kaitstud.

¹¹⁸ 2003. aastal oli kaitsealasid umbes 102 000. Ainuüksi Indias on hinnanguliselt 150 000–200 000 püha metsa, ehkki enamjaolt on need väikesed. Kaitsealad võtavad enda alla 18,8 miljonit km² (Chape jt, 2003), kusjuures looduslike pühapaikade pindala ei ole teada. Need kaks alatüüpi kattuvad omavahel märkimisväärses, kuid täpselt teadmata ulatuses.

Taoismis ei mõõdetata ühiskonna rikkust materiaalselt, vaid selle ökoloogiliste rikkuste põhjal, nagu on selgitatud taoistlikus ütluses ökoloogia kohta: „Taoismis on väärtusel ainulaadne tähendus selles mõttes, et küllust määratletakse eri taime- ja loomaliikide arvu põhjal. Kui kõik asjad universumis kasvavad hästi, on ühiskond külluse kogukond. Kui mitte, on kuningriiki tabanud allakäik.”¹¹⁹

Taoistide juhtimisel Taibai Shanis toimivas kaitsetegevuses on esmalt keskendutud Qinlingi mägede pühade väärtuste tunnustamisele, teiseks on kultuurirevolutsiooni ajal hävitatud taoistlik tempel ehitatud ümber keskkonnahariduskeskuseks ning kolmandaks on neid tegevusi kasutatud selle algatuse laiendamiseks teistele pühadele mägedele Qinlingi mäestik.

Projekti teine etapp viidi edukalt lõpule 2007. aasta juunis, kui avati Hiina esimene usuline keskkonnahariduskeskus.¹²⁰ Taibaishan Tiejia taoistlik ökoloogiatempl on ehitatud kohta, mida taoistid on tuhat aastat tähtsaks pidanud ja mida külastatakse endiselt. See asub püha puu kasvukoha ning Maailma Looduse Fondi külastuskeskuse lähedal.

Taoistliku ökoloogiatempli avamisele järgnes teine seminar, mille käigus analüüsiti taoismi ja looduskaitset. Osalesid taoistlikud mungad ja nunnad (esindades 18 templit), kaitseala töötajad ning looduskaitseorganisatsioonide esindajad. Seminari käigus astuti esimene samm ettevõtmise laiendamiseks ka Taibai Shanist kaugemale ja moodustati keskkonnakoolitust pakkuvate taoistlike templite võrgustik. Võrgustiku kavandatud tegevused hõlmavad templi maakasutuse ja kaitsekorralduse kooskõlla viimist ökoloogia ja ümbritsevate alade kaitsega ning taoistliku keskkonnakoolituse käsiraamatu koostamist.

Allikas: Dudley jt, 2005; Religiooni ja Looduskaitse Alliansi veebisait: <http://www.arcworld.org/projects.asp?projectID=257> ja Xiaoxin, 2007.

Kultuurilise uuenemise puhul on eriti oluline põlisrahvaste haridussüsteemi edendamine, kusjuures looduslikud pühapaigad võivad selles täita olulist osa. ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis on sätestatud põlisrahvaste õigus luua ja hallata omaenda haridussüsteeme. Kohalike kogukondade puhul on paljudes muudes olukordades oluline, et haridussüsteem annaks kogukonna traditsioonilisi kultuuri, looduse ja looduslike pühapaikadega seotud teadmisi tulemuslikult edasi. Jällegi ütleb meile Erjen Khamaganova:

„Minu emakeeles burjaadi keeles kasutatakse hariduse andmise kohta sõna „humukuuzhlekhek”, mis tuleneb sõnast „kkun” – inimlik. Sõna-sõnalt tähendab see, et inimesel aidatakse saada „inimlikumaks”, mis minu kodukoha arusaamade kohaselt on võime mõista maailma selle keeruliste suhete ning sündmuste, nähtuste ja tegevuste omavahelise põimumise tervikuna. Burjaadi kultuuris väljendavad pühapaigad neid suhteid ning on inimese eneseteostuse ja lõputu terviku osana tunneta-mise peamine „õppevahend”.¹²¹

4.8 Kultuuridevaheline suhtlus

Ergutada looduslike pühapaikade vahendusel kultuuri-devahelist suhtlust, et arendada vastastikust mõistmist, lugupidamist, sallivust, leppimist ja rahu

Looduslikud pühapaigad annavad võimaluse arendada eri rühmade vastastikust mõistmist.

Kindlad näited osutavad, et eri kultuuride eestkostjad on suutnud üksteist rahumeelselt ja koostöövalmilt pika aja jooksul abistada (juhtumiuuring 11, Sri Pada-Adam's Peak). Selle põhimõtte järgimiseks tuleb teha jõupingutusi. Võimalik, et kaitsealade valitsejad saavad seda ühist koostööd toetada ja tugevdada. Nad saavad rajada sildu kultuuridevahelise dialoogi ja vastastikuse mõistmise tarvis, edendades sallivust, koostööd, leppimist ja rahu. On aga näiteid juhtudest, mille puhul kaitseala valitsejad või töötajad on olemasolevaid pingeid võimendanud ning seda tuleks ilmselgelt vältida.

¹¹⁹ Hiina Taoistlik Assotsiatsioon, Peking, Hiina. Teoses Palmer ja Finlay, 2003.

¹²⁰ Xiaoxin, 2007.

¹²¹ Khamaganova, 2007.

Looduslike pühapaikade abil peetav kultuuridevaheline dialoog võib hõlmata järgmisi elemente:

- vastastikust õppimist ja sallivust õpetavaid tegevusi (juhtumiuuring 15, Dhimurru IPA);
- ühiseid üritusi ja pidustusi;
- ühiseid uuringuid ning teadmiste ammutamise eri viise uurimist;

- algupäraste kohanimede sagedamat tunnustamist nende tähtsuse ja tähenduse taastamiseks.

Paljusid looduslikke pühapaiku ei ole tunnustatud ning nad on vastuolude allikaks. Konfliktide vähendamiseks saab kasutada kultuuridevahelist dialoogi, vastastikust mõistmist, sallivuse, koostöö, leppimise ja rahu tagamise toetamist (suunis 3.5).

Juhtumiuuring 9. Ülemaailmne vaimne pärand ja Chewa pühad metsad Malawis

2005. aastal kuulutas UNESCO Malawi, Zambia ja Mosambiigi suure tantsu *Gule Wamkulu* inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteoseks. Gule Wamkulu on tihedalt seotud Chewa pühade metsadega ning seob otseselt vaimse pärandi ja looduslikud pühapaigad.

„Gule Wamkulu on Malawis, Zambias ja Mosambiigis elava Chewa rahva salajane ja püha tants. Seda esitavad *Nyau* vennaskonna liikmed, kes vastutavad noorukite täiskasvanuks pühitsemise kombetalituse eest ning Gule Wamkulu esitamise eest initsiatsiooniriituse lõpul, millega tähistatakse noorte astumist täiskasvanute ühiskonda.

Nyau tantsijad kannavad kostüüme ning puust ja õlgedest maske, kujutades mitmesuguseid tegelasi, nagu metsloomad, surnute hinged, orjakauplejad, samuti kaasaegsemaid tegelasi, nagu *honda* või *helikopter*. Iga tegelane esindab ühte, sageli kurja nähtust, kujutades halva käitumise eri vorme, et õpetada vaatajaskonnale kõlbelisi ja sotsiaalseid väärtusi. Ehkki Chewa naisliini-süsteem on tänapäeval oma ühiskondliku tähtsuse kaotanud, on Nyau kogukonnad ja koos nendega ka Gule Wamkulu vägagi elus ning Chewa mehed kuuluvad nii kristlikku kirikusse kui ka Nyau kogukonda”.¹²²

Chewa pühad metsad on loodusliku ja häirimatu taimkattega väikesed alad, mis on jäänud eraldatuna intensiivse põllumajanduse ja muu sekkuva maakasutuse piirkondade vahele. Seal leidub põlispuuid, mis kasvavad sageli väga suureks ja on paljudel juhtudel metsa bioloogilise mitmekesisuse väheseks säilinud asupaigaks. Kohapeal kalmistumetsadena tuntud metsadel on kaks osa: kalmistu ja maskiaed. Kogukonna liikmed maetakse kalmistule ning matused on ainus aeg, mil pühadesse metsadesse lubatakse siseneda kõigil kogukonna liikmetel. Muudel juhtudel lubatakse siseneda vaid Nyau kogukonna täiskasvanuriituse läbinud meesliikmetel. Maskiaedades valmistavad kogukonna liikmed maske ning harjutavad Gule Wamkulu tantsu. Tantsijad ja maskid tuuakse rahva ette oluliste sündmuste puhul.

Traditsioonilised kogukonnajuhid ja Gule Wamkulu tantsijad teevad üha tihedamalt koostööd ministeeriumidega, näiteks tervishoiuministeeriumiga oluliste terviseega seotud sõnumite edastamiseks. Sarnast algatust arutatakse metsaministeeriumis kaasava metsandusprogrammi raames. Erinevalt kalmistumetsadest on enamiku metsakaitsealade olukord eelkõige riigi lõunaosas tugevasti halvenenud, ehkki ka kalmistumetsade koormus on nüüd suur. Põhjuseks on see, et metsast saadakse puitu kirstude jaoks ning aidsipuhangu tagajärjel on nõudlus nende järele järsult kasvanud. Pandeemia tõttu on traditsiooniliste juhtide mõju nüüd seksuaalsusega seotud hoiakute ja kommete muutmisel väga suur.¹²³ Pööre traditsiooniliste pilliroost valmistatud kirstude kasutamise suunas võib olla üks võimalus pühade metsade koormuse leevendamiseks. Arvestades üldisemalt Malawi pidevat toiduga kindlustamatust, keskkonna seisundi halvenemist ning HIV/AIDSi kriisi, võib riik leida osalise lahenduse sünergia tekitamises tugevasti sissejuurdunud traditsioonidega.

Nende traditsioonide, sealhulgas Gule Wamkulu mõistmisele on aidanud palju kaasa misjoniühingu „White Fathers” (Valged Isad) Mua keskus ning seda on toetanud katoliku kiriku õpetuse kohalike oludega kohandamise poliitika.¹²⁴ Mua misjonikeskuse Ngoni kunstikeskus Malawi Dedza piirkonnas on propageerinud

¹²² Kohandatud UNESCO veebisaidilt http://www.unesco.org/culture/intangible-heritage/22afr_uk.htm

¹²³ Bryceson ja Fonseca, 2005.

¹²⁴ Ott, 2000; Boucher, 2002a ja b.

▶ traditsioonilist kunsti ja käsitööd ning sealses muuseumis asub rohkem kui 400 traditsioonilisest maskist koosnev kogu. Misjonikeskuses tegutseb aktiivne tantsurühm, mis esitab traditsioonilisi tantse, ning korraldatakse arenguabitöötajatele kultuurilise teadlikkuse kursusi, samuti muid tervise- ja koolitusprojekte. Organisatsioon toetab andekaid puunikerdajaid, kes kasutavad oma töös nii traditsioonilisi kui ka kristlikke motiive, ning mõned nende töödest asuvad praeguseks eri kollektsioonides üles kogu maailma, sealhulgas Vatikani muuseumis. Mua misjonikeskuse töö on aidanud palju kaasa Aafrika traditsioonilise usu ja kristluse vastastikusele mõistmisele piirkonnas ning toetanud Gule Wamkulu kuulutamist UNESCO ülemaailmse vaimse kultuuripärandi osaks.

Autor: R. Wild Mua külavanema ja Nyau kogukonna liikmete ning Mua Valgete Isade misjonikeskuse juhi isa Claude Boucher Chisale'iga läbi viidud intervjuude põhjal.

5 Kaitsta looduslikke pühapaiku, võimaldades samal ajal sobivat juurdepääsu ja kasutust

5.1 Juurdepääs ja kasutamine

Kui looduslikud pühapaigad paiknevad ametlike kaitsealade piires, töötada välja sobivad tegevuspõhimõtted ja tavad, mis austavad traditsiooniliste eestkostjate juurdepääsuõigust ja kasutusviise

Kui looduslikud pühapaigad on võetud ametlike kaitsealade koosseisu, on vaja põhimõtteid ja korda, mis toetaks traditsiooniliste kasutajate juurdepääsu looduslikele pühapaikadele. Eriti tähtis on juurdepääs tseremooniade korraldamise ja pühapaikade hooldamise eesmärgil. Mõnel juhul on eestkostjad pidanud kaitsealade koosseisu arvatud looduslikesse pühapaikadesse sisenema salaja või ebaseaduslikult, et vältida oma pühapaikade külastamisel kaitseala valvureid. Teistel juhtudel tuleb eestkostjatel läbida keeruline ja sageli lootusetu loataotlusmenetlus

või maksta oma pühapaika pääsemise eest tasu.

Paljudele tasulise sissepääsuga kaitsealadele saavad kohaliku kogukonna liikmed siseneda tasuta või märgatavalt väiksema tasu eest. Sellist võimalust tuleks kaaluda, kui eestkostjad ja tavade järgijad otsivad võimalust oma looduslike pühapaiku külastada ja kasutada.

Paljud looduslike pühapaikadega seotud usulised kombetalitused nõuavad privaatsust, vaikust ja rahu. Kombetalituste tegijate häirimine võib katkestada tähtsa tseremoonia või aastaid kestnud vaimsed püüdlused. Surve avada kaitsealad puhkuse ja vaba aja veetmiseks ning püüid parandada üldsuse juurdepääsu loodusele võib tekitada vastuolusid eestkostjate privaatsusvajaduse ja vabaduste vahel, mida teised külastajad peavad oma õiguseks. Vastuolud võivad võimenduda, kui eestkostjate kultuuri suhtes ei näidata üles täielikku lugupidamist. Seepärast tuleks kehtestada kord, mis võimaldab looduslikud pühapaigad ja neid ümbritsevad alad teatud ajaks sulgeda, et tagada pühapaigas toimivate tseremooniade jaoks vajalik privaatsus.

Juhtumiuring 10. Põliselanike püüded saada pühapaigad tagasi ja tugevdada põliskultuuri Colombia Sierra Nevada de Santa Marta mäestikus Ka'sankwas

Sierra Nevada de Santa Marta mäestiku Ka'sankwa põliskogukond on asunud tegutsema, et saada tagasi, rehabiliteerida ja taastada Sierra tihedalt asustatud rannikul ja tasandikel asuva nelja pühapaiga keskkond, kultuur ja vaimsus. Olles silmitsi märkimisväärsete takistustega, nagu sisside ja poolsõjaväeliste salkade tegevus, laialdane banaani- ja õlipalmikasvatus, metsade maharaiumine, maakasutuse muutmine, suured arendusprojektid ning taganevad liustikud ja kuivad jõed, on põliselanikud võtnud eesmärgiks taastada üldise sotsiaal-ökoloogilise süsteemi ökoloogiline ja vaimne tasakaal, tugevdada oma kultuuritraditsioone ning hõlbustada *mamo'*de, põliselanike vaimsete juhtide jätkuvat vaimset ja sotsiaalset tööd.

Sierra Nevada de Santa Martas asuv Ka'sankwa on mäemassiiv ning maailma kõrgeim rannikualal asuv tipp. See ulatub 5775 m üle merepinna ja massiivi pindala ületab 12 000 km². Ka'sankwa kõrged lumised tipud ja liustikud varustavad veega 29 jõge, haritavaid tasandikke ja nende miljonit elanikku, sealhulgas Santa Marta, Riohacha ja Valledupari linna ning lõpuks Kariibi merd ennast. Ka'sankwa kõrgemad osad jäävad kahe rahvuspargi (Sierra Nevada de Santa Marta ja Tayrona) ja kolme põlisrahvaste reservaaadi territooriumile. ▶

Kogu piirkond on kuulutatud UNESCO biosfäärikaitsealaks. Sierra Nevada on üks Lõuna-Ameerika kõige eripärasemaid, mitmekesisemaid ja ohustatumaid alasid. Sealse 120 imetajaliigi hulka kuuluvad taapirid, suur-masaamad ja möiraahvid koos eraklike kaslastega, nagu jaaguar, puuma ja ontsilla. Samuti elab rahvusparkis 46 liiki kahepaikseid ja roomajaid. Kõrgemal kui 3000 m elavad liigid on arenenud täielikus isolatsioonis ja neid ei leidu meie planeedil mitte kusagil mujal. Ainuüksi Sierra Nevada de Santa Marta rahvusparkis on registreeritud 628 linnuliiki.

Praegused 35 000 põliselanikku – kogid, aravakid, vivid ja kankuamod – on kõik Tayrona tsivilisatsiooni järeltulijad. Nad on Tayrona tavade pärijad ja eestkostjad ning on juhtinud Ka'sankwat, oma esivanemate maad, universumi ühtsuse seadusel põhinevate kultuuriliste ja vaimsete kombetalituste alusel. Mainitud kombetalitusi, sealhulgas rituaale ja andide ohverdamist, viivad pühadel aladel läbi *mamo*'d, preestrid. Need pühapaigad, mis laiuvad Tayrona ajaloolisel alal, on tähtsuse järgi ära jaotatud. Mõned asuvad kõrgemal, mõned keskmisel kõrgusel ning teised tasandikel ja rannikul. Põlisrahvaste loomismüütide kohaselt ümbritses Sierrat ringikujuline ala, mille keskel asusid kõrged mäed, ning mustaks jooneks nimetatud piir ulatus ookeanini, kus lõpeb vee ringkäik. See territoorium on maailma keskpunkt ning koduks Maaema lastele, kes temast elatuvad ning hoolitsevad tema allikate, maade ja pühade paikade eest. Mõnes pühapaigas asuvad *cansamariá*'d, mis on mõtlemis-, õpetamis- ja tseremooniamajakesed, milles *mamo*'d viivad läbi kombetalitusi, et tagada ala ja selle elanike säilimine, vaimsete jõudude liikumine nende paikade ja Sierra keskpunkti vahel ning seega üldine tasakaal.

Alates esimesest kokkupuutest läänemaailmaga olid põliskogukonnad tunnistajaks oma maa-alade, pühaja matmispaikade ning esivanemate kommete pidevale hävitamisele ja rüüstamisele. Neli hõimu, kellel õnnestus ellu jääda, on eri määral assimileerunud. Tänapäeval aga hakkab väike, kuid aina suurenev hulk inimesi ka väljaspool põliskogukonda mõistma ja väärtustama Tayrona *mamo*'de ja põliskogukonna erakordselt rikast filosoofiliste, ökoloogiliste ja usuliste teadmiste varamut. Need teadmised on väärtuslikud nii Ka'sankwa piirkonnale kui ka inimkonnale tervikuna. Nagu tõendavad praegused püüded mõista põhimõtteid, mille alusel põlisrahvad loodusvarasid majandavad, on koloniaalajastul levinud negatiivne suhtumine põlisteadmistesse hakanud muutuma.

Aastate jooksul on *mamo*'d püüdnud Ka'sankwas asuvate pühapaikade toel oma usulist kombestikku säilitada. Tänapäeval ei ole aga ükski keskmisel kõrgusel ega madalamal asuvatest pühapaikadest põlisrahvaste hallata. Paljud pühapaigad on rikutud, rüvetatud või kasutusel muuks otstarbeks ja kellegi teise omanduses. Paljude aastate jooksul on paisuv territoriaaltüli sisside ja poolsõjaväeliste rühmituste vahel Sierra madalamas ja keskosas mitte üksnes rängalt piiranud kogukonna elatusvõimalusi, vaid takistanud väga tõsiselt tavade järgimist ja isegi seda vähest kaitset, mida *mamo*'d on mõnes pühapaigas suutnud korraldada.

Nüüd tunnevad *mamo*'d, et on õige aeg saada tagasi neli pühapaika, üks iga kogukonna jaoks, ning ehitada kummassegi kaks *cansamariá*'t (üks meestele ja teine naistele), et nemad kui mälestuste kaitsjad ning vaimsete ja kogukonnaseaduste ning Emakese Maaga suhtlemise tundjad saaksid õpetamist jätkata ning anda edasi traditsiooni, mille pärijad ja kaitsjad nad on. Sel moel püüavad põlisrahvad ühendust saada ka muude kogukondadega, arendada vastastikust usaldust ja mõistmist ning jagada oma sügavaid teadmisi Sierra Nevada de Santa Marta Ka'sankwast.

Esimene samm selles protsessis, mida põliskogukond tahab alustada, on kaardistada kultuuriliselt ja ökoloogiliselt need paigad, millele neil enam juurdepääsu ei ole, luua kontaktid ja side praeguste omanikega ja õppida üksteist tundma. Seda tehtaks eesmärgiga uurida võimalusi neljas kohas aktiivselt kasutatava pühapaiga taastamiseks.

Mamo'de pidev ja järjekindel töö nelja tasandikel asuva pühapaiga taastamiseks toetab Sierra põliselanike füüsilist ja vaimset püsijäämist ning seda peetakse väga oluliseks. See ei taga üksnes põliskultuuri säilimist esivanemate maal, vaid ka veevarude ja elustiku mitmekesisuse kaitse, millest sõltub kogu Sierra kogukond.

Autor: Guillermo E. Rodriguez-Navarro.

5.2 Külastuskoormus

Jälgida ja reguleerida külastuskoormust ning töötada välja tegevuspõhimõtted, eeskirjad, käitumisreeglid, abinõud ja tavad, mis on vajalikud seoses külastajate pääsuga looduslikesse pühapaikadesse, pöörates eraldi tähelepanu palverännakutega kaasnevale koormusele ja muudele kasutuse hooajalistele muutustele

Paljusid looduslikke pühapaiku iseloomustab suur külastuskoormus. See võib tuleneda nende pühast, maastikulisest, maalilisest või puhkuse ja vaba aja ajast seotud väärtusest.

Mõne paiga külastuskoormus võib olla aasta lõikes pidev, ent vajada reguleerimist kindlatel ajavahemikel, näiteks pidustuste või palverännakute ajal (vt juhtumiuuring 11). Koha pühadele väärtustele keskenduvate palverännakutega on tihti võimalik toime tulla, kuid

need võivad kaasa tuua ka probleeme, eelkõige juhul, kui palverännaku laad muutub, palverändurite koguarv kasvab või levivad tegevused, mis ei sobi kokku paiga väärtustega.

Mõnel juhul elavad pühapaiga eestkostjad ise sellest kaugel. See nõuab kaitse korraldamise märkimisväärset toetamist. Üheks näiteks on Wirikuta looduslik pühapaik Mehhikos Chihuahuani kõrbes, kuhu Huicholi rahvas tuleb traditsioonilisele palverännakule Wirikutast 135 km kauguselt.¹²⁵

Lisaks on vaja mõne loodusliku pühapaiga puhul juurdepääsu piirata, külastusi vähendada või need üldse keelata. Tuleks kehtestada mehhanismid külastuste ja juurdepääsu piiramiseks vastavalt eestkostjate soovidele. Mõnikord on eestkostjale oluline tagada, et pühapaik saaks „puhata” (juhtumiuuring 5, *kaya'd*).

Juhtumiuuring 11. Uskude paljusus Sri Lankas Sri Pada mäel

Sri Pada ehk Adam's Peak on bioloogiliselt väga mitmekesine ja väärtuslik ala ning miljoneid inimesi veega varustavate jõgede valgala. See on Sri Lanka kultuurmaastiku oluline osa ja maailmapärandi ala. Mägi on püha budistidele, kristlastele, moslemitele ja hindudele. Mäe katva metsa servas elab mitu tuhat inimest ning paljud sõltuvad sealsetest loodusvaradest. Samal ajal ronib igal aastal märke kolm miljonit inimest, et avaldada austust sellele, keda paljud peavad elusolendiks ja keda kutsutakse austava tiitliga „Tema Kõrgus”. Mäe teeb eriti pühaks Sri Pada, mäe kivisesse tippu vajutatud püha jalajalg. Igal kogukonnal on Sri Pada kohta oma uskumused. Budistid usuvad, et tegu on Buddha jalajalgega tema kolmanda Sri Lanka külastuse ajast (ca 577 e Kr). Ta külastas mäe kaitsejumalust Sumana Samani, kes võttis oma hoole alla püha reliikvia. Hindud usuvad, et see on jumalanna iva märk, mis jäi maha tema maailmaloomisestantsust. Moslemid usuvad, et muistis on jalajalg, mille Aadam jättis samas kohas tuhat aastat ühel jalal seistes, kui ta oli paradiisist karistuseks välja heidetud. Kristlased usuvad, et see on apostel Toomase jalajalg, kes väidetavalt tõi ristiusu Sri Lankasse.

Koonusekujuline Sri Pada mägi tõuseb 2243 m kõrgusele ning on saare keskmassiivi kõige silmatorkavam osa. Selle kõrgus ja püha jalajalg rõhutavad mäe sügavat vaimset tähendust. Mäetippu ümbritseb mets (224 km²), mida nimetatakse Samanala-Adaviyaks ning mida peetakse elavaks Tema Kõrguseks, kelle helde loomus hoiab elus inimesi, juhib ilmastikku ning toidab pinnast ja vett. Mäest ojade ja jõgedena voolavat vett peetakse puhtaks ja pühaks.

Metsa serval on mitu budistlikku templi, kus osutatakse palveränduritele usuteenuseid, samal ajal kui mungad elavad mõtluse tarvis metsas koobastes. Metsa ääres elutsevad kogukonnad, kes on samuti tempeliga seotud, kasutavad metsa toidupoolise, ehitusmaterjalide, kiu ja tarberiistade hankimiseks. Leitud on üle 640 ravimtaime. Mäe austamine läbib kogu elutegevust ning kohalikud elanikud avaldavad enne oma päevatoimetuste juurde siirdumist talle austust. Eeskirju kehtestatakse tugeval ühiskondlikul alusel põhinevate tavade kaudu. Enne pühasse piirkonda palverännakuks või metsaandide kogumiseks sisenemist tuleb küsida luba. On levinud arusaam, et mis tahes hävitamine, ülemäärane või raiskav kasutamine võib Sumana Samani võimu kõigutada ning rikkujaid ähvardab äraeksimine, vigastus või isegi surm. Iga loodusvara kasutatakse lugupidavalt, saagikoristus ja palverännakud toimuvad kindlal ajal ning kergesti kahjustatavatesse piirkondadesse ei lubata minna. Loodusvarasid ammutatakse põhjalike traditsiooniliste teadmiste alusel ning sellega tegelevad kõige teadlikumad ja kogenenumad kogukonnaliikmed. Noortel soovitatakse esivanemate kogemuste ja teadmiste omandamiseks järgida oma vanemaid.

¹²⁵ Otegui, 2003.

Ühel kohalikul elanikul, kes veetis üle 56 aasta metsas kaljukoopas elades ja toitudes vaid metsaandidest, on metsa kohta terviklik nägemus:

„Siripa Adaviya seisab kõrgemal kõigist juhitavatest süsteemidest; temas peitub suur vägi. Sellesse tuleks suhtuda kui isikusse. See on tohtu suur elusolend. See on elupaigaks tuhandetele taime- ja loomaliikidele. Tema Kõrgus hoolitseb eluvormide eest ja säilitab kogu maa-alal mitmekesisuse. See annab toitu, vett ja peavarju ning taastoodab aineid aasta-aastalt ning hoiab kõigile elusolenditele sobivaid tingimusi. Selle üliluslikkust ei ole võimalik seletada, kuid seda tuleks mõista. Püha mäe mets on end säilitanud loodusliku arengu abil ning iga sealne taim ja loom on kasulik.”

Palverännakud toimuvad detsembrist maini, kuid traditsiooni kohaselt ei lubata ülejäänud aasta jooksul kellelgi märke ronida. Erinevalt elanikest ei või palverändurid metsast midagi kaasa võtta, loomi püüda ega taimi korjata. Palverändurid annavad vande järgida kindlaid palverännaku eeskirju, supelda enne mäkketõusu püha jõe vees, kanda puhtaid riideid, vältida lihasöömist ning laulda ronides usulisi laule.

Elanikud aktsepteerivad juba ammu, et Adami mägi kuulub riigile nagu ka teised Sri Lanka metsad. Kuna metsi peeti üldjuhul suure väega aladeks, kinkisid endisaegsed kuningad neid budistlikele kogukondadele mediteerimispaikadeks. Sri Padas haldavad sellised kogukonnad metsa eri alasid ning rajavad palverännuradu mäe tippu. Mägi kuulub 1940. aastast saadik looduskaitseameti haldusalasse, kus seadusliku omandiõiguse ja traditsiooniliste suhete võimalikke vastuolusid on leevendanud see, et metsa on raske kohalikust kultuurist eraldada. Kultuur ei ole kõrvaline küsimus, vaid see on kaitsetegevuse keskne teema. Küll on aga kultuur kaitsemeetmetest lahku löödud ning kultuuriväärtusi on hinnatud vaid konkreetsete eraldi seisvate kultuurilise tähtsusega paikade puhul. Jätkusuutlikkuse tagamisel on peamine ülesanne ühendada traditsioonilised eestkostjad ja nende omand ning kultuur kui tõhusa kaitsekorralduse kohalikud vahendid. Sri Lankal on olemas mehhanismid looduse kaitsmiseks, kuid ta peab veel sisse seadma sobivad meetmed metsade pühaduse terviklikuks käsitlemiseks.

Sri Pada – Adam's Peak on suurepärane näide sellest, kuidas põlisrahvastel on õnnestunud tagada püha mäe metsa kaitse ilma õigusorganite poole pöördumata ja poliitilise sekkumiseta. See on õnnestunud hoolimata sellest, et suures osas riigist on viimase 130 aasta jooksul palju metsi maha raiutud. Samuti näitab see, kuidas erinevate vaimsete traditsioonidega kogukonnad suudavad üksteist sama loodusliku pühapaiga kasutamisel ja väärtustamisel toetada. Legendid ja uskumused on võimaldanud kaasata kõik rühmad ühise huvi alusel püha jalajälge kaitsma ning austama koos ja harmooniliselt.

Allikas: kohandatud väljaannetest Wickramasinghe, 2003, 2005.

5.3 Huvirühmade suhtlus ja vastastikune lugupidamine

Ergutada asjaomaste vaimsete traditsioonide kandjate, kogukonnajuhtide ja puhkajatest kasutajaskonna pidevat suhtlust, et nii kaitsealade kaitse-eeskirjade abil kui ka erinevate kultuuriväärtuste austamist toetavate rahvaharidusprogrammide abil piirata looduslike pühapaikade ebasobivat kasutamist

Paljud külastajate tavategevused võivad olla looduslikes pühapaikades kultuuriliselt sobimatud. Sellised tegevused on näiteks ronimine pühadele mägedele või kaljudele, sisenemine pühadesse koobastesse või metsadesse, suplemine pühades jõgedes, järvedes või allikates, osalemine pühades tseremooniates ilma põliselanike loata, pühade loomade küttimine, krematsioonituha laialipuistamine, *new age*'i ohvriandide mahajätmine või sisenemine

pühadele aladele ilma loata või ilma kultuuriliselt sobiva ettevalmistuseta. Sellised tegevused võivad looduslike pühapaiku ohustada ning häirida eestkostjaid ja terveid kogukondi. Äärmuslikel juhtudel võivad eestkostjad pühapaiga selle tagajärjel maha jätta.

Selliste tegevuste ohjeldamiseks on võimalik välja töötada mitmesuguseid meetmeid. Need hõlmavad külastajatele sobiva käitumise õpetamist, tsoneerimist, selliste radade sisseseadmist, mis juhivad külastajad eemale kõige haavatavamatest piirkondadest ning niisuguseid tegevusi reguleerivate eeskirjade koostamist (täpsem kirjeldus suunistes 2.4 and 2.5). Võimaluse korral tuleks kasutuse üle tekkinud konfliktid lahendada erinevate kasutajate vahelises dialoogis, et saavutada kompromiss ja vastastikune austus.

Haridusel on selliste konfliktide lahendamisel ning dialoogi ja austuse saavutamisel tähtis osa. Üldjuhul on nii, et kui külastajad teavad, millist käitumist neilt oodatakse, austab enamik neist eestkostjate soovet, hoidudes tegevusest, mida selles konkreetses pühapaigas peetakse sobimatuks või lugupidamatuks. Püsiva vähemuse ohjeldamine, kes ei austa eestkostjate soovet, jääb aga endiselt probleemiks.

5.4 Turism

Hästi korraldatud, vastutustundlik turism võib olla kohalikele ja põliskogukondadele majandusliku kasu allikas, kuid turismiga seotud tegevus peab olema kultuuriliselt sobiv, lugupidav ja eestkostjate kogukondade väärtusi järgiv. Võimaluse korral tuleb alati toetada turismiettevõtteid, mille omanikud või töötajad on pärit kohalikest või põliskogukondadest, tingimusel et nad tõendavad lugupidamist keskkonna ja kultuuri vastu.

Turism võib olla kogukondadele täiendav sissetulekuallikas ning koos huvi kasvuga traditsioonilise kultuuri vastu võivad looduslikud pühapaigad muutuda sissetuleku ja kogukondade elatustaseme parandamisel oluliseks. Ideaalseks mudeliks loetakse ökoturismi, mis keskendub lisaks loodusvaradele ka kohalike kogukondade toetamisele, samuti soodustab paiga lugupidavat ja vähesekkuvat külastamist. Kui seda tehakse vastutustundlikult ja suunatakse eetiliste põhimõtete kohaselt, võib looduslike pühapaikadega seotud ökoturism kohalikele inimestele tuua otsest kasu – majanduslikku, ühiskondlikku ja keskkonnaalast – kuid ainult siis, kui põlis- ja kohalike elanike väärtussüsteemi suhtes näidatakse üles piisavat austust.

Turism on tänapäeval üks maailma suuremaid majandusharusid ning surve külastada looduslikke pühapaiku ja muid erilisi kohti kasvab iga aastaga. Paljudel juhtudel peavad looduslikud pühapaigad tulema toime suurte külastajahulkadega. Kloostrites ja muudes maailmaausundite pühapaikades eri riikides käib palju huvilisi. Sama moodi suurendab uuenenud huvi looduslike pühapaikade vastu selliste paikade külastamist Hiinas, mõnikord käib seal väga palju inimesi. Turismiarendusprojektid ei ole kohalikele eestkostjatele aga alati kasu toonud ega neid isegi kaasanud (suunis 5.5).

Kõik huvirühmad, eelkõige turismitööstus, peaksid turismi ja looduslike pühapaikade kohta ise juurde õppima ja teavet jagama. Näiteks on oluline, et turismivoldikud ja teabematerjalid, samuti giidid ja reisijuhid selgitaksid õigesti kohalike kultuuriväärtusi, mis aitaks tagada kohase käitumise, piirangud ja tabud. Näiteks, kas ja millistel ajenditel ronida või mitte ronida püha mäe otsa, milliseid riideid kanda ja kuidas käituda pühasse

metsa sisenemisel ning millal tseremooniat või rituaali mitte pildistada.

Kui turismiettevõtteid omavad ja käitavad eestkostjad või nende kogukonnad, olenemata sellest, kas nad pärinevad kohalikest, põlisrahva või maailmaausundist, toob turism tõenäolisemalt kasu ja aitab elatist teenida. See võib aidata kaasa looduslike pühapaikade bioloogiliste ja kultuuriliste väärtuste kaitsele. Näiteks on Ghana pühade metsade uuringud näidanud, et kui turismist said kasu ja seda haldasid eestkostjate kogukonnad, toetasid kohalikes inimesed pühas metsas elavate ohustatud liikide kaitset palju rohkem kui sellise püha metsa kõrval elavad kogukonnad, kus turismi juhtimisega tegeles valitsus ning kogukonna tasandile jõudis vähe tulu.¹²⁶

5.5 Otsustusõigus

Tuleks jõuliselt pingutada selle nimel, et looduslike pühapaikade eestkostjad säilitaksid õiguse otsustada turismi ja muu tegevuse üle sellistes paikades ning loodaks mehhanismid kaitsealade kaitsekorralduskavadest tuleneva majandusliku ja muu kahjuliku koormuse kontrollimiseks ja korvamiseks

Looduslikud pühapaigad pakuvad külastajatele tihti väga suurt huvi. Mitmes riigis on looduslikud pühapaigad rahvusvahelise tähtsusega vaatamisväärsused, mis meelitavad kohale miljonid külastajaid aastas. Kahjuks õnestab turism sageli just neid väärtusi, mida inimesed tulevad kogema. Turismi kahepalgeline olemus on hästi teada, kuid sellegipoolest ei ole sellega lihtne toime tulla. Turismi kultuuriline, sotsiaalne, majanduslik ja keskkonnamõju ulatub vähemärgatavast ulatuslikuni. Looduslike pühapaikade puhul on kultuuriline vastuvõtlikkus kõrge ja võimalikud ohud suured, seepärast tuleb olla ettevaatlik. On väga oluline, et eestkostjad säilitaksid õiguse teha looduslike pühapaikade puhul turismiga seotud otsuseid. Paljudel juhtudel on pidanud selliste paikade traditsioonilised eestkostjad nägema suurt vaeva, et taastada otsustusõigus ning tagada oma pühapaiga terviklikkuse tunnustamine ja säilitamine.

IUCNi kaitsealadekategoriate süsteemi läbimõeldud kohaldamine looduslikele pühapaikadele võib aidata turismi reguleerida. I kaitsealadekategoriatel on ette nähtud piiratud või vähene juurdepääs ning see võib sobida nendele pühapaikadele, kus vajatakse juurdepääsu piiramist või keelamist.

Kui pühapaik hakkab turistidele huvi pakkuma, on tihti vaja külastajate jaoks välja töötada ja kehtestada lisa-eeskirju. Uuemad taolised olukordades kehtestatud eeskirjad on käsitletud käitumist, riidetust ja pildistamist.

¹²⁶ Ormsby, 2007.

Fotode tegemise piiramine konkreetsetes kohtades – olgu need pühad või ilmalikud – on üsna tavapärane. Tehtava foto liigi reguleerimine on vähem levinud. Uluru (Ayersi kalju) eestkostjana on Austraalia anangu rahvas keelanud paljude kohtade pildistamise Uluru-Kata Tjuṯa rahvuspargis (juhtumiuuring 12 ja 2. lisa). Nad soovivad, et inimesed pildistaksid ainult tervet kaljut korruga ning pargi töötajad hindavad hoolikalt kõiki taotlusi pühapaiga fotode kasutamiseks ärieesmärkidel.

Samuti võib turismi piiramist hõlbustada pühapaikade tsoneerimine (suunis 2.5).

Mõnel juhul on eestkostjad kogukonnale elatusallika tagamiseks püüdnud turismitegevust aktiivselt käivitada ning kui seda tehakse hoolikalt, võib sellest ka kasu tõusta (vt juhtumiuuring 5, *kaya'd*). Külastajate huvi loodusliku pühapaiga ja sellega seotud kultuuri(de) vastu võib aidata kohalike elanike eneseuhkust taas tõsta ning parandada pühapaiga staatust.

Juhtumiuuring 12. Lugupidav suhtumine kultuuri Austraalias Ulurus ja Kata Tjuṯas

Austraalia võimas punane monoliitkalju Uluru ja selle naabruses asuv Kata Tjuṯa moodustavad väga tähtsa vaimse paiga kohaliku põlisrahva anangude jaoks, kelle uskumussüsteem on kõrbemaastikuga tihedalt läbi põimunud. Uluru ja Kata Tjuṯa, mille Euroopa maadeuurijad nimetasid umber Ayersi kaljuks ja Olga mäeks ning kus Austraalia valitsus hiljem looduskaitset ja turismi arendas, tagastati anangude omandusse 1985. aastal. Need on 1335-ruutkilomeetrise pindalaga rahvuspargi (ja maailmapärandi objekti) koosseisus kaitse all ja neid valitsevad anangud koostöös Austraalia parkide ametiga.

Paljudesse Uluru pühapaikadesse turiste ega fotograafe ei lubata. Ehkki suur hulk turiste läheb kohale just selleks, et mäele ronida, püütakse teabe levitamise abil veenda turiste sellest loobuma, nagu on öeldud ka rahvuspargi kodulehel: „Anangud ei ole ronimist keelanud. Nad soovivad, et te teadlikkusest ja mõistmisest austaksite nende seadusi ja kultuuri ega roniks mäele.”

Rahvuspargi pildistamiseeskirjades öeldakse:

„Anangud usuvad, et nende kultuur kannatab, kui pühapaikade kujutisi jäädvustatakse või näidatakse või kui rahvusparki kasutatakse selliste toodete ja teenuste reklaamimiseks, mis ei toeta pargi looduslikke ja kultuurilisi väärtusi ega inimeste teadlikkust nendest, nende mõistmist ega rõõmu, mida nad nendest väärtustest saavad...”

Uluru on anangude jaoks vaimselt väga oluline. Uluruga on seotud palju haavatavaid paiku. Palume teil neid kohti ja nende tähtsust anangudele austada käesolevat juhendit järgides. Kaart 1 (vt 2. lisa) näitab Uluru osi ja erilisi paiku, mida ei tohi filmida, pildistada ega maalida, ning kohti, kus ei tohi kujutisi jäädvustada. Enamik paiku on selgelt märgistatud, kuid mõned mitte, kuna neid ei saa konkreetsete kindlaks määrata või avalikult arutada.”

Anangud moodustavad pargi haldusnõukogus enamiku ning töötavad pargivahtide ja kultuuri tõlgendajatena. Nad on oma kultuuriseaduse *tjukurpa* alusel seadnud sisse sellise haldamise korra, mis kaitseb rahvuspargi vaimset, kultuurilist ja ökoloogilist terviklikkust ning tagab anangude õiguste ja teadmiste austamise.

Paikkonna tagastamine põlisrahva omandusse, algupäraste nimede taastamine ning suurem austus Uluru ja Kata Tjuṯa anangude jaoks pühade väärtuste vastu on olulised edusammud, nagu ka turismitulude osaline jagamine ning põliselanikele kuuluvate turismiettevõtete arendamine. Nendest edusammudest hoolimata on sotsiaal-majanduslikud tingimused kolmes Uluru-lähedases põlisrahva kogukonnas endiselt rasked.

Täpsem info 2. lisa. *Allikas:* <http://www.environment.gov.au/parks/uluru/>

5.6 Kultuuriline kasutamine

Ei tohiks kehtestada ebavajalikke piiranguid looduslikest pühapaikadest kultuuriliselt oluliste loomade või taimede ettevaatlikule kogumisele või nende kasutamisele, kuid tuleks tagada, et kasutamine on säästev. Otsused peaksid põhinema varude ühisel hindamisel ja olema üksmeelsed

Looma- ja taimeliikide valikulist kasutamist tseremooniateks jmt otstarbel tuleks nii looduslikus pühapaigas kui ka kaitsealal laiemalt lubada, kui kogumine on säästev ja keskkonna üldist seisundit ei ohustata. Paljudes traditsioonilistes usundites nõutakse taimede või loomade kogumist mitmel eri põhjusel. Taimi ja loomi võidakse koguda võimusümbolite, andide, pidustuste ja pühade rajatiste jaoks, samuti toiduks tseremooniade ajal. Mõnel juhul võivad vajalikud loomad ja taimed olla haruldased või ohustatud ning selliste olukordade lahendamine võib osutuda eriti keeruliseks.

Sobiv näide on ohustatud merikilpkonnade ja dugongi (ookeanis elav imetaja, keda kogukond peab pühaks) küttimine elatusallikana Austraalia põhjaterriitoriumil Dhimurru põlisrahva kaitsealal (IPA). Antud juhul ei lähtu peamine oht dugongile ja kilpkonnadele põlisrahva kogukonnast, vaid teistest rühmadest. Dhimurru maa-halduse ühendus töötab välja säästva kogumise eeskirju ja propageerib loomade kaitset laiema üldsuse ees (juhtumiuuring 15, Dhimurru IPA). Mõnel juhul on tekkinud ebanormaalne olukord, kui kohalikud kogukonnad ei saa näiteks juurdepääsu traditsiooniliste võimusümbolite jaoks vajalikele liikidele, samal ajal kui turistid jahivad samu liike lähedalasuval jahti- ja puhkealal – selline situatsioon tekitab tarbetut vimma.

Ehkki taimede ja loomade kogumise traditsioonid võivad tekitada kaitsealade valitsejate ja kohaliku kogukonna vahel konflikte, tuleks püüda uurida mehhanisme, mille abil saaks lubada selliste taime- ja loomaliikide valikulist ja säästvat kasutamist. Sedalaadi varusid käsitlevate otsuste tegemiseks on koostatud osalusmeetoditel põhinevaid hindamisvahendeid.¹²⁷ Põhimõtteliselt tuleks liikide kasutamine ärilistel eesmärkidel keelata, kuivõrd see võib viia kiiresti nende ülemäärase kasutamiseni. Varude kasutamise võimaldamisel tuleks pöörata tähelepanu negatiivsete mõjude vältimisele, mida taime- või loomaliikide valikuline kasutamine võib laiemale ökoloogilisele süsteemile avaldada, ning esikohale tuleks seada piirkonna eriomaste joonte säilitamine.

Kui kultuuriliselt oluliste liikide valikulise kasutamise mehhanismid osutuvad edukaks ja jätkusuutlikuks,

aitavad need luua kaitsealade valitsejate ja kohalike kogukondade vahel usaldust ja kindlustunnet ning vähendada kaitsealadel konflikte. Kaitseala loodusvarade valikuline kasutamine on edukalt lisatud mitmete kaitsealade valitsejate ja kohalike kogukondade vahel sõlmitud varude kasutamise lepingutesse.¹²⁸

5.7 Kaitse

Tugevdada looduslike pühapaikade kaitset, tehes kindlaks liigse kasutamise, saasteallikad, loodusõnnetused ning kliimamuutuse mõjud ja muud inimtekkelised ohud, nagu vandalism ja vargused, ning neid ohte uurides, ennetades ja leevendades. Koostada ettenägematute looduslike ja inimtekkeliste kahjustustega toimetuleku kavad

Looduslike pühapaikade ees seisab palju probleeme. Need on igas paigas erinevad, kuid hõlmavad maa-kasutuse muutustest, rahvastiku suurenemisest, vaesusest ja elatisevajadusest lähtuvaid ohte. Muutused toimuvad ka väärtussüsteemis ja nende tagajärjel nooremate põlvkondade huvi kohaliku kultuuri ja usu vastu jahtub. Samas tärkab huvi tavade ja nendega seotud pühapaikade vastu aeg-ajalt uuesti. Tuleb ette isegi olukordi, kus osa kohalikust kogukonnast on etnilistel või usulistel põhjustel loodusliku pühapaiga suhtes vaenulikult meelestatud ning see võib viia vandalismini. Mõnikord katkestatakse sihilikult tseremooniaid, raiutakse pühaid puid, jahitakse pühaid loomi, ronitakse pühade mägede otsa või rikutakse meelega tseremooniaesemeid või lükatakse neid tahtlikult ümber.

Paljud looduslikud pühapaigad on ohustatud. Neid ähvardab mitmesugune väline ja sisene surve ja ohud, nagu puude ja loomaliikide ebaseaduslik kasutamine, kaevanduste mõju, paisude ja maanteede ehitamine, pühapaikadega seotud matmispaikade ja arheoloogiliste leiukohtade rüüstamine, võõraste sissetungimine, lugupidamatu turism, keskkonna seisundi halvenemine naaberladel ning maa ja loodusvarade kättesaadavuse halvenemine põliselanikele.

Samuti võib pühapaiku mõjutada keskkonnatingimuste muutumine. Tuleb hoolikalt analüüsida selliseid nähtusi nagu tulekahjud, mis võivad mõnel juhul kahju põhjustada (nt Athose mäel Kakouroses Kreekas, 2008), samal ajal kui mujal võib see osutuda isegi kasulikuks ja hõlpsasti ohjeldatavaks (nt Ulurus Calmas, 2005). Kaitsealadel soovitatakse looduslike pühapaikade olukorda analüüsida ning nende olukord ja neid ähvardavad riskid üles tähendada (vt ülevalte saamiseks 1. lisa tahvel 9). See peaks hõlmama looduslike ja inimtekkeliste

¹²⁷ Nt taimede kohta People and Plants International; vt 8. lisa.

¹²⁸ Näite kohta vt Wild ja Mutebi, 1996.

muutuste vähendamise kavu. Kui pühapaikades leidub väärtuslikke esemeid, võib kohaliku lugupidamise ja usalduse vähenemisel või välismõjude avaldumisel olla nende kaitseks vaja rangemat korda.

Tänapäeval väljendatakse tõsist muret ka kliimamuutuste mõju üle, mis on elustiku mitmekesisusele ja loodusele uus oht. Looduslikud pühapaigad kujutavad endast nii kliimamuutuste suhtes tundlikke elupaiku kui ka kliimamuutuste mõjude tagajärgi leevendavate

strateegiate võimalikke elemente. Kliimamuutuste mõju looduslikele pühapaikadele on tähtis uus uurimisvaldkond. Üks võimalus mõjusid leevendada võib olla koostada ohualdiste liikide nimekiri ning võtta seejärel koostöös eestkostjate kogukonnaga mõned kõige ohustatumad liigid kaitse alla väljaspool nende looduslikku elupaika. Sellise koostöö saavutamine võib nõuda täpselt suunatud jõupingutusi ja märkimisväärseid ressursse, kuid see võib osutuda muudest variantidest tulusamaks.

Tahvel 9. Pühapaikade kaitse kavandamine Guatemalas

Guatemala looduskaitse programmi raames on välja töötatud kaitsealade kavandamise metoodika, et parandada loodus- ja kultuurivarade kaitse korraldamist kaitsealadel, sealhulgas looduslikes pühapaikades. Looduskaitseprogrammi raames on läbi viidud Lääne-Guatemala mägismaal asuva Atitláni järve valgala eri eesmärkidel kasutamise hindamine. Jõudsime osalt järgmistele järeldustele:

„Atitláni pühapaikade olukorra halvenemise peamine tagajärg oli maastiku vaesumine, juurdepääsu piiramine ning traditsiooniliste teadmiste ja kultuuri üldine kadumine. Pühapaikade seisundi halvenemist olid põhjustanud peamiselt metsade langetamine, metsatulekahjud, ebasobiv prügimajandus, põliselanike õiguste mitтетunnustamine ning turismi ebapiisav reguleerimine.

Metoodika olulisim etapp on leida toimivad strateegiad elustiku mitmekesisuse ning kultuurivarade ja pühapaikade oluliste ohutegurite vähendamiseks.

Selle metoodika abil on Guatemalas Atitláni järve piirkonnas kavandamise käigus välja töötatud järgmised strateegiad:

- uurida, süstematiseerida ja levitada traditsioonilisi teadmisi;
- parandada valitsusametnike, vabaühenduste ja eraettevõtete töötajate kultuuriteadlikkust põlisrahvaste aladel;
- parandada maia vaimsete õpetajate ühiskondlikku tunnustamist ja koostada pühapaikade külastajatele tegevuseeskirjad;
- kaitseala pühadus tuleb määruses, kaitsekorralduskava selgituses ja selle kohta koostatud teabematerjalides selgesti välja tuua. Inimesed peaksid teadma, et kohalikud kogukonnad peavad ala pühaks, ning peaksid seda austama;
- kaasata vaimseid juhte rohkem pühapaiku hõlmavate kaitsealade kavandamisse ja nende kaitse korraldamisse. Soovitame selleks järgmisi viise:
 - kaasata vaimseid juhte üldkoosolekutele, kuid lisaks korraldada nendega eraldi üksikasjalikumaid ja isiklikumaid kohtumisi;
 - veelgi parem on paluda kohalikel vaimsetel eestkostjatel lisada pühapaikade kaitse võimalused eraldi teemana oma koosolekute päevakorda ja analüüsisse;
 - kaasata neid kaitseala ametlikesse juhtimisorganitesse. Selle kavandamis- ja hindamisprotsessi üksikasjalikumaid kirjeldusi vt 1. lisast.

Allikas: Secaira ja Molina, The Nature Conservancy, Guatemala, 2003.

5.8 Rüvetamine ja pühaduse taastamine

Võtta kasutusele abinõud looduslike pühapaikade tahtmatu või tahtliku rüvetamise vastu ning vajaduse korral toetada kahjustatud paikade ja nende pühaduse taastamist

Looduslike pühapaikade rüvetamine ja nende pühaduse taastamine jätkub ning paljud pühapaigad on ohustatud, ehkki kahjustuste ulatus ei ole praegu teada. Püha-

paikade kahjustumisel on mitmeid põhjuseid, sealhulgas konkureeriv kasutus, võimuvõitlus, loodusvarade ebapiisavus ning paikade kultuurilise tähtsuse vähenemine (vt tahvel 1, India hiite kadumise põhjuste kokkuvõte). Looduslike pühapaiku ohustavaid tegureid tuleks püüda mõista ja pakkuda kahju vältimiseks abi. Kui eestkostjad nõustuvad, võib ohustatud pühapaikade kohta koostada asjakohased riiklikud nimekirjad, et juhtida tähelepanu nende halvale olukorrale ning samuti hoogustada kaitse- ja taastamistoiminguid.

On olnud juhuseid, kus pühapaik on saanud kahjustada ja selle pühadus on seejärel taastatud. Buda mungad on korraldanud Mongoolias tseremooniaid eesmärgiga taastada pühapaikade kaitse usulistel alustel. Paljude Mongoolia pühapaikade kohta on olemas usutekstdid,

mis kirjeldavad kohaliku jumaluse olemust ja piirkonna ajaloolist juhtimist. Paljud nendest tekstidest on viidud üle teise kohta ning neid kasutatakse jälle kaitse korraldamiseks (juhtumiuuring 13).

Juhtumiuuring 13. Mongoolia pühapaikade taastamine

Traditsioonide poolest on Mongoolia budistlik riik, kuid kommunismiajal (1924–1989) suruti budism vägivaldsete puhastuste käigus maha; nende käigus sai surma kümneid tuhandeid buda munki, hävitati peaaegu kõik Mongoolia 900 kloostrit ning paljud pühad budistlikud tekstid läksid kaduma. 1989. aastaks, kommunismiajastu lõpuks oli pealinnas Ulaanbaataris alles vaid üks tegutsev klooster. Mongoolia kloostriraamatukogudest ei olnud peaaegu midagi järele jäänud.

Vanad lahendused uutele probleemidele

Pärast kommunismi langemist Mongoolias kloostrid taastati ning paljud tekstid leiti jälle üles – mungad ja ilmalikud inimesed olid need maha matnud või muul viisil ära peitnud. Nendes tekstides leidis loov lahendus ühele Mongoolia suurimatest probleemidest: kuidas peatada maal keskkonna allakäik, mille olid põhjustanud ülekarjatamine, küttimine, veepuudus, saastatus, metsatööd ja prügiireostus.

Enne kommunismi tulekut austasid mongolid oma riiki kui ühte maailma kõige pühamat paika. Selle kaitsjaks oli valitud kaastunde kehastus Avalokite vara ning üle kogu maa leidis sadu pühaid mägesid ja orge, millest igaühe kohta oli oma püha tekst, mis selgitas, miks koht on püha ja kuidas seda austada. 2002. aastal aitasid äsjataastatud Gandani kloostrit mungad Religiooni ja Looduskaitse Alliansi, Maailma Looduse Fondi Mongoolia haru ja Maailmapanga toel avaldada vanade suutrate ehk pühade tekstide kogu pealkirjaga „Mongoolia pühapaigad”.

Mongoolia pühapaikade taastamine

Tekstides kirjeldatakse 80 pühapaiga geograafilisi tingimusi ja rituaale; kommunismi ajal oli nende paikade kasutamine keelatud. Nüüdseks on kohalikud kloostrikogukonnad taastanud ja pühitsenud seitse kõige olulisemat Mongoolia pühapaika. Mongoolia kombe kohaselt tähistatakse pühad maastikud kivisammastega, mis näitavad, et sealseid puud, loomi ja maad tuleb kaitsta. Juba 12 kuu jooksul kasvas metsloomade, sealhulgas ümisejate ja röövlindude arvukus märgatavalt. Loodetakse, et pikemas perspektiivis, kui loodus hakkab ise taastuma, taastuvad ka taimkate ja puud.

Protsessi osana kehtestati uuesti traditsiooniline jahi- ja puude langetamise keeld, sealhulgas sajanditevanune lumeleopardi ja saiga-antiloobi jahikeeld – mõlemad on ohustatud liigid. Keeld kajastab vana budistlikku õpetust, et kõigi eluvormide suhtes tuleb olla kaastundlik, mis julgustab budiste tegelema loodusvarade säästva säilitamisega.

Pühapaikade hulgas, kus jahipidamine on nüüd keelatud, on Mongoolia vanim kaitseala Bogd Khani mägi. Kaitseala ajalugu ulatub 12. sajandisse ning tegemist on paigaga, kus jahikeelu kehtestas esimest korda khaan oma erikorraldusega 800 aasta eest. Et inimesed olid Ulaanbaatari lähedase metsa-ala kaitse pärast mures, avas budistlik kogukond 2003. aasta juunis kaitsejumaluse uue nikerdatud kuju mäe linnapoolsel küljel, et metsa kaitset kinnitada. Teine piirkond, mis on selle keelu täieliku kaitse all, on Khan Khentii range kaitsega piirkond. See hõlmab 1,2 miljonit hektarit maad, kus kasvab 1/10 Mongoolia metsadest ning elab palju haruldasi ja ohustatud taime- ja loomaliike.

Projekt on olnud edukas tänu sellele, et kivisammaste ja nende tähenduse üle valvavad igas piirkonnas ka mungad, kellel on kohalike omavalitsuste ja rändkogukondade juures mõjuvõimu.

Allikas: Religiooni ja Looduskaitse Alliansi koduleht (www.arcworld.org), „Mongoolia pühapaikade” sissejuhatus, autor dr Hatgin Sukhbaatar.

5.9 Arendussurve

Kohaldada looduslike pühapaiku mõjutavatele arenduskavadele keskkonna- ja sotsiaalse mõju tervikliku hindamise menetlusi ning toetada kohalike ja põliskogukondade maa puhul arendustegevuse mõju vähendamiseks bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni Akwé: Koni suuniste kohaldamist.

Enamik riike on välja töötanud keskkonna- ja mõjuhindamise süsteemid ning lisanud keskkonnamõjude klauslid oma arendustegevuse kavaside käsitlevatesse õigusaktidesse. Looduslike pühapaikade puhul on oluline neid hindamiseetodeid kohaldada, võttes seejuures arvesse laiemaid, nt kultuurilisi kaalutlusi. Mõnes piirkonnas hinnatakse mõjusid pärast põhimõttelise nõusoleku andmist arendustele ning hindamise põhjal on kavandatava arendustegevuse mõjusid võimalik üksnes leevendada. Sellises olukorras tuleb välja töötada mehhanismid otsustajate piisavaks eelnevaks teavitamiseks pühapaikade väärtuste kohta.

Bioloogilise mitmekesisus konventsiooni raames koostatud Akwé: Koni suunistes esitatakse põhjalik loetelu vabatahtlikest menetlustest kultuurilise ja sotsiaalse mõju hindamiseks arendustegevuste puhul, mida pühapaikades ning traditsiooniliselt kohalike ja põliskogukondade omandis või kasutuses olevatel maadel ja veekogudel kas kavandatakse või mis võivad neile mõju avaldada. Nende suuniste järgimine aitab looduslike pühapaikade bioloogilist ja kultuurilist väärtust nõuetekohaselt hinnata ning seejärel on seda otsuste tegemisel võimalik arvesse võtta. Akwé: Kon tähendab indiaani hõimu mohokite keeles „kõik loodav”.¹²⁹

5.10 Rahastamine

Kui see on asjakohane, pöörata vajalikku tähelepanu looduslike pühapaikade haldamise ja kaitse sobivale rahastamisele ning töötada välja tulu saamise ja jaotamise mehhanismid, mis järgivad selguse, eetika, õiguse ja säästvuse põhimõtteid. Tunnistada, et paljudes maailma osades on vaesus looduslike pühapaikade kahjustamise põhjus

Kuivõrd looduslike pühapaikade rahastamine võib olla delikaatne küsimus, kaasatakse majanduslikud väärtused nende haldamisse sageli järgmisel moel:

- looduslikud pühapaigad on tavaliselt seotud jumalate, esivanemate hingede või pühakute ja teiste religioossete tegelastega, kelle poole pööratakse raskel, sealhulgas majanduslikult raskel ajal;
- tihti vastutavad konkreetse pühapaiga vaimsed juhid kogu kogukonna üldise ja ühtlasi ka majandusliku heaolu eest;

- pühapaikade külastamisel oodatakse annetusi enamasti tarbeainetes või rahas sarnaselt templite ja kirikute kogumiskastidega, ehkki tavaliselt on see vähem ametlik;
- eestkostjaid tasustatakse mõnikord ametlikult või saavad nad kultuuriliste ja usuliste toimingute tegemise eest kogukonna käest annetusi.

Lisaks sellele võivad looduslikud pühapaigad vajada muutuvates sotsiaal-majanduslikes tingimustes aktiivsemat haldamist ja kaitset. Näiteks külaliste arvu kasv võib tingida giidide palkamise, samal ajal kui muutused majanduslikes tingimustes ja kogukonnas võivad nõuda valvurite kasutamist. Näiteks *kaya*'de vanemad Keenias leidsid, et elatise teenimise võimaluste vähesus ja vaesus on *kaya*'de pikaajalise püsimise kaks peamist ohtu (vt juhtumiuuring 5).

Et asjaomaste eestkostjatega saaks piisavalt konsulteerida, on vaja, et nad sõidaksid kohtumistele ja pühendaksid väärtuslikku aega uurimistöele, kohtumistele kogukonnaga ja dialoogile kaitseala töötajatega. Hüvitage eestkostjate kulud ja tasuge neile panustatud aja eest – selline suhtumine on kohane ja seda hinnatakse.

Kasvava vaesuse ja vähenevate loodusvarade omavahealise seose mõistmine ning mõlema probleemi leevendamine on rohkem kui 30 aastat olnud raske ülesanne. See jääb keeruliseks küsimuseks ka edaspidi, eelkõige kaitsealade puhul, kus saab loodusvarasid kaitsta ja pakkuda samal ajal uusi elatise teenimise võimalusi. Kaitsealad saavad takistada loodusvarade ja elatistingimuste edasist halvenemist. Arusaamad vaesusest on kultuuri väga erinevad ning traditsioonilise kultuuri kadumist iseenesest on raske hinnata. Vaesust ja arengut käsitlevates aruteludes on viimase 50 aasta jooksul propageeritud seisukohta, et optimaalne on läänelik areng. Sellega on antud sageli mõista, et paljud põlis- ja kohalikud kogukonnad takistavad arengut. Nüüd, kui mure jätkusuutlikkuse, kliimamuutuste ja keskkonna seisundi halvenemise üle kasvab, on hakatud neid seisukohti ümber hindama.

¹²⁹ Mohokid on Põhja-Ameerika põlisrahvas.

6 Austada asjakohases riiklikus poliitikaraamistikus looduslike pühapaikade eestkostjate õigusi

6.1 Institutsioonide analüüs

Õppida tundma looduslike pühapaikade hoidmise traditsioonilist korraldust ning võimaldada ja soodustada selle jätkumist. Võtta vajalikud abinõud selleks, et looduslikud pühapaigad, millel parajasti eestkostjaid ei ole, saaksid siiski haldajad, näiteks pärandikaitse ühingud

Kehtiva halduskorra mõistmine. Looduslike pühapaikade haldamisel on kasutusel lai valik traditsioonilisi halduskorraldusvõtteid. Kaitsealade valitsejad ja teised valitsusasutused ei kipu neid alati mõistma ja tunnustama. Mõnikord ei ela väljakujunenud eestkostjad enam paiga läheduses, põlisrahva olulisemad esindajad võivad nüüdseks elada vägagi kaugel. Looduslike pühapaikade haldamise väljakujunenud korra parem tundmine ning uute haldusstruktuuridega ühendamine aitavad kaasa hoolduse ja kaitsekorralduse parandamisele. Sotsiaaluuringud ning ühisomandi kasutamise süsteemide ja nendes osalevate institutsioonide mõistmine on viimastel aastatel arenenud. Nende institutsioonide olulisust mõistetakse nüüdseks paremini ning looduskaitsjad on nende teadmiste toel kaasa aidanud koostöövõimaluste, milles tunnustatakse olemasolevaid institutsioone ning kajastatakse ühisomandi kasutamise korda.

Tavaliselt tuleb olemasolevaid süsteeme kaitsealade valitsejatega koos töötamiseks pisut muuta. Näiteks Austraalias Uluru-Kata Tjuta rahvusparkis on loodud haldusnõukogu, mille tegevus lähtub ühtaegu nii Anangu hõimude kohalikust seadusest *tjukurpa*st kui ka Austraalia riiklikest looduskaitseseadustest, nii et kaitseala igapäevatöö korraldus juhindub *tjukurpa*st.¹³⁰ Kreekas Athose mäel on jõutud samalaadse lahenduseni, loodud on haldusnõukogu ning kuuele mungale-ökoloogile on määratud sobivad uurimisülesanded (7. lisa).

Haldusnõukogusid kasutatakse üha laialdasemalt paljudel kaitsealadel, et huvirühmade panust senisest ametlikumalt kaitseala töösse kaasata. Haldusnõukogud võivad olla osaliste kaasatust nõudva ökosüsteemse lähenemise seaduslikult tunnustatud väljendused (suunis 2.7). Oluline on, et kaitsealade valitsejad omandaks paindlikkuse, mis võimaldab töötada eri laadi institutsioonidega, kes traditsiooniliselt juhivad looduslike pühapaikadega seotud tegevust.

Reeglid on üks põhiline tunnus, mis määratleb institutsiooni. Eestkostjate institutsioonidel on tavaliselt üksikasjalikud reeglid looduslike pühapaikade haldamise kõigi tahkude kohta ning paljude pühapaikade ühine omadus on nende piiratud ligipääs ja kasutamine. Kui ligipääs on lubatud, piiravad reeglid tavaliselt käitumist. Võimaluse korral on kasulik austada ja toetada eestkostjate omi põhimõtteid looduslike pühapaikade haldamisel, kajastades neid võimalusel kaitseala kaitsekorralduseeskirjas.

Hoolitsemine pühapaikade eest, millel pole parajasti eestkostjaid. Looduslikud pühapaigad, mida on ajalooliselt pühaks peetud, kuid millel parasjagu puuduvad traditsioonilised eestkostjad, tekitavad kaitsekorraldajatele hulganisti raskusi. Ehkki pühapaigal pole selgelt määratletud eestkostjaid, ei tähenda see, et kohalikud inimesed pühapaigast ei hooli; paljude pühapaikade eest on pika aja vältel ebaametlikult hoolitsetud. Oluline on kindlaks teha, et pühapaigal pole tõesti aktiivseid eestkostjaid, sest nad võivad olla olemas, ehkki mitte lihtsalt leitavad.

Teatud kohtades on riiklikud pärandikaitseorganisatsioonid selliste paikade hooldamise ja valitsemise enda peale võtnud, kui seda on oluliseks peetud. Leidub ka positiivseid näiteid, kus pühapaiga hooldamise on enda peale võtnud varasemast erinev vaimne kogukond. Näiteks võib tuua otimaal asuva Arrani saare läheduses paikneva Holy Islandi, pikka aega hooldamata olnud kristliku loodusliku pühapaiga, mille nüüdseks on üle võtnud budistlik kogukond. Mõnede väga iidsete pühapaikade haldajateks võivad parajasti olla ajaloomälestistega tegelevad valitsusasutused, kellel võivad, aga ei pruugi olla välja töötatud põhimõtted vaimsete väärtustega tegelemiseks.

6.2 Õiguslik kaitse

Toetada õiguslikke, poliitilisi ja halduslikke muudatusi, mis vähendavad inimtekkelisi ja looduslikke ohte looduslikele pühapaikadele, eriti sellistele, mida ei kaitse riiklikud kaitsealad ega muud planeeringuraamistikud

Looduslike pühapaiku ähvardavad mitmed ohud ning paljud pühapaigad on hävinud. Nad seisavad silmitsi mitmesugustest allikatest tuleva survega. Ametlikel kaitsealadel asuvatele pühapaikadele on tagatud vähemalt algeline kaitse, kuid neist väljapoole jäävad paigad võivad olla märkimisväärselt ohustatud. Kohalike eestkostjate toetusel tuleks näha vaeva, et luua sobivad õiguslikud mehhanismid looduslike pühapaikade kaitseks.

¹³⁰ Calma, 2005.

Juhtumiuuring 14. Rila kloostri looduspark Bulgaarias

Rila kloostri looduspark on üks Euroopa suuremaid ja olulisemaid kaitsealasid, mille moodustamise on algatanud ristiusu kirik, antud juhul bulgaaria õigeusu kirik. Tegemist on lisaks hea näitega vaimsete, kultuuriliste ja looduslike väärtuste terviklikust kaitsest.

Rila kloostri asutas 10. sajandi alguses eremiit Rila Püha Ivan. Ehk on just seepärast seal alati säilitatud „püha ühtsust” looduse ja kloostri vahel. Klooster omas ja majandas kuni 1947. aastani suuri maa-alasid, ent siis võeti need kõik riigi omandisse. Varade tagastamine õigeusu kirikule algas 1998. aastal ja kestis kuni 2002. aastani. 1983. aastal kandis UNESCO Rila kloostri maailmapärandi nimistusse.

Bulgaaria rahva jaoks on Rila kõige püham paik maa peal, mis asub riigi kõige majesteetlikuma mäe rüpes. See on Balkanimaade suuruselt teine klooster, mis on tuhande aasta vältel olnud alati inimestele avatud. Kloostris asub mitmeid pühapaiku: pühad allikad, asutaja püha koobas, viis eraklat jne. Praegusajal teenib kloostrit väike munkade kogukond.

Rila klooster oli mitmeid sajandeid bulgaaria keele ja kultuuri kants, rahvusteadvuse tugi. Esimene raamat Bulgaaria ajaloo kirjutati Rilas. Kloostris asub üks Balkanimaade kõige vanem ja olulisem raamatu-kogu.

Looduspargis on heas seisundis ökosüsteemid ja uhked mägimaastikud kõrgustel 1000 kuni 2700 m, lisaks 28 järve, suurem osa neist liustikulist päritolu, ja silmapaistvad pöögi-, tamme- ja kuusemetsad, riigi vanimad. Seal võib leida 36 kohalikku puuliiki ja mitmeid endeemseid taimi, millest enam kui 20 leidub vaid selles piirkonnas. Ka loomastiku mitmekesisus on suur, sealhulgas leidub suurkiskjaid: huntide ja pruunkarude elujõulised asurkonnad.

Rila kloostri looduspark asutati 2000. aastal keskkonna- ja veevarude ministri käskkirjaga. Kaitstava ala suurus on u 25 000 ha, millest u 19 000 ha kuulub kirikule ning 3600 ha riigile. Riigile kuuluv maa-ala on loodusreservaat, kirikule kuuluv maa range kaitsega looduspark. Seda ümbritseb rahvuspark.

Looduspargi kaitsekorralduskava valmis 2003. aastal, selle koostas interdistsiplinaarne meeskond, kuhu kuulusid kaitse korraldajad ja konsultandid. Tsoneerimisel on arvestatud religioosete väärtuste erikategooriaga. Lubatud pole ei küttimine ega raie, v.a väike kogus kloostri kogukonna tarbeks. Kaitsekorralduskava peamised ülesanded on muuhulgas: religioosse ja kultuurilise pärandi kaitse, looduslike komponentide kaitse, loodusvarade majandamine ja turismi korraldamine, loodusharidus, samuti õigeusu kiriku ja riigiametite tegevuse kooskõlastamine. Oluliseks peetakse looduse ning Rila kloostri vahelise ühtsuse tagamist ja kaitsmist ning loodetakse piirkonna taassündi Bulgaaria vaimse ja kultuurilise keskusena.

Allikas: Riiklik Metsamet. In the bosom of the Rila Monastery Natural Park. www.bg-parks.net.

6.3 Õigustepõhine lähenemisviis

Kasutada looduslike pühapaikade haldamisel õigustepõhist lähenemisviisi, mis austab peamisi inimõigusi, õigust usuvabadusele ja usutalituste täitmise vabadusele ning vastavalt õigust eneseteostusele, oma-valitsusele ja enesemääramisele.

Enamikel juhtudel on erinevate vaimsete traditsioonidega eestkostjad suutnud ühiselt kasutatavate looduslike pühapaikade osas üksteisemõistmisele jõuda (Dudley *et al.*, 2005) (vt juhtumiuuring 11, Sri Pada-Adams Peak). Siiski esineb juhtumeid, kus teatud uskude esindajad pole saanud soovikohaselt oma usutalitusi korraldada ning looduslike pühapaikade ligipääs ja kasutamine on muutunud vaidlusobjektiks. Teatud juhtudel on

domineerimis- ja väliste väärtussüsteemide pealesurumise võttena rakendatud looduslike pühapaikade rüvetamist. Usu- ja usundivabadus on ÜRO peaassamblee poolt 1948. aastal vastu võetud ÜRO inimõiguste deklaratsioonis sätestatud järgmiselt:

„Igal inimesel on õigus mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusele; see õigus kätkeb vabadust oma usku või veendumusi muuta, samuti vabadust vabalt kuulutada oma usku või veendumusi nii üksikult kui ka koos teistega avalikult või eraviisiliselt õpetuse, jumalateenistuse ja religioosete ning rituaalsete kombetalituste kaudu.”

2007. aastal võttis ÜRO vastu Põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni (3. lisa). Tahvilil 2 punktis 3.9 on esitatud

põhilised looduslike pühapaikadega seotud artiklid ja seisukohad.

IUCNi lähenemine oma tööle on õigustepõhine ning IUCN arvestab nii õigluse kui ka jätkusuutlikkusega. Liidu missioon on:

mõjutada, julgustada ja abistada kogu maailma ühiskondi kaitsma looduse terviklikkust ja mitmekesisust ning tagada, et igasugune loodusvarade kasutamine põhineb õiglusel ja ökoloogilisel jätkusuutlikkusel.¹³¹

Kaitsealade töötajad peavad olema piisava väljaõppega ning oskama austada ka usundeid, mille järgijate hulka nad ise ei kuulu.

6.4 Kinnitada eestkostjate õigusi

Toetada kaitstavate alade üldises riiklikus raamistikus eestkostjate õigust autonoomselt valitseda ja hallata oma pühapaiku ning hoida neid vastanduvate valitsevate väärtuste pealesurumise eest

Looduslike pühapaikade parema kaitse nimel tegutsedes on oluline mitte rikkuda nende eestkostjate autonoomiat. Iseäranis uute, looduslike pühapaiku hõlmavate kaitse-

alavõrgustike arendamise käigus tuleb võtta kõik meetmed, et tunnustataks eestkostjate õigusi. Paljude traditsiooniliste ühiskondade tulevik sõltub nende looduslikest pühapaikadest.

Üha rohkem kohalikke ja põliskogukondi hakkab aru saama kaitseala staatustega kaasnevatest hüvedest. Põlisrahvad teevad ettepanekuid, et nende traditsiooniliselt kaitstud alasid tunnustataks valitsuse tasandil moodustatud kaitsealadena. Näiteks Austraalias on hiljuti hakatud moodustama põlisrahva kaitsealasid ehk IPAsid (juhtumiuuring 15). Need põlisrahva kaitsealad pakuvad ühtaegu silmapaistvaid bioloogilisi ja kultuurilisi hüvesid, samuti märkimisväärseid sotsiaalseid hüvesid (vt tahvel 4).

Esineb juhtumeid, kus looduslike pühapaikade eestkostjatele surutakse peale valitsevaid väärtussüsteeme, mis mõnikord võivad viia isegi pühapaikade kahjustamise või hävitamiseni. Arvestades inimõiguste deklaratsiooni, mida on käsitletud suunises 6.3, peavad riikide valitsused võtma meetmeid looduslike pühapaikade ja nende eestkostjate kaitseks väliste väärtussüsteemide pealesurumise eest.

Juhtumiuuring 15. Dhimurru põlisrahva kaitseala Austraalias Arnhemi maa kirdeosas

Dhimurru põlisrahva kaitseala (IPA) asub Austraalias Arnhemi maa kirdeosas. Aborigeenide piirkonnas asuv Dhimurru IPA ümbritseb Nhulunbuy alevit, mis on saanud nime püha mäe Nhuluni järgi, mille jalamil asula paikneb. Nhulun on hea näide kultuurideülese õppimise soodustamisest ning sümboliseerib pühapaikade olulisust maakasutusõiguse liikumises.

Yolngu rahval on kultuuriline vastutus hooldada maad kooskõlas vaimse kohustusega oma esivanemate ees. Taoline maakasutusviis on võimaldanud põlisrahval seal elada ammusest aegadest peale. Yolngu väärtushinnangute sügavam mõistmine eeldab kultuurilist sidet maaga, mis on püha. Seda seost säilitavad suhted *romi* ehk seaduse, *manikay* ehk laulu/tseremoonia ning *miny'tji* (kunsti) vahel.

Looduslike ja kultuurilisi pärandväärtusi Dhimurru IPAs hoitakse vastavalt yolngu rahva kultuurilisele maailmavaatele ning seetõttu ei käsitleta neid kunagi eraldi. Ehkki maa kaitsekorralduses lähtutakse alati yolngu seisukohtadest, soodustab Dhimurru ka teisi viise IPA unikaalse looduspärandi mõistmiseks. Seetõttu on Põhjaterriitoriumi Kaitsealade ja Loodusteenistuses välja töötatud ainulaadne kaitsekorraldusmeetod „Both Ways” („Mõlemat viisi”).

Dhimurru on näide kaitsealast, mille haldamise eest vastutavad üksnes põliselanikud. Nad on otsustanud seda vastutust kanda sel teel, et sõlmivad valitsuse ja vabaühendustega läbi rääkides viljakaid koostöösuhteid ja loovad seeläbi alternatiivseid ühise kaitsekorralduse vorme.

Yolngudel on rikas kultuur, millega kaasneb looduse sügav mõistmine. Euroopalike väärtustega on nad kokku puutunud alles 1935. aastast alates. Pole üllatav, et enamik IPA loodus- ja kultuuriväärtuste avaldunud mõjusid tulenevad teadaolevalt välismaailma survest. Alumiiniumikaevanduse rajamine yolngu maadele tekitas yolngu rahvas mure oma maa ja külaliste heaolu pärast ning andis tõuke Dhimurru Maahalduskorporatsiooni asutamiseks.

¹³¹ <http://www.iucn.org/about/>

▶ Dhimurru IPAs on unikaalne rannikufloora ja -fauna. Merikilpkonnad ja dugongid on yolngu kultuuris eriti olulised. Merikilpkonnad on suuremas osas maailmas kadumas. Dhimurrus on seetõttu võetud eeskju teistest seireuringutest, et kehtestada arvukuse taastumisele kaasa aitavad tõhusad kaitsekorraldusvõtted. Nendeks kaitsekorraldusvõteteks on elupaiga kaitsmine (selleks kasutatakse Dhimurru lubade süsteemi ja patrulle), TEDide ehk kilpkonnakaitseadmete kasutamine kalanduses ning traditsioonilise munade ja kilpkonnade toiduks tarvitamise määra jätkusuutlikkuse tagamine (meremaastiku kaitsekorralduskava abil).

Põhjaterriitoriumi põliselanikel aitavad pühapaiku kaitsta ja hallata spetsiaalsed õigusaktid. Aborigeenide alade kaitseamet (AAPA) on valitsusasutus, mis vastutab nende pühapaikade registreerimise ja dokumenteerimise eest, millest traditsioonilised omanikud on neile vastavalt 1989. aastal vastu võetud Põhjaterriitoriumi põlisrahvaste pühapaikade seadusele teada andnud. AAPA vastutab ka pühapaikade õigusliku kaitse eest ning aitab õiguskaitsesega juhtudel, kui pühapaigad ohtu satuvad. Kahjuks juhtub seda endiselt. Hoolimata sellest, et ala kuulutati 1931. aastal aborigeenide kaitsealaks ning registreeriti vastavalt 1976. aasta Aborigeenide maakasutusõiguste seadusele (ALRA), valitseb Austraalia ühiskonnas laiemalt ikka veel mõistatus ning kohati ka austuse puudus põlisrahva kultuuri vastu.

Nhuluni (Nhuluni vaatetorni) maakasutusõiguse ajalugu. Nhulun on looduslik küngas, mida kolmest küljest ümbritseb 4000 elanikuga Nhulunbuy alev. See oli tähelepanu keskmes esimeses kohtuasjas aborigeenide traditsioonilise maaomandi ja tavaõiguse üle, mis viis lõpuks aborigeenide maakasutusõiguse seaduse vastuvõtmiseni (1976). Seetõttu võib öelda, et võitlus maakasutusõiguste eest algas siis, kui rikuti see pühapaik. Kahjustatud pühapaigas peeti protestitseremoonia, mida nimetatakse *Galtha Bunggul*. Seejärel koostasid yolngud dokumendi oma omandiõiguste kohta, kleppisid selle puukooremaalingule (laiemalt tuntud kui „Puukoorepetitsioon”) ning esitasid selle 1963. aastal Esindajatekojale. Puukoorepetitsioonis viidati eraldi maa pühadusele.

Traditsiooniliselt on Nhulun pühapaik, mis on seotud nn suhkrukotinägemustega: sealt kogutakse metsmesilaste mett ehk „suhkrukotte”, mida yolngud peavad delikatessiks. Nhulun on vastavalt 1989. aastal vastu võetud Põhjaterriitoriumi pühapaikade seadusele registreeritud pühapaik, aga see on ka puhkeala, kus elanikud käivad jooksmas, koera jalutamas või päikeseloojangut nautimas. Killustiktee võimaldab mootorsõidukitega jõuda kuni rauast vaatetornini, kust avaneb vaade ümbritsevatele aladele. Kuna Dhimurru on olnud äärmiselt edukas kogemus, ollakse seal teadlikud tõhusate lepitusvõtete ning kultuurilise teineteisemõistmise saavutamise viiside tähtsusest.

Dhimurrust on pärit ka riigi kõige kuulsam põlisrahva ansambel nimega „Yothu Yindi”. Punt on aidanud pöörata Austraalia peavoolühiskonna tähelepanu sellistele teemadele nagu kultuuriliste ja maakasutusõiguste tunnustamine. Ansambel esitab nii yolngu kui ka inglise keeles laule selliste pealkirjadega nagu „Treaty” (Leping), „Tribal Voice” (Hõimu hääl) ja „Mainstream” (Peavool). Ansambel on saavutanud rahvusvahelise kuulsuse, kõikjal maailmas palju ringi reisinud, loonud suhteid teiste põlisrahvaste organisatsioonidega ning rajanud ka Yothu Yindi Fondi.

Vaatetorn on varustatud kultuurilise tõlgendamise leppemärkidega, mis selgitavad pühapaiga kultuurilisi ja vaimseid väärtusi, samuti koha olulisust maakasutusõiguse liikumises. Märgid on hea näide Dhimurru strateegiast edendada lepitust ja kultuurilist teineteisemõistmist külastajatele yolngu uskumuste ja väärtuste tutvustamise abil.

Nhulun on yolngu rahvale väga oluline koht, seal viiakse senini läbi tseremooniaid. Viimane tseremoonia leidis aset 1. mail 2007 ning tegemist oli 1969. aasta *Galtha Bungguli* taasesitusega.

Hoolimata yolngu rahva maakasutusõiguse õiguslikust tunnustamisest, võitlevad yolngud senini selle eest, et teisedki rahvad neid õigusi tunnustaks. Et peatada ebaseaduslik ligipääs maadele ning hoida ära pühapaikade võimalik kahjustamine, kehtib Dhimurrus lubade süsteem, mis on selle võitluse põhiteema. Nhulun on huvitav näide sellest, et avalikkust on vaja pidevalt harida, sest leppemärkide hävitamist tuleb ikka pidevalt ette.

Kui kultuuriline ja vaimne side maaga saaks õigusliku tunnustuse, aitaks see suuresti vähendada eestkostjate muret oma pühapaikade heaolu pärast.

Järeldused. Kultuuri kaitsmine tervikuna. Pühapaigad on osa rikkalikust kultuuritraditsioonist, mis põimub ühte maa ja merega. Neid saab kasutada, et panna maksma traditsiooniline vastutus maa ja mere eest hoolitsemisel. Selliseid kultuurilisi mõisteid nagu seadus, laul, kunst ja tseremoonia tuleks käsitleda osana elavast kultuurist.

Eestkostjatele ja vastutavatele isikutele tuleb anda **volitused** oma pühapaikade eest hoolitsemiseks. Vajalik on tagada, et kohalikud traditsioonilised omanikud saavad abi ning nende muredega tegeldakse tõhusate õiguslike meetmetega. Yolngudel on selge vajadus jätkata oma õiguste kehtestamist ja teiste kultuuride esindajate harimist. Kultuurilised käitumisjuhised ja intellektuaalse omandi õigused peavad arvestama pühapaikade ning nendega seotud kultuuriliste ja vaimsete väärtustega. See võib olla oluline paika külastavatele teadlastele, seal tegutsevatele äriettevõtetele ning kõigile välistele osapooltele.

Ligipääsu pühapaikadele saab reguleerida tsoneerimise ning lubade süsteemiga. Mõlemad võivad toimida üheaegselt ja teineteist soodustavalt. Just tsoneerimiskeemid võivad olla iseäranis hea viis kultuuri- ja loodusväärtuste kaitsmisel.

Õiged meediavahendid ja kommunikatsioon. Leida tuleb kultuuriliselt vastuvõetavad ja toimivad meediavahendid ja kommunikatsioonivõtted. Piltide ja filmi kasutamine võib olla väga tõhus. Taolised meediavõtted saab siduda ka olemasoleva infosüsteemiga. Edastage oma püüdlusi ja õigusi teistele organisatsioonidele ja institutsioonidele. Edendage lepitust ja kultuurilist mõistmist läbi Yolngu uskumuste ja väärtuste selgitamise külalistele. See võib olla väga kasulik heade töösuhete loomisel teiste maad ja merd kasutavate osapooltega.

Vahetage kultuuriliste ja vaimsete väärtuste ning pühapaikade kaitse korraldamise osas kogemusi. Yolngu rahval on pühapaikade kaitse korraldamisel laialdane kogemus, mis võib olla väärtuslik teistele rahvastele, ja ka vastupidi.

Autorid: Dhimurru Aborigeenide Maakasutuskorporatsioon.

6.5 Valdusõigus

Kui looduslikud pühapaigad on ühendatud riiklike või erakaitsealadega nende eestkostjate valdusõigust mõjutanud viisil, uurida võimalusi selliste õiguste ülevõtmiseks ja pikaajalise valdusõiguse tagamiseks

Viimase 20 aasta vältel on arenenud kaitsekorraldusvastutuse jagamine looduskaitseasutuste ning kohalike kogukondade vahel (vt juhtumiuuring 12, Uluru). See on võtnud koostööpõhise ning kogukondliku valitsemise vorme (tabel 1). Neid püüdlusi on toetanud ka maa valdusõiguse demokratiseerimise liikumine. Näiteks võib tuua maa valdusõiguse reformid 30 Aafrika riigis. Paljudes kohtades on astunud samme maahalduse korraldamiseks kohalikul tasandil.¹³² Need reformid on algatatud eesmärgiga suurendada tõhusust, anda kohalikele elanikele rohkem võimu ja edendada demokraatiat. Tansaania, mis käib kogukonnapõhises valitsemises esirinnas, on sisse seatud „eraisikute grupi”

valdusõiguse kategooria, mille abil teostatakse tavapõhist küla maakasutust. Tansaania Metsa- ja Mesindusamet (FBD) edendab kogu riigis kogukonnapõhist metsandust. 2006. aastaks oli deklareeritud või välja kuulutatud 382 külamaa metsakaitseala, mis katsid üle kahe miljoni hektari metsa ja puistuid (10,2% riigimaadest) ja hõlmasid 1102 küla.¹³³ Märkimisväärne hulk külade metsakaitsealad on looduslikud pühapaigad või hõlmavad looduslikke pühapaiku. Need pingutused on soodustanud looduslike pühapaikade pikaajalist üleriigilist kaitset kogukondliku valitsemise abil.

Ka mitmed tsentraliseeritud majandused on looduslikud pühapaigad riikliku hoole alt kogukondlike eestkostjate kätte tagasi andnud, sh mitmed endised Nõukogude Liidu satelliitriigid (juhtumiuuring 13, Mongoolia; juhtumiuuring 14, Rila). Näiteks Mongoolias viis budismi allasurumine aastatel 1927–1989 sadade kloostrite hävitamiseni ning traditsioonilise haldussüs-

¹³² Wily, 2003.

¹³³ FBD, 2006.

teemi hülgamiseni. Seetõttu toimus paljude looduslike pühapaikade kurnamine. Viimased 18 aastat on nähtud vaeva, et taastada mõned riigi arvatavalt 800 looduslikust pühapaigast. Tehtud on edusamme ning paljud on nüüdseks kohalike eestkostjate kätte tagasi antud.

Mõned on saanud ka riikliku tunnustuse ning pärvinud riikliku loodusliku pühapaiga staatuse.

Mitmel pool tegutsevad kogukonnad üha aktiivsemalt selle nimel, et oma looduslike pühapaikade tunnustamist ja kaitset käivitada.

Juhtumiuuring 16. Vilcanota vaimse pärandi kaitseala, esimene omataoline maailmas

Peruu ket ua rahva jaoks on uhke 6372 m kõrgune Awasqati (Auzangate) mägi Andide mäestikus nende peamine *Apu* ehk jumalus. Pärast pikki aastaid kestnud võitlust püha mäe kaitseks kuulutati mägi ja kogu seda ümbritsev ahelik (Cordillela Vilcanota) 2004. aasta detsembris Vilcanota vaimse pärandi kaitsealaks – esimeseks seda liiki kaitsealaks maailmas.

Lõuna-Peruus Cusco lähedal asuvasse Vilcanota ahelikku kuulub 469 liustikku ning seal paikneb ulatuslik valgala, mis toidab nii Kõrg-Andide orge kui ka Amazonase vihmametsi madalamal ida pool. Sealt pärinev vesi on võimaldanud elada tohutult mitmekesisel olendite kogumil ja paljudel suurtel kultuuridel. Awasqati mägi on läbi ajaloo olnud paljude Peruu kultuuride jaoks püha, sealhulgas ka inkade jaoks.

Tänapäeval peab ket uate põlisrahva q'eroide kogukond Cordillera Vilcanota mägesid pühaks, uskudes neid olevat kaitset vajavad jumalused. Üks ket ua amaan Andres Apaza väidab: „Mäed ja Emake Maa annavad meile elu, viljasaagi, karja, karjamaa ja peavarju. Nemad annavad meie elule õnnistuse.” Awasqati elustava liustiku juurde toimub iga aasta juunis *Q'olloy Rit'i* ehk Lumetähe pidustuste ajal umbes 50 000 osavõtjaga palverännak. Ehkki pole teada, millal see tseremoonia alguse sai, hakkasid inimesed seoses katoliikluse võidukäiguga märke riste kandma, asetades neid lumme nii Jeesuse kui ka *Apu* auks.

Šamaanide juhtimisel on q'erod sajandeid pidanud kinni rituaalidest, mida tänapäeval võiks nimetada kohanduvaks ressursihalduseks. Need võtted on ökosüsteemi tänase päevani edukalt kaitsnud. Hoolimata neist kultuuritraditsioonidest ohustavad piirkonda loodusvarade ületarbimine, liustikke sulatav kliimasoojenemine ning sadade tuhandete turistide iga-aastane sissevool. Lisaks on suurenev karjatamiskoormus, raie ning kaevandamine õrnadel Andide kõrgustikualadel sundinud varasema kohalike talunike väikesemahulise maakasutuse taanduma suuremahuliste välisruude ees. Kohalikud kogukonnad on väliste jõudude surve all muutnud oma senist elatist ja elulaadi.

Nende väljakutsetega toimetulekuks on ketšuaad valitsuse toel rajanud maailma esimese vaimse pärandi kaitseala, mis toetab otseselt kogukondade ja nende kultuuri jätkumist, tunnustades mägimaastikku ametlikult kui looduslikke pühapaiku sisaldavat kogukonna kaitse all olevat ala. Vilcanota vaimse pärandi kaitseala on oluline oma arheoloogiliste leiukohtade ning mäemassiivide tõttu, mis aitavad säilitada suurt osa Lõuna-Ameerika ökosüsteemidest. See kaitseb bioloogilise mitmekesisuse, sealhulgas ka kartuli tuhande kohaliku liigi tugipunkti.

Vilcanota vaimse pärandi kaitseala rõhutab põlisrahvaste traditsioonilisi võtteid nii kaitsekorralduses kui ka agrobioloogilises mitmekesistamises, mille eesmärk on leevendada vaesust, toetudes kohalikele heaolustandarditele (joonised 3 ja 4). Kaitseala kaitseb piirkonna habrast elustiku mitmekesisust. „Tänu teatud alade piiratud ligipääsetavusele, mida tagavad kohaliku elanikkonna vabatahtlikult kehtestatud kaitsemeetmed, säilitavad looduslikud pühapaigad kohalikke ökosüsteeme ja nende unikaalset bioloogilist mitmekesisust tõhusalt ja tulemuslikult, nii et neist on saanud bioloogiliste tugiressursside varamu, mille abil on võimalik taastada Andide tühjaks jäänud maastikke,” räägib Alejandro Argumedo, kogukonnapõhise ketšua-aimara hõimuorganisatsiooni Asociación Kechua Aymara para Comunidades Sustentables (ANDES) direktor. Vilcanota vaimse pärandi kaitseala traditsioonilistel võtetel põhinev kaitsekorraldus tahetakse võtta Peruu Andide tulevaste erikaitsealade eeskujuks.

Allikas: kohandatud projektist Sacred Land Film Project, A.Tindall; tänane A. Argumedot ja K. Mazjoubi.

6 Kokkuvõte

Üha paremini saadakse aru, et inimene kui liik avaldab planeedile ohtlikult halba mõju. Me seisame silmitsi selliste probleemidega nagu geneetiliste ressursside allakäik, looduslike liikide elupaikade kahanemine, bioloogilise mitmekesisuse kadu enneolematult suurel kiirusel, kalade arvukuse ja metsade kahanemine, vee-, pinnase- ja harimiskõlbliku maa puudus, samuti äärmiselt murettekitavad häired maailma kliimas. Samal ajal on tõsises ohus ka maailma suur kultuuriline mitmekesisus: keeled, usundisüsteemid, traditsioonilised väärtused. Looduslikud pühapaigad on kultuurilise ja bioloogilise mitmekesisuse kohtumispaik ning koostöö nende pühapaikade mõistmise ja kaitsmise nimel aitab palju kaasa planeedi hindamatu bioloogilise ja kultuurilise mosaiigi päästmisele.

Seadusliku kaitse saanud maa- ja veealade kiire kasv on lootustandev tõend laialdaste pingutuste kohta, mida tehakse elu kaitsmiseks Maal. See kaasaegne liikumine on hõlmanud traditsioonilised põlis- ja muude rahvaste maad koos nende looduslike pühapaikadega kiirelt kasvavasse kaitsealade süsteemi. Ärgem unustagem, et paljude

juhtudel on maa ja vee eest hoolt kantud aastatuhandeid ning looduslikud pühapaigad ja austus looduse vastu on sageli selle iidse inimliku hoolitsemisimpulsi tuumaks.

Looduslikud pühapaigad lähevad korda suuremale osale inimkonnast: nii põlisrahvaste kogukondadele kui ka maailmareligioonidele, riigivalitsustele ja ilmalikele rühmitustele. Looduslikud pühapaigad ja nendega seotud kultuuride kandjad esindavad sügavaid ja mitmekesiseid seoseid loodusega, mis on enamjaolt aupaklikud ja elujaatavad ning kätkevad algmeid, millest inimkond võib kasvatada hea suhte planeediga. Pärimuslik tarkus rõhutab kogukondlikke väärtusi, mis nõuavad, et inimesed vastutaksid oma tegude eest ja kaitseksid kohti, mis on meile ääretult kallid.

Kaitsealade valitsejad, kes tegutsevad koostöös ja vastastikusel austusel looduslike pühapaikade eestkostjatega, võivad etendada otsustavat osa nende väga eriliste kohtade püsijäämises ja tulemuslikus hooldamises, tagades nii looduse kui ka kultuuri jätkusuutliku säilitamise kogu inimkonnale.

1. lisa

Looduslike pühapaikade planeerimine kaitsealadel: bioloogilise mitmekesisuse meetoodika kohandamine ja Lääne-Guatemala mägismaal saadud kogemused

Estuardo Secaira ja Maria Elena Molina, Guatemala looduskaitse programm

Kokkuvõte

Suur hulk kaitsealasid üle maailma on loodud kultuuripärandi ja bioloogilise mitmekesisuse kaitseks. Looduskaitse programmi eesmärk on kaitsta neid mõlemaid, eelkõige rikkaliku ja jätkuva põliskultuuri ajalooga riikides nagu Guatemala.

Guatemala looduskaitse programm on osalenud Maiade biosfäärikaitseala mahukas planeerimises; kaitseala võtab enda alla 1,5 miljonit ha troopikametsa ja märgalaid, kus asub sadu arheoloogilisi asulakohti, nagu Tikal, Mirador, Piedras Negras ja Yaxhá. Seejärel palus kultuuriministeerium looduskaitse programmi abi Tikali, ühe suurema maiade linna ja maailma kultuuripärandi objekti kaitsekorralduskava koostamisel.

Selle projekti jaoks kohandasime looduskaitse programmi kaitseala planeerimise meetodit, et lisada ainelise kultuuri objektid, mis liigitati kultuuripiirkondadeks, -aladeks, -tsoonideks, -paikadeks, -rajatisteks ja vallasobjektideks. Pärast edukat kohandamisetappi koostasime kahe Lääne-Guatemala mägismaa munitsipaalpargi kaitsekorralduskavad. Mõlemal juhul valisid kaitse alla võetava loodusliku pühapaiga välja põliselanikud. Antropoloogidega korraldati rida seminare, et saada tagasisidet vaimse kultuuri objektide lisamiseks; need liigitati kultuurilisteks ja vaimseteks väärtusteks, traditsioonilisteks teadmisteks ja kasutuseks, ühiskondlikeks institutsioonideks, vaimsuseks (mis hõlmab kosmoloogiat, kombetalitust ja pühapaiku), kollektiivseks mäluks ning kultuuritraditsioonideks ja -harjumusteks.

Lisaks hõlmab planeerimismetoodika looduskaitseobjektide elujõulisuse analüüsi, ainelise kultuuri objektide terviklikkuse analüüsi ning vaimse kultuuri objektide olulisuse analüüsi. Analüüside käigus selgitatakse välja objektide pikaajalise säilimise seisukohast olulised peamised kaitsetegurid, samuti näitajad ja nende tase. Hiljem tehakse kindlaks ja järjestatakse olulisuse alusel peamised ohud ja võimalused, et suunata strateegiate kindlaksmääramist ja järjestamist.

Kaitsekorralduskava koostamine hõlmab rea seminaride ja välitööde korraldamist koos kogukonna olulise huvirühmadega. Kogemus on näidanud, et looduslike pühapaikade kaasamine on kaitsealade kaitse korraldamise kontekstis teostatav ning et kohalikud elanikud on selliste paikade kui oma loodus- ja kultuuripärandi loomumase osa kaitsmisest väga huvitatud.

Sissejuhatus

Suur hulk kaitsealasid üle maailma on loodud kultuuripärandi ja bioloogilise mitmekesisuse kaitseks. Looduskaitse programm on andnud olulise panuse kaitsetegevuse strateegilise planeerimise meetodite ja vahendite väljatöötamisse. Kuid kõnealused meetodid ja vahendid olid algselt kavandatud bioloogilise mitmekesisuse säilitamiseks.

Guatemala looduskaitse programm on osalenud Maiade biosfäärikaitseala mahukas planeerimises; see koosneb reast kaitsealadest ja mitmeotstarbelise kasutuse võõnditest, mille eesmärk on kaitsta 1,5 miljoni ha troopikametsi ja märgalaid, kus leidub tohtus koguses taime- ja loomaliike ning sadu arheoloogilisi asulakohti, millest mõned on üsna olulised, nagu eelklassikalise perioodi linnad El Mirador ja Nakbé, klassikalise perioodi linnad Tikal, Uaxactún, Piedras Negras, Rio Azul, Yaxhá, Nakum ja Naranjo ning klassikalise perioodi järgne Topoxté linn. Kui looduskaitse programm aitas kaasa Maiade biosfäärikaitseala 2001.–2006. aasta arengukava koostamisele, lisati kaks kultuuriobjekti (arheoloogilised asulakohad ja elavad kultuurid) koos bioloogilise mitmekesisuse objektide põhjaliku analüüsiga.

Kuivõrd kultuuriobjekte lisati tagasihoidlikult, palus kultuuriministeerium meie abi ühte suuremat ja muljetavaldavamat maiade linna kaitsva Tikali rahvusparki kaitsekorralduskava koostamisel. Rahvuspark oli esimene maailma kultuuri- ja looduspärandi objektidest, mida on praeguseks kokku ainult 27. Selle mahuka planeerimisülesande tarvis pidime kohandama oma

praeguse looduskaitse programmi kaitseala planeerimise bioloogilise mitmekesisuse meetodikat, et lisada sellesse ainelise kultuuri objektid.

Ainelise kultuuri objektide, peamiselt arheoloogiliste asulakohtade kaasamiseks vajalike kohanduste väljatöötamiseks sisaldas meie meetodika planeerimismeetodite põhjalikku uurimist kirjandusallikate põhjal ning mitmeid kohtumisi arheoloogide, antropoloogide ja kaitsepetsialistidega. Viimaseks proovikiviks oli Tikali rahvusparki arengukava koostamine, mille käigus kontseptsiooni viimistleti ja tulemuslikult rakendati.

Vahepeal tegelesime arengukavade koostamisega ka Lääne-Guatemala mägismaa munitsipaalparkide jaoks, kus maastiku oluliseks osaks on pühapaigad ja elavad põliskultuurid.

Meetodika kohandamiseks seoses vaimse kultuuri objektide lisamisega korraldati rida kohtumisi antropoloogidega. 2005. aastal oli meie kõige ulatuslikumaks katseks kaasata nii ainelise kui ka vaimse kultuuri objektid koos bioloogilise mitmekesisuse ja majandustegevusega koostada Atitláni järve valgala mitmeotstarbelise kasutamise kaitseala 2006.–2010. aasta arengukava. Järgmistel lehekülgedel selgitame seda meetodikat ning kuidas oleme iga selle etappi ainelise ja vaimse kultuuri objektide jaoks kohandanud rõhuasetusega looduslikel pühapaikadel.

Kaitseala planeerimise meetodika

Looduskaitse programm töötas välja kaitseala planeerimise meetodika, mille eesmärk on strateegiliselt kindlaks määrata ja järjestada tõhusad meetmed, mis leevendaks peamisi ohte bioloogilise mitmekesisuse objektidele. Kaitseala planeerimise protsess, mida tuntakse algupäraselt 5 S-i nime all, koosneb järgmistest etappidest (looduskaitse programm, 2000):

- **süsteemid:** siin määratleme oma kaitsetegevuse bioloogilise mitmekesisuse objektid, milleks võivad olla ökosüsteemid, ökoloogilised kooslused ning liigid või liikide kogumid;
- **elujõulisuse analüüs:** see on katse mõõta meie objektide kaitsestaatust peamiste ökoloogiliste tunnuste abil, millest oleneb objektide pikaajaline kaitse. Ökoloogilised tunnused on liigitatud suuruse, seisundi ja maastikukonteksti alusel;
- **stress:** see viitab ökoloogilisele ja kultuurilisele stressile, mida valitud objektid peamiselt inimõju tõttu kannatavad. Stress võib väljenduda elupaiga hävimises, halvenemises või killustumises;
- **stressiallikad:** see viitab ökoloogilise stressi põhjustele,

mis mõjutavad bioloogilise mitmekesisuse objekte, ja looduslikke pühapaiku mõjutavale kultuuri-stressile;

- **strateegiad:** need koosnevad niisuguste tegevuste määratlemisest, mis on kõige suuremate ohtude leevendamisel kõige tõhusamad; ohtudena määratletakse objektidele kõige tõsisemat stressi põhjustavad tegurid;
- **edu:** see viitab selliste näitajate valikule, mis on meie kaitsemeetmete „edu“ (või ebaedu) mõõtmisel kõige tõhusamad, iseloomustades meie kaitsestrateegiatega edusamme ja kaitseobjektide seisundit.

Kaitseala planeerimise meetodika paneb rõhku kõige terviklikuma ja kaasaegsema teadusliku info kasutamisele, et koostada usaldusväärne teaduslik kava. Protsess on selles mõttes paindlik, et selle võivad läbi viia kas mõned spetsialistid rea kohtumiste käigus või suur hulk inimesi ja huvirühmi seminaride ja kogukonnaga konsulteerimise teel. Järgneb 5 S-i skeem, mida on kohandatud kultuuriobjektidele:

- **kultuuriobjektid:** see viitab kultuuriväärtustele, mis oma omaduste, tunnuste ja/või kaitsevajaduse alusel tingivad kaitseala asutamise kas igapäev eraldi või mitmekaupaga koos. Kultuuriobjektid on liigitatud ainelisteks ja vaimseteks.

Ainelise kultuuri objektid

Ainelise kultuuripärandi hulka kuuluvad füüsilised varad, nagu arheoloogilised asulakohad ja ajaloolised piirkonnad, alad, vööndid, paigad, ehitised ja teatava ala kultuurilise arengu mis tahes perioodist pärit objektid. Välja on pakutud hulk kategooriaid (Molina *et al.*, 2003):

- **kultuuripiirkond:** ulatuslik geograafiline piirkond, millel on sidususe, pidevuse ja kultuurilis-ajaloolise ühtekuuluvuse poolest ühised kultuurilised omadused. Näiteks Mesoameerika piirkond Lääne-Mehhikost kuni Costa Rica lääneosani, kus mitu kultuurilist rühma kasvatab samu põhikultuure (mais, oad ja kõrvitsad), kasutab kahekümneksüsteemi ja väga sarnaseid päikese- ja kuukalendreid;
- **kultuuriala:** hulk vööndeid, millel on sarnased kultuurilised erijooned ning mis on seotud ajalooliste, etnoloogiliste või stiiliaspektide kaudu. Näiteks maiade alad Mesoameerika piirkonnas, kus kõik 30 maiade keelt on seotud ühise algallikaga ning neil on ühised grammatilised elemendid ja sõnatüved;
- **kultuurivöönd:** geograafiline üksus, millel oli ühine valitsemisvorm, mis tõi minevikus kaasa ajaloolise ja poliitilise ühtekuuluvuse. Näiteks Piedras Negrasi ja Yaxchiláni arheoloogilised vööndid, kus mitmel

ajaloolisel maiade alal valitses sama dünastia, mõjudes arhitektuuristiile, keraamikat jms;

- **üksus / kultuuriline mälestusmärk:** olulise sündmuse, vallutuse või eelajaloolise või ajaloolise tegevuse asukoht või nendega seotud ehitised või rajatis, millel on ajalooline, kultuuriline või arheoloogiline väärtus. See võib kattuda muuhulgas (eri suuruses) asulatega, linnade, külade, arheoloogiliste leiukohtade, eelajalooliste asulakohtade, kalmistute või pühamutega. Näiteks Tikal, Teotihuacan ja Pompei;
- **ehitiste ja rajatiste rühm, sektor või kompleks:** ajaloolise ehitisperioodi või funktsiooni alusel omavahel seotud ehitised ja rajatised, nagu akropolisid, väljakud, arheoloogilised kompleksid, naabruskonnad või linnasüdamed, usukvartalid, elamukvartalid ja tootmispiirkonnad. Näiteks Põhja-Akropol Tikalis või San Francisco de Lima usukompleks Peruu;
- **ehitis/rajatis:** ainealine üksikobjekt, mis on seotud näiteks koduse, tsiviil-, sõjalise/kaitse-, tootmis-, transpordi ja puhketegevusega ning milles tegutsesid inimesed (majad, templid, paleed, hotellid jmt). Muude selliste eri eesmärkidel püstitatud rajatiste hulka kuuluvad sillad, kõnniteed, akveduktid, müürid ja tunnelid;
- **vallasmälestised:** suhtelised väikesemõõtmelised objektid, mida võis, kuid ei pruukinud olla kerge teisdada. Nagu eelmistest juhtumitest näha, on neil oluline ajalooline, kunstiline, etnoloogiline, paleontoloogiline, arheoloogiline ja tehnoloogiline väärtust ning nad on tihedalt seotud oma loodusliku ja ühiskondliku ümbrusega. Selliste objektide hulka võivad kuuluda skulptuurid, stukid, steelid, sillused, maalid, tarberiistad, freskod ja kaljujoonised;
- **ajaloolised dokumendid:** kõik trükitud või salvestatud materjalid, mis sisaldavad konkreetse kultuuripiirkonna, -ala, -vööndi või -paigaga seotud uurimusi ja sekkumisi. Need on konkreetse kultuuriobjekti tundmiseks ja selle kaitse korraldamiseks väga olulised.

Vaimse kultuuri objektid

„Vaimne pärand” viitab tavadele, kujutistele ja väljendustele, samuti teadmistele ja oskustele, mis on seotud kogukondade ja rühmadega ning mida peetakse nende kultuuripärandi osaks (UNESCO, 2003). Vaimse kultuuri objektid on konkreetsed tavad ja kujutised, mis on valitud nende nähtuste hulka, mida kogukond või rühm soovib kaitsta. Nende paremaks määratlemiseks on

välja pakutud rida konkreetselt looduse või kaitsealaga seotud kategooriaid:

- **vaimsed väärtused:** eri väärtused, mida inimesed seostavad ala või maastikuga. Väärtused võivad olla vaimsed, seotud puhkuse ja vaba aja veetmise, identiteedi või olemasoluga, kunstilised, esteetilised, hariduslikud, teaduslikud (teadustegevus ja seire), seostatavad meelerahu või ravitoimega (Harmon ja Putney, 2000);
- **loodusega seotud kohalikud teadmised ja tavad:** etno-ökoloogilised teadmised, mis on teatavas kultuurirühmas või kogukonnas aastatuhandete jooksul välja kujunenud, et tulla toime looduslike protsessidega ja tagada ellujäämine;
- **ühiskondlikud institutsioonid:** ühiskondliku organiseerumise vormid, mis on loodus- ja kultuuripärandi haldamise ja kaitse aluseks. Sellistel institutsioonidel on õnnestunud kaitsta paljusid maastikke kogu maailmas, nagu Guatemalas Tonicapáni kogukonna metsi ning Tiibeti ja India hiisi valitsev tavaõigussüsteem;
- **vaimsus:** mitmesugused kombetalitused, mis on seotud vaimse eri vormidega alates põlisrahvaste kosmoloogiast kuni mitme organiseeritud religioonini, annavad kaitsele põhiväärtuse ning neid viiakse läbi looduslikes paikades, nagu vulkaanide ja mägede tipus, koobastes ning jõgede ja laguunide kallastel. Paljud nendest looduslikest pühapaikadest asuvad kaitsealadel. Niisuguste paikade hoidmine on sageli lähedal elavatele kohalikele kogukondadele väga oluline ning järelikult peavad kaitsealade valitsejad tunnustama jagatud vastutust kaitse korraldamise eest;
- **kollektiivne mälu:** ajaloolised faktid või müüdid, mis on kogu maailma kogukondade ja rahvaste kultuuripärandi osaks. Faktid ja müüdid viitavad konkreetsetele kohtadele, millest mõned asuvad tänapäeval kaitsealadel;
- **traditsioonid:** see lai kategooria hõlmab kõiki eespool mainimata kultuuritavasid, mis on olemuslikult seotud kaitset vajava maastiku või alaga. Neil võib olla mitmeid kultuurilisi tunnuseid, nagu keel, muusika, tants, teater, toit, pidustused ja traditsioonilised mängud.

Siin on esitatud Lääne-Guatemala mägismaa Atiláni järve valgala mitmeotstarbeline kasutusega ala looduslike, ainelise ja vaimse kultuuri objektide näited.

Bioloogilise mitmekesisuse objektid:

- lehtmets;
- (männi ja tamme) segamets;
- kõrgmäestiku oskametsad;
- kuivalembeste taimede kooslus;
- Atitláni järve valgala;
- Madrevieja ja Nahualate valgala;
- sarvhoko.

Kultuuriobjektid:

- maiade arheoloogilised asulakohad;
- koloniaalaegne, vabariigiaegne ja kohalik elamuarhitektuur;
- maiade, koloniaalaegsed ja vabariigiaegsed vallasmälestised;
- pühapaigad;
- suuline pärimus, traditsioonilised teadmised ja tavad;
- kogukonna väärtused ja korraldus;
- esteetiline ning puhkuse ja vaba ajaga seotud väärtus.

Tabel 1

Elujõulisuse analüüs:	Terviklikkuse analüüs	Olulisuse analüüs	Olulisuse analüüs
Looduslikud objektid	Ainelise kultuuri objektid	Vaimse kultuuri objektid	Pühapaigad
Suurus	Kontseptuaalne tähendus	Vastavus	Vastavus
Seisund	Füüsiline seisund	Edasiantavus	Füüsiline seisund
Maastikuline kontekst	Ühiskondlik ja looduslik kontekst	Kontekst	Kontekst

Kaitsestaatuse analüüs

Algupärane metoodika hõlmab loodusobjektide elujõulisuse analüüsi, mille abil püütakse kindlaks määrata tõenäosus, et bioloogilise mitmekesisuse objekt säilib pikemas perspektiivis (umbes saja aasta jooksul). Analüüsi käigus selgitatakse välja objekti pikaajaliseks säilimiseks olulised peamised ökoloogilised tegurid, samuti näitajad ja nende tasemed.

Metoodika kohandamise teel sõnastati sarnased kontseptsioonid kultuuripärandi tarvis.

Ainelise kultuuri objektide puhul on analüüsi-kategooriad määratletud järgmiselt:

- **kontseptuaalne sisu:** millises ulatuses kajastab element oma päritoluajastu ühiskondlikke ja kultuurilisi väärtusi, selle autentsus, vanus, teave ja tähendus, mida ta edastab;
- **füüsiline seisund:** võrdlus elemendi algse ja praeguse seisundi vahel, võttes aluseks:
 - kui puutumatuks see on algse seisundiga võrreldes jäänud;
 - kui fragmentaarne see on (ulatus, maht, arhitektuuriliste elementide arv);
 - kui palju on seda ruumilises mõttes muudetud, ükskõik, kas lisandused on õigustatud või mitte, kihistused jms;
 - kui palju on selle materjal ja vorm saanud kahjustada;

- **kontekst:** loodusliku ja ühiskondliku keskkonna alusel hõlmab see looduslikke ja/või ühiskondlikke tegureid, mis hõlbustavad või mõjutavad valitud kultuuriobjektide kaitset või nende seisundi halvenemist.

Vaimse kultuuri objektide puhul on kategooriad määratletud järgmiselt:

- **vastavus:** mil määral on vaimse kultuuri objekt tänapäeval elavate kogukondade ja rühmade jaoks toimiv ning mil määral see vastab algupärasele ideele.

Võimalik, et selle tähtsus on muutunud, kuid see on siiski oluline ka praegusele kogukonnale;

- **edasiantavus:** toimivate mehhanismide olemasolu vaimse kultuuri objektiga seotud teadmiste ja tavade edasiandmiseks;
- **kontekst:** taustategurid, mis hõlbustavad või takistavad vaimse kultuuri objekti kaitsmist. Kõige olulisemad tegurid on õiguslik, institutsiooniline ja ühiskondlik raamistik, millest vaimse kultuuri objektid olenevad.

Pühapaikade puhul on kogemus näidanud, et tegu on ainelise ja vaimse kultuuriobjekti kombinatsiooniga ning järelikult tuleb nende analüüsimiseks kasutada nelja kategooriat: vastavust, füüsilist seisundit, edasiantavust ja konteksti.

Tabel 2

Hinnang	Sisu
Väga hea	Näitaja muutub optimaalsetes piirides ning selle säilitamiseks ei ole vaja sekkuda.
Hea	Näitaja muutub vastuvõetavates piirides, ehkki selle säilitamiseks võib olla vaja teataval määral sekkuda.
Rahuldav	Vastuvõetavad muutumispiirid ning vajab säilimiseks sekkumist.
Kasin	Näitaja jääb vastuvõetavatest muutumispiiridest kaugemale ning kui objekt jääb taolisesse olukorda pikaks ajaks, muutub selle taastamine või selle hävimise vältimine praktiliselt võimatuks.

Tabel 3

Kategooria	Näitaja	Kasin	Rahuldav	Hea	Väga hea
Füüsiline seisund	Loodusliku olukorra säilitanud ja puhaste pühapaikade osatähtsus	Alla 30%	30–59%	60–89%	90% või rohkem
Vastavus	Selliste pühapaikade osatähtsus, kus leidub tõendeid hiljuti toimunud kombetalituste kohta	Alla 30%	30–59%	60–89%	90% või rohkem
Edasiantavus	Alla 40aastaste osalus pühapaikades korraldatavatel maiade tseremooniatel	Alla 10%	11–30%	31–50%	Üle 50%
Kontekst	Ametliku kaitse all olevate pühapaikade osatähtsus	Alla 25%	25–50%	51–75%	Üle 75%

Iga teguri kohta tuleb leida näitaja ning seejärel hinnata seda vastavalt tabelis 2 esitatud tasemetele.

Tabelis 3 on näidatud Atitláni järve valgala mitmeots- tarbelise kasutusega ala olulisuse analüüs.

Ohtude analüüs

See viitab kõige olulisemate ohtude väljaselgitamisele, mis toovad kaasa kaitseobjektide hävingu või nende seisundi halvenemise. Analüüsi paremaks ja objektiivsemaks läbiviimiseks hinnatakse ohtusid kahest aspektist:

- **stress:** ökoloogiline mõju objektile. Bioloogilise mitmekesisuse objekti puhul võib stressi tagajärjel elupaik hävineda või selle seisund halveneda. Kultuuriobjektide puhul eelistavad spetsialistid nimetada seda seisundit halvendavaks mõjuks. Stressi või seisundit halvendavat mõju hinnatakse selle raskuse ja ulatuse põhjal;
- **stressiallikad:** stressi inimtekkelised või looduslikud põhjused. Stressiallikeks võib olla haritava maa laiendamine, kalade ülepüük, sobimatud metsandus- või karjakasvatusevõtted, infrastruktuuri areng, kaevandamine jne. Kultuuriobjektide puhul on sama

aspekti nimetatud seisundi halvenemise põhjuseks. Stressiallikaid või seisundi halvenemise põhjuseid hinnatakse nende osatähtsuse ja pöördumatusse põhjal.

Atitláni pühapaikade seisundi halvenemise peamine tagajärg oli maastiku vaesumine, juurdepääsu piiramine ning traditsiooniliste teadmiste ja kultuuri üldine kadumine. Pühapaikade seisundi halvenemise peamised põhjused olid metsade langetamine, metsatulekahjud, ebasobiv prügimajandus, põliselanike õiguste mittetunnustamine ning turismi ebapiisav reguleerimine.

Strateegiad

Metoodika olulisim etapp on selgitada välja kõige tõhusamalt toimivad strateegiad bioloogilist mitmekesisust ning kultuuriobjekte ohustavate tegurite vähendamiseks. Seejärel hinnatakse strateegiaid järgmiste kriteeriumide alusel: kasu (eesmärkide saavutamine, ohtude leevendamine või elujõulisuse suurendamine), teostatavus ja maksumus.

Selle metoodika abil on Guatemalas Atitláni järve piirkonnas läbiviidud planeerimise käigus välja töötatud järgmised strateegiad:

- uurida, süstematiseerida ja levitada traditsioonilisi teadmisi;
- parandada valitsusametnike, vabaihenduste ja eraettevõtete töötajate kultuuriteadlikkust põlisrahvaste aladel;
- parandada maiade vaimsete juhtide ühiskondlikku tunnustamist ja koostada eeskirjad pühapaikade külastajatele.

Järeldused ja soovitus

Kaitsekorralduskavade väljatöötamise käigus on korraldatud mitmeid seminare kogukonna eri huvirühmade esindajatega, sealhulgas kogukonnavanemad ja usujuhid. Mõne analüüsiosa läbiviimiseks korraldatakse välitöid, mille käigus planeerimismeeskond läheb üheskoos asjaomasesse paika ja analüüsib kohapeal, mida on ala kaitseks vaja teha.

Kogemus on näidanud, et looduslike pühapaikadega kaasamine kaitseala konteksti on teostatav ning et kohalikud elanikud on selliste paikade kui oma loodus- ja kultuuripärandi loomumase osa kaitsmisest väga huvitatud. Selle kogemuse põhjal võime järeldada ja soovitada järgmist:

looduslike pühapaiku on hakatud Guatemala mägismaal süstemaatiliselt kaasama kaitsealade planeerimisse ja kaitsekorralduskavade koostamisse.

Soovitame sellist lähenemist kajastada kaitsealade kaitsekorralduskavade täiendamise riiklike suuniste läbivaadatud versioonis.

Kaitseala pühadus tuleb otsuses, kaitsekorralduskava selgituses ja selle kohta koostatud infomaterjalides selgesti välja tuua. Inimesed peaksid teadma, et

kohalikud kogukonnad peavad ala pühaks, ning peaksid seda austama;

Vaimseid juhte tuleb rohkem kaasata pühapaiku hõlmavate kaitsealade planeerimisse ja nende kaitse korraldamisse. Soovitame selleks järgmisi viise.

Lisaks vaimsete juhtide osalemisele üldkoosolekutel korraldada nendega eraldi üksikasjalikumaid ja isiklikumaid kohtumisi.

Veelgi parem on paluda kohalikel vaimsetel eestkostjatel lisada pühapaikade kaitse võimalused eraldi teemana oma kokkusaamiste päevakorda ja analüüsidesse.

Kaasata neid kaitseala kaitset korraldavatesse ametlikesse organitesse.

Viited ja lisamaterjalid

Harmon, D. ja Putney, A. 2000. „The Non-Material Values of Protected Areas” („Kaitsealade mitteainelised väärtused”). *Parks Magazine*, Vol. 10, No. 2, IUCN.

Molina, M.E., Secaira, E., Lehnhoff, A., Martin, A., Chan, R.M., Vaverde, M.J., Edwards, M. 2003. *Conservation Area Planning for Tangible Cultural Resources (Aineliste kultuurivarade jaoks kaitsealade planeerimine)*. Guatemala, The Nature Conservancy.

TNC. 2000. *Esquema de las 5 S's para la Conservación de Sitios. Guatemala*, The Nature Conservancy. (hispaania keeles.) Veebiallikad: <http://www.nature.org/aboutus/howwework/cbd/science/art14309.html>

UNESCO. 2003. *Convention on Intangible Cultural Heritage (Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon)*. Paris, UNESCO.

2. lisa

Väljavõtte Austraalia Uluru-Kata Tjuta rahvusparki kujutiste jäädvustamise juhendist

Ärieesmärgil kujutiste jäädvustamise ja kasutamise ning helisalvestuse juhend

Uluru-Kata Tjuta rahvuspark on maailmapärandi ala, mis on kuulunud oma erakordse looduskeskkonna ja selle traditsiooniliste omanike, anangudena tuntud põlisrahvaste elava kultuuri poolest. Anangud ja Austraalia parkide amet (*Parks Australia*) tervitavad rahvusparkis filmitegijaid, fotograafe ja maalijaid. Palume teie kaasaabi, et austada anangu kultuuri ja kaitsta ainulaadset elavat kultuurimaastikku ja hapraid kõrbe ökosüsteeme järgmistele põlvkondade jaoks.

Anangud on rahvusparki omanikud ja rendivad seda rahvusparkide direksioonile (*Director of National Parks*), mis valitseb seda Austraalia parkide ameti abil. Rendingimus on, et Austraalia parkide amet kaitseb anangu traditsioone.

Juhend on koostatud teie töö hõlbustamiseks. See on välja töötatud koostöös rahvusparki traditsioonilise omanikega ning turismi-, filmi- ja fotograafiatööstuse esindajatega. Juhend on kompromiss anangu kultuuri kaitse ja külastajate soovide vahel. See on kokku lepitud ühise valitsemise vaimus ja heaks kiidetud rahvusparki juhatuse poolt.

Juhendiga püüame anda teile parema ettekujutuse rahvusparki maailmapärandi väärtusest.

Rahvusparki teabetalitus on valmis vastama kõigile teie küsimustele. Kasulikku informatsiooni leiate rahvusparki kodulehelt (www.deh.gov.au/parks/uluru/index.html) ja lisast A, milles on selgitatud meie poolt kasutatavaid termineid. /.../

Miks on load vajalikud?

Kultuuriväärtuste kaitsmine

2.1 Uluru-Kata Tjuta rahvusparki kultuuriline tähtsus tuleb anangu traditsioonidest, mis ulatuvad kümnete tuhandete aastate taha. Anangu kultuuri aluseks on *tjukurpa*, mis on juttude, tseremooniade, maastike, taimede ja loomade, kunsti ja elamisreeglite allikas (<http://www.environment.gov.au/parks/>

uluru/). Selle elava kultuuri rahvusvahelist tähtsust tunnustati 1994. aastal, kui rahvuspark sai üheks esimeseks maailma kultuuripärandi alaks.

Load aitavad meil kaitsta anangu kultuuri. *Tjukurpa* kohaselt on teatud paigad, rituaalsed esemed, kujundid ja tseremooniad mõeldud vaid inimestele, kes vaatavad neid „õigesti”. Mõned lood ja paigad on mõeldud vaid täisealiseks pühitsetud meestele, teised naistele. Mõnda lugu võib rääkida, kuid mitte kirjutada või filmida. Anangud usuvad, et nende kultuur kannatab, kui pühapaikade kujutisi jäädvustatakse või näidatakse või kui rahvusparki kasutatakse selliste toodete ja teenuste reklaamimiseks, mis ei toeta parki looduslikke ja kultuurilisi väärtusi ega inimeste teadlikkust nendest, nende mõistmist ega rõõmu, mida nad nendest väärtustest saavad.

2.2 Anangu piltide ja nimede jäädvustamine ning kasutamine vajab samuti ettevaatust. Nagu enamikule inimestest, ei meeldi ka anangudele, kui neid ilma nende loata filmitakse või pildistatakse. Samuti austavad anangud *tjukurpa* kohaselt oma surnuid nii, et nad ei nimeta mõnda aega nende nimesid ega vaata nende pilte. Seepärast palume, et küsiksite luba iga kord, kui soovite avaldada anangude pilte. /.../

Töö rahvusparkis

Uluru on anangude jaoks vaimselt väga oluline. Uluruga on seotud palju haavatavaid paiku. Palume teil neid kohti ja nende tähtsust anangudele austada käesolevat juhendit järgides. Kaart 1 näitab Uluru osi ja erilisi paiku, mida ei tohi filmida, pildistada ega maalida, ning kohti, kus ei tohi kujutisi jäädvustada. Enamik paiku on selgelt märgistatud, kuid mõned mitte, kuna neid ei saa konkreetsetl kindlaks määrata või avalikult arutada. Kui te ei ole kindlad, kas olete tahtmatult jäädvustanud haavatava paiga kujutise, võite paluda meil läbi vaadata kujutised, mida kavatsete kasutada.

- 3.1 Palun ärge jäädvustage kujutisi haavatavatest paikadest, mis on märgitud tähega **S** kaardil 1, Uluru.
 - 3.2 Palume ettevaatust, kui jäädvustate kujutisi päikeseloojangu vaatamise alalt, kuna võite jäädvustada haavatavaid paiku.
 - 3.3 Palun pöörduge rahvusparki teabetalituse poole, kui soovite jäädvustada Uluru kirdeseina, kuna see ei ole üldiselt lubatud. Sellel kaljuseinal on palju pühapaiku, millest mõnda ei saa me kultuurilistel põhjustel kaardil näidata. Kui nõusolek on antud, peavad pühapaigad olema varjatud (näiteks varju, pöösa või liivaluutega) või mitte selgelt nähtavad. Soovitame teile kohti ja kellaaegu, et võiksite saada vajalikud kaadrid, austades samas anangu kultuuri. Kõik kirdeseina vaated tuleb enne kasutamist esitada heakskiidu saamiseks (vt punktid 4.3 – 4.9).
 - 3.4 Anangud soovivad, et inimesed ei roniks Ulurule ega teeks pilte, mis reklaamivad ronimist. Palun ärge jäädvustage kujutisi, mis juhivad tähelepanu ronimisele, nagu näiteks ronivad inimesed, ronimise alguspunkt, tugikett nõlval või vaated ronimiselt, sealhulgas vaated Uluru tipust.
 - 3.5 Palun ärge jäädvustage kaljujooniseid ilma Austraalia Parkide eriloata. Loa jaoks on vajalik nõupidamine anangudega ja anangu esindajate kohalolek töö ajal.
- Kata Tjuta** on pühapaik. Anangu seaduse kohaselt ei saa avaldada lugude üksikasju ja ligipääs mõnedele aladele on piiratud. Palume teid austada neid pühapaiku käesolevat juhendit järgides. Kaart 2 – Kata Tjuta näitab neid Kata Tjuta osi, mida ei tohi filmida, pildistada ega maalida.
- 3.6 Tuulte oru matkarajal ei ole kultuurilistel põhjustel lubatud filmimine, pildistamine ega kunstilooming.
 - 3.7 Te võite teha panoraamfilmi, fotosid või kunstitöid teistes avalikkusele ligipääsetavates piirkondades Kata Tjutas ja selle ümbruses, kuid kujutistel peab olema kõik kolm täielikku kuplit, mitte kunagi vaid üksikud kuplid. See on vajalik, et kujutisele ei valitaks püha detaili (vt fotonäidis kaardil 2).
 - 3.8 Walpa orgu võib filmida, maalida, joonistada või pildistada tingimusel, et mõlemad oru küljed on kaadris, et vältida pühapaikade paljastamist (vt fotonäidis kaardil 2). /.../

Terminite selgitused

Kultuuriväärtused: anangu kultuuriväärtused on mitmekesised ja kompleksed ega ole lääne mõistesüsteemide järgi lihtsalt mõistetavad. Anangude jaoks on rahvuspark osa elavast maastikust. Nähtustel nagu Uluru, taimkate, mullad ja loomad on kõigil kultuuriline tähendus viisil, mis ületab läänemaailma „looduse” ja „kultuuri”, inimeste ja maastike ning mineviku, oleviku ja tuleviku mõistete eralduspiirid. Kultuurilist tähendust ja väärtusi väljendatakse keele, laulu, lugude, kunsti ja kultuuriliste uskumuste ning tavade kaudu, mis juhivad *tjukurpa*’st. Rahvuspark kanti maailmapärandi nimestikku 1994. aastal kui väljapaistev näide inimeste traditsioonilisest maakasutusest, mis on otseselt seotud väljapaistvate universaalset tähtsust omavate elavate tavade ja uskumustega.

Pühapaigad: paik, mis on anangu pärimuse kohaselt anangude jaoks püha või neile muudmoodi tähtis. Anangu seadus võib piirata pühapaikade üksikasjalise tundmise kindlatele inimestele, kes vastutavad teatud paikade eest. Teadmised pühapaikade kohta ei saa olla avalikud.

Haavatavad paigad: kaardil 1 näidatud paigad ja muud pühapaigad, mida ei saa näidata või mis ei ole kultuurilistel põhjustel avalikult teada.

Lisateabe saamiseks:

<http://www.environment.gov.au/parks/uluru/>

Uluru-Kata Tjuta rahvusparki teabetalitus: Uluru-Kata Tjuta National Park Media Office PO Box 119, Yulara, NT 0872

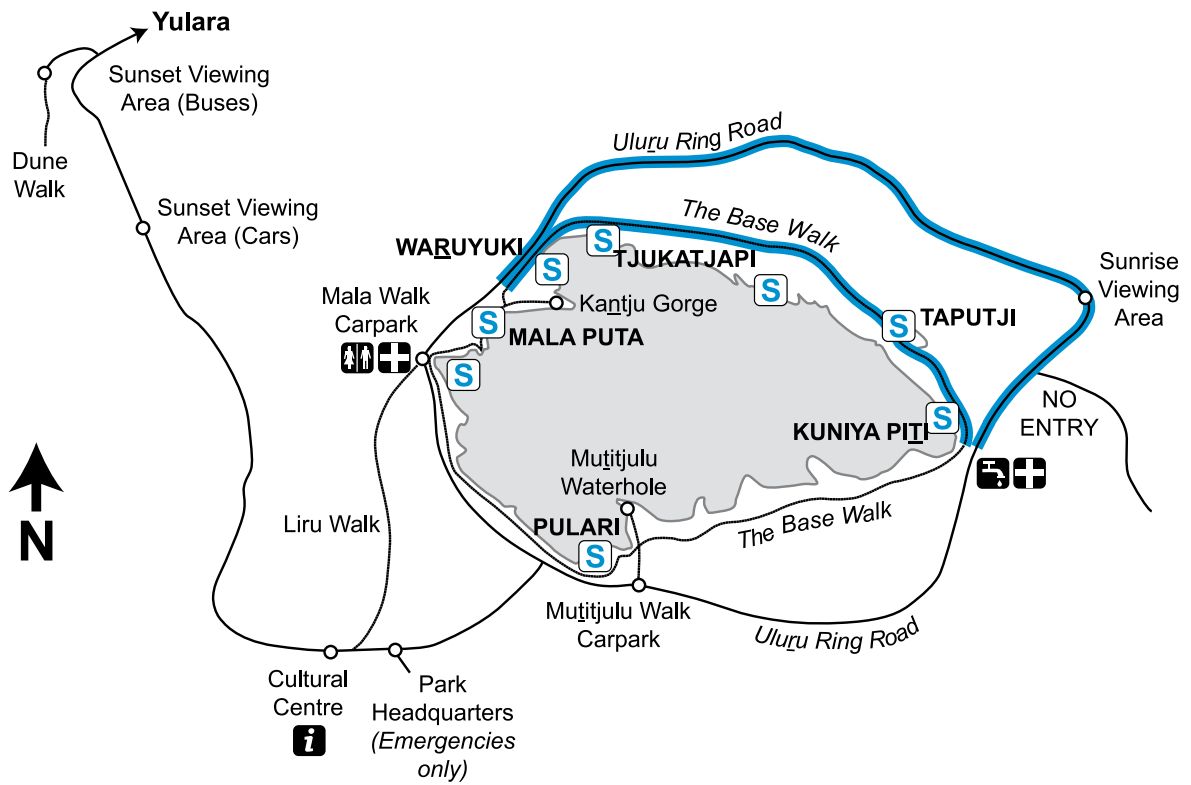
Telefon: (08) 89561113 Faks: (08) 89562360

E-post: uluru.media@deh.gov.au

Allikas

<http://www.environment.gov.au/parks/uluru/vis-info/permits-image.html>

Kaart 1. Uluru

Key

- Drinking Water
- Emergency Radio
- Toilets
- Information
- Sealed Road
- Walking Track

No Filming, Photography or Painting:

- Along Northern Section of Ring Road
- Along Northern Section of Base Walk
- Of Sensitive Sites

3. lisa

ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon, 2007¹

ÜRO Peaassamblee resolutsioon (suunamiseta peakomiteele)

(A/61/L.67 ja Add.1)]

61/295. ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon

ÜRO Peaassamblee

Märkides ära Inimõiguste Nõukogu soovitus 2006. a. 29. juuni resolutsioonis nr.1/2,² millega nõukogu võttis vastu ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni,

Meenutades oma 2006.a. 20. detsembri resolutsiooni nr. 61/178, millega otsustas edasi lükata arutelu ja otsuse deklaratsiooni osas, et jätta aega edasisteks nõupidamisteks ja otsustas viia arutelu lõpule enne Peaassamblee 61. istungjärku,

Võtab vastu põlisrahvaste õiguste ÜRO deklaratsiooni sellisena, nagu see on ära toodud käesoleva resolutsiooni lisas.

107. plenaaristung, 13. september 2007

Lisa. ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon

ÜRO Peaassamblee

Juhindudes ÜRO põhikirja eesmärkidest ja põhimõtetest ning riikide heast tahtest täita põhikirjaga võetud kohustusi,

Kinnitades, et põlisrahvad on võrdsed kõikide teiste rahvastega, samas tunnustades iga rahva õigust olla erinev, pidada end erinevaks ja olla selliselt austatud,

Kinnitades samuti, et kõik rahvad annavad oma panuse tsivilisatsioonide ja kultuuride mitmekesisusse ja rikkusesse, mis moodustab inimkonna ühise pärandi,

Kinnitades veelgi, et kõik õpetused, poliitikad ja tegevused, mis rajanevad rahvaste või isikute ülemuslikkusel rahvusliku põlvnemise või rassi, religiooni, etniliste või kultuuriliste erinevuste alusel ja kuulutavad seda, on rassistlikud, teaduslikult võltsid, õiguslikult kehtetud, moraalselt hukkamõistetavad ja sotsiaalselt ebaõiglased.

Taaskinnitades, et põlisrahvad peaksid oma õiguste kasutamisel olema vabad mistahes diskrimineerimisest,

Olles mures, et põlisrahvad on kannatanud ajaloolise ebaõigluse all, mille on põhjustanud nende koloniseerimine ja nende maade, territooriumide ja varade võõrandamine, mis on takistanud neil kasutamast eelkõige rahva õigust areneda vastavalt oma vajadustele ja huvidele.

Tunnistades ülimalt vajadust austada ja edendada põlisrahvaste sünnipäraseid õigusi, mis tulenevad nende poliitilistest, majanduslikest ja sotsiaalstruktuuridest ja nende kultuurist, vaimsetest traditsioonidest, ajaloost ja filosoofiast, eriti nende õigusest nende maadele, territooriumidele ja varadele,

Tunnistades samuti ülimalt vajadust austada ja edendada põlisrahvaste õigusi, mis on kinnitatud lepingute, kokkulepete ja teiste konstruktiivsete kokkulepetega riikide vahel,

Tervitades tõsiasja, et põlisrahvad organiseeruvad poliitilise, majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise tugevnemise nimel ja selleks, et lõpetada kõikvõimalik diskrimineerimine ja allasurumine, kus iganes see aset ei leiaks,

Olles veendunud, et korraldus, mis läbi põlisrahvad omaksid kontrolli neid ja nende maad, territooriume ja varasid mõjutavate arengute üle, võimaldaks neil säilitada ja tugevdada oma institutsioone, kultuuri ja traditsioone ning edendada nende arengut vastavalt nende püüdlustele ja vajadustele,

Tunnistades, et põlisteadmiste, -kultuuride ja -traditsioonide austus aitab kaasa jätkusuutlikule ja võrdsele arengule ning keskkonna õigele haldamisele,

Rõhutades põlisrahvaste maade ja territooriumide demilitariseerimise panust rahu, majandusliku ja sotsiaalse progressi ja arengu, maailma rahvaste ja rahvaste vahelisele mõistmise ja sõbralike suhete heaks,

¹ EV Välisministeeriumi tõlge (<http://www.vm.ee/?q=node/4428>).

² Vt *Official Records of the General Assembly, Sixty-first Session, Supplement No. 53 (A/61/53)*, part one, chap. II, sect. A

Tunnistades eriti põlissugukondade ja -ühenduste õigust säilitada jagatud vastutust oma laste kasvatamise, koolituse, hariduse ja heaolu eest, kooskõlas lapse õigustega,

Võttes arvesse, et õigused, mis on kinnitatud riikide ja põlisrahvaste vahelistes lepingutes, kokkulepetes ja teistes konstruktiivsetes korraldustes, on mõningates olukordades rahvusvaheline mure, huvi ja vastutuse objektiks.

Võttes samuti arvesse, et lepingud, kokkulepped ja muud konstruktiivsed korraldused ning neis väljenduv suhe on aluseks põlisrahvaste ja riikide tugevdatud partnerlusele,

Tunnistades, et ÜRO põhikiri, rahvusvaheline pakt majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste kohta³ ja rahvusvaheline pakt kodaniku- ja poliitiliste õiguste kohta,⁴ nagu ka Viini deklaratsioon ning tegevuskava kinnitavad kõikide rahvaste enesemääramise õiguse fundamentaalset tähtsust, millest tulenevalt nad määravad vabalt oma poliitilise staatuse ja suunavad vabalt oma majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist arengut.

Pidades meeles, et midagi käesolevas deklaratsioonis ei saa kasutada mistahes rahvastelt nende enesemääramisõiguse äravõtmiseks, kui seda enesemääramisõigust kasutatakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega.

Olles veendunud, et põlisrahvaste õiguste tunnustamine käesolevas deklaratsioonis tugevdab harmoonilisi ja koostöösobralikke suhteid riikide ja põlisrahvaste vahel, mis rajanevad õiguse ja demokraatia põhimõtetel, inimõiguste austamisel, mittediskrimineerimisel ja heal usul,

Julgustades riike järgima ja tõhusalt rakendama kõiki nende kohustusi, mis kehtivad põlisrahvaste kohta rahvusvaheliste aktide alusel, eriti selles osas, mis puutub inimõigustesse, konsulteerides ja tehes koostööd asjaomaste rahvastega,

Rõhutades, et Ühendatud Rahvaste Organisatsioonil on tähtis ja kestav roll põlisrahvaste õiguste edendamisel ja kaitsmisel,

Uskudes, et käesolev deklaratsioon on põlisrahvaste õiguste ja vabaduste tunnustamisel, edendamisel ja kaitsel tähtis samm edasi ÜRO süsteemi vastavate tegevuste arendamisel selles valdkonnas,

Tunnustades ja taaskinnitades, et põlisrahvastel on õigus ilma diskrimineerimiseta kõikidele rahvusvahelise seadusega tunnustatud inimõigustele ja et põlisrahvastel on kollektiivsed õigused, mis on nende eksisteerimiseks, heaoluks ja terviklikuks arenguks asendamatud,

Tunnistades samuti, et põlisrahvaste olukord varieerub piirkonniti ja riigiti ja et arvesse tuleb võtta riiklikke ja piirkondlikke iseärasusi ning erinevat ajaloolist ja kultuurilist tausta,

Pühalikult kuulutab järgneva põlisrahvaste õiguste ÜRO deklaratsiooni saavutatavaks standardiks, mida tuleks saavutada partnerluse ja vastastikkuse austuse vaimus:

Artikkel 1

Põlisrahvastel on õigus kollektiivina ja üksikisiku tasandil kõikidele inimõigustele, nagu need on tunnustatud ÜRO põhikirjas, inimõiguste ülddeklaratsioonis⁵ ja inimõigusi puudutavas rahvusvahelises õiguses.

Artikkel 2

Põlisrahvad ja nende liikmed on vabad ja võrdsed kõikide teiste rahvaste ja isikutega ning neil on õigus oma õiguste kasutamisel olla vabad mistahes diskrimineerimisest, eriti mis on seotud nende põlise päritolu või identiteediga.

Artikkel 3

Põlisrahvastel on õigus enesemääramisele. Sellest õigusest tulenevalt määravad nad vabalt oma poliitilise staatuse ja suunavad vabalt oma majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist arengut.

Artikkel 4

Kasutades oma õigust enesemääramisele on põlisrahvastel õigus autonoomiale või omavalitsusele nende sise- ja kohalike asjade ning autonoomsete funktsioonide finantseerimise viiside ja vahendite osas.

Artikkel 5

Põlisrahvastel on õigus säilitada ja tugevdada oma autonoomseid poliitilisi, õiguslikke, majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi asutusi, samas säilitades oma õiguse osaleda täielikult, kui nad seda soovivad, riigi poliitilises, majanduslikus, sotsiaalses ja kultuurilises elus.

Artikkel 6

Igal põlisrahva liikmel on õigus kodakondsusele.

³ Vt resolutsioon 2200 A (XXI), lisa.

⁴ (RT II 1993, 10, 11) <https://www.riigiteataja.ee/akt/23982>.

⁵ Resolutsioon 217 A (III) <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>.

Artikkel 7

1. Põlisrahva liikmetel on õigus elule, füüsilisele ja vaimsele puutumatusel, isikuvabadusele ja -puutumatusel.
2. Põlisrahvastel on kollektiivne õigus elada vabaduses, rahu ja turvalisuses erineva rahvana ja nende vastu ei kohaldata mistahes genotsiidseid tegusid või mistahes muud vägivalda, sealhulgas ka mitte ühe rühma laste sunniviisilist paigutamist teise rühma juurde.

Artikkel 8

1. Põlisrahvastel ja nende liikmetel on õigus mitte olla sunnitud assimilatsiooni või nende kultuuri hävitamise objektiks.
2. Riigid sätestavad tõhusad kaitsemehhanismid, et tõkestada ja heastada:
 - a) mistahes tegevust, mille eesmärgiks või tulemuseks on põlisrahvaste terviklikkuse, kultuuriliste väärtuste või etnilise identiteedi rikkumine;
 - b) mistahes tegevust, mille eesmärgiks või tulemuseks on põlisrahvaste maade, territooriumide või varade sundvõõrandamine;
 - c) mistahes kujul sunnitud rahva ümberpaigutamist, mille eesmärgiks või tulemuseks on nende mistahes õiguste rikkumine või õõnestamine;
 - d) mistahes kujul sunnitud assimileerimist või integratsiooni;
 - e) mistahes kujul propagandat, mis on mõeldud edendama või üles kutsuma põlisrahvaste vastu suunatud rassistlikule või etnilisele diskrimineerimisele.

Artikkel 9

Põlisrahvastel ja nende liikmetel on õigus kuuluda päritolukogukonda või rahvusesse, vastavalt asjaomase kogukonna või rahvuse traditsioonidele ja kommetele.

Artikkel 10

Põlisrahvaid ei viida sunniviisiliselt minema nende maadelt või territooriumidelt. Mingisugust ümberpaigutamist ei saa toimuda ilma asjaomaste põlisrahvaste vaba, eelneva ja informeeritud nõusolekuta ja pärast kokkulepet õiglase ja ausa kompensatsiooni osas ja kus võimalik, võimalusega valida naasmine.

Artikkel 11

1. Põlisrahvastel on õigus teostada ja taaselustada oma kultuuri traditsioone ja kombeid. See sisaldab õigust säilitada, kaitsta ja arendada nende kultuuri mineviku, oleviku ja tuleviku väljendusi, nagu näiteks arheoloogilisi ja ajaloolisi asupaiku, artefakte, kujundeid, tseremooniaid, tehnoloogiaid ning visuaalseid ja etenduskuunste ning kirjandust.

2. Riigid võimaldavad heastamiseks tõhusad mehhanismid, milleks võib olla hüvitis, väljatöötatud koostegevuses põlisrahvastega austades nende kultuurilist, intellektuaalset, religioosset ja vaimset vara, mis on võetud neilt ilma nende vaba, eelneva ja informeeritud nõusolekuta või rikkudes nende seadusi, traditsioone ja kombeid.

Artikkel 12

1. Põlisrahvastel on õigus kuulutada, teostada, arendada ja õpetada oma vaimseid ja religioosseid traditsioone, kombeid ja tseremooniaid; neil on õigus säilitada, kaitsta ja omada privaatselt ligipääsu oma religioossetele ja kultuurilistele paikadele; neil on õigus kasutada ja hallata oma tseremoniaalseid esemeid; ja neil on õigus repatrieerida oma maiseid jäänuseid.
2. Riigid püüavad võimaldada nende valduses olevatele tseremoniaalsele esemetele ja maistele jäänustele ligipääsu ja/või repatrieerimist õiglaste, läbipaistvate ja tõhusate mehhanismide kaudu, mis on töötatud välja koostegevuses asjaomaste põlisrahvastega.

Artikkel 13

1. Põlisrahvastel on õigus taaselustada, kasutada, arendada ja edastada tulevastele põlvedele oma lugusid, keeli, suulisi traditsioone, filosoofiaid, kirjasüsteeme ja kirjandust ning määrata ja säilitada omaenda kogukonna-, koha- ja isikunimesid.
2. Riigid võtavad tõhusaid meetmeid tagamaks selle õiguse kaitset, samuti tagamaks, et põlisrahvad saavad aru ja neist saadakse aru poliitilistes, õigus- ja haldusmenetlustes, vajadusel võimaldades tõlget või muid kohaseid meetmeid.

Artikkel 14

1. Põlisrahvastel on õigus luua ja hallata oma haridussüsteeme ja asutusi, andes haridust oma enda keeltes viisil, mis on kohane nende õpetamise ja õppimise kultuurilise meetodikaga.
2. Põlisrahvaste liikmetel, eriti lastel, on õigus osaleda ilma diskrimineerimiseta riigi hariduse kõikidel tasemetel ja vormides.
3. Riigid võtavad koostegevuses põlisrahvastega kasutusele tõhusaid meetmeid, et põlisrahva liikmetel, eriti lastel, sealhulgas ka neil, kes elavad väljaspool nende kogukondi, oleks võimalusel ligipääs haridusele nende enda kultuuri sees ja nende endi keeles.

Artikkel 15

1. Põlisrahvastel on õigus oma kultuuri, traditsioonide, lugude ja püüdluste väarikusele ja mitmekesisusele, mida peegeldatakse kohaselt hariduses ja avalikus teavituses.

2. Riigid võtavad kasutusele tõhusaid meetmeid konsulteerides ja koostöös asjaomaste põlisrahvastega, et võidelda eelarvamuste vastu ja elimineerida diskrimineerimine ning edendada sallivust, mõistmist ja häid suhteid põlisrahvaste ja kõigi teiste ühiskonnasektorite vahel.

Artikkel 16

1. Põlisrahvastel on õigus luua oma meediakanal oma keeles ja ilma diskrimineerimiseta omada ligipääsu mistahes mittepõlisrahva meediale.
2. Riigid võtavad kasutusele tõhusaid meetmeid tagamaks, et riigi meedia peegeldab kohaselt põlisrahva kultuurilist mitmekesisust. Kahjustamata täieliku sõnavabaduse tagamist peaksid riigid julgustama eromandis olevaid meediakanaleid küllaldaselt peegeldama põlisrahvaste kultuurilist mitmekesisust.

Artikkel 17

1. Põlisrahvaste liikmetel ja põlisrahval on õigus täies mahus õigustele, mis on antud kohaldatava rahvusvahelise ja riigisisese tööõiguse alusel.
2. Riigid, konsulteerides põlisrahvastega ja nendega koostöös, võtavad konkreetseid meetmeid, et kaitsta põlisrahvaste lapsi majandusliku ärakasutamise eest, et nad ei teeks mingit tööd, mis võib olla neile kahjulik, või võib segada nende hariduse omandamist, või on kahjulik lapse tervisele või füüsilisele, vaimsele, hingelisele, moraalsele või sotsiaalsele arengule, võttes arvesse nende erilist haavatavust ja hariduse tähtsust nende edasiseks eluks.
3. Põlisrahvaste liikmetel on õigus mitte olla mistahes diskrimineerivate töötingimuste objektiks, pidades silmas muuhulgas ka töö- või palgalepinguid.

Artikkel 18

Põlisrahvastel on õigus osaleda otsustusprotsessis nende teemade puhul, mis mõjutaksid nende õigusi, endi poolt valitud esindajate kaudu, vastavalt nende enda menetlusviisidele, nagu neil on õigus ka hallata ja arendada oma põliseid otsuseid tegevaid asutusi.

Artikkel 19

Riigid konsulteerivad asjaomaste põlisrahvastega ja teevad nendega koostööd heas usus nende endi esindusastutuste kaudu, et saada nende vaba, eelnev ja informeeritud nõusolek, enne kui võetakse vastu ja rakendatakse selliseid seadusandlikke või halduslikke meetmeid, mis võiksid põlisrahvaid mõjutada.

Artikkel 20

1. Põlisrahvastel on õigus hallata ja arendada oma poliitilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid süsteeme või asutusi, et tagada turvaliselt oma elatusvahenditest elatamine ja areng ning tegutseda vabalt kõigis oma traditsioonilistes ja muudes majandustegevustes.
2. Põlisrahvastel, kellelt on võetud ära oma elatusallikas ja areng, on õigus õigustatud ja ausale heastamisele.

Artikkel 21

1. Põlisrahvastel on õigus ilma diskrimineerimiseta parandada oma majanduslikke ja sotsiaalolusid, sealhulgas hariduse, töö, kutsehariduse, ümberõppe, majutuse, veevarustuse, tervise ja sotsiaalkindlustuse valdkonnas.
2. Riigid võtavad tõhusaid meetmeid ja kus kohane siis erimeetmeid selleks, et tagada oma majanduslike ja sotsiaalolude pidev parandamine. Erilist rõhku pööratakse põlisrahvaste eakate, naiste, noorte, laste ja puuetega inimeste õigustele ja erivajadustele.

Artikkel 22

1. Käesoleva deklaratsiooni rakendamisel pööratakse erilist rõhku põlisrahvaste eakate, naiste, noorte, laste ja puuetega inimeste õigustele ja erivajadustele.
2. Riigid võtavad meetmeid koostegevuses põlisrahvastega, et tagada põlisrahvaste naistele ja lastele täielik kaitse ja garantiid mistahes vägivalga ja diskrimineerimise vastu.

Artikkel 23

Põlisrahvastel on õigus määratleda ja arendada oma eelistusi ja strateegiaid oma arenemise õiguse kasutamisel. Eriti on põlisrahvastel õigus olla aktiivselt tegev neid puudutavate tervise, majutuse ja teiste majandus- ja sotsiaalprogrammide arendamisel ja otsustamisel ja nii palju kui võimalik hallata taolisi programme oma asutuste kaudu.

Artikkel 24

1. Põlisrahvastel on õigus oma traditsioonilistele ravimitele ja oma ravimismooduste säilitamisele, kaasa arvatud oma meditsiiniks elutähtsate taimede, loomade ja mineraalide säilitamisele. Põlisrahvaste liikmetel on samuti õigus diskrimineerimata juurdepääsule kõikidele sotsiaal- ja terviseteenustele.
2. Põlisrahvaste liikmetel on võrdväärne õigus kõrgeimal tasemel füüsilisele ja vaimsele tervisele. Riigid astuvad vajalikke samme, pidades silmas selle õiguse järkjärgulist saavutamist selle täiuses.

Artikkel 25

Põlisrahvastel on õigus säilitada ja tugevdada oma eris-
tuvaid vaimseid suhteid oma traditsiooniliselt omatud
või muul moel asustatud ja kasutatud maade, territo-
oriumide, vete ja rannikualadega ja teiste varadega ning
toetada nende vastutust tulevaste põlvkondade ees selles
suhtes.

Artikkel 26

1. Põlisrahvastel on õigus maadele, territooriumidele
ja varadele, mida nad on traditsiooniliselt omanud,
asustanud või muul moel kasutanud või omandan-
nud.
2. Põlisrahvastel on õigus omada, kasutada, arendada
ja hallata maid, territooriume ja varasid, mis nad
omavad traditsioonilise omanduse mõistes või muu
traditsioonilise asustamise või kasutamise mõistes,
nagu ka neid, mis nad on muul moel omandanud.
3. Riigid annavad sellistele maadele, territooriumidele
ja varadele oma tunnustuse ja kaitse. Taoline tunnust-
amine toimub asjaomaseid põlisrahvaste kombeid,
traditsioone ja maa omamise süsteeme kohaselt aus-
tades.

Artikkel 27

Riigid kehtestavad ja rakendavad koostegEVuses asja-
omaste põlisrahvastega ausa, sõltumatu, osapooletu, ava-
tud ja läbipaistva menetluse, osutades kohast tunnustust
põlisrahvaste seaduste traditsioonide, kommete ja maa
omamise süsteemide vastu, tunnustamaks ja toetamaks
põlisrahvaste õigusi nende maade, territooriumide ja
varade asjus, sealhulgas selliste, mida omati traditsiooni-
liselt või mida muul moel asustati või kasutati. Põlis-
rahvastel on õigus selles menetluses osaleda.

Artikkel 28

1. Põlisrahvastel on õigus heastamisele, mis võib
tähendada tagastamist, või kui see pole võimalik, siis
õiglast, ausat ja võrdväärset kompensatsiooni maade,
territooriumide ja varade eest, mida nad on tradit-
siooniliselt omanud või muul moel asustanud või
kasutanud ja mis on neilt konfiskeeritud, ära võetud,
asustatud, kasutatud või mida on kahjustatud ilma
nende vaba, eelneva ja informeeritud nõusolekuta.
2. Kui ei ole teisiti vabatahtlikult kokku lepitud asja-
omaste rahvastega, siis kompenseeritakse maade,
territooriumide ja varadega, mis on kvaliteedilt,
suuruselt ja õiguslikult võrdväärsed, või rahalise
kompensatsiooniga või muu kohase heastamis-
vahendiga.

Artikkel 29

1. Põlisrahvastel on õigus keskkonna ning nende maade,
territooriumide ja varade tootmisvõime säilitami-
sele ja kaitsele. Riigid kehtestavad ja rakendavad
põlisrahvaste osas taoliseks säilitamiseks ja kaitseks
diskrimineerimiseta toetusprogramme.
1. Riigid võtavad tõhusaid meetmeid tagamaks, et põlis-
rahvaste maal või territooriumidel ei ladustata ega
hävitata kahjulikke materjale ilma põlisrahvaste vaba,
eelneva ja informeeritud nõusolekuta.
3. Riigid võtavad samuti tõhusaid meetmeid tagamaks
vajadusel, et põlisrahvaste tervise järelevalve, säilita-
mise ja taastamise programmid, nagu seda arendavad
ja rakendavad rahvad, kes on kahjulike materjalide
mõjualas, viiakse ellu nõuetekohaselt.

Artikkel 30

1. Põlisrahvaste maal või territooriumidel ei tohi toi-
muda sõjalist tegevust, kui seda ei õigusta oluline
oht asjaomase avaliku huvi vastu või kui see ei ole
muudmoodi vabalt asjaomaste põlisrahvastega kokku
lepitud või nende taotletud.
2. Riigid peavad tõhusaid konsultatsioone asjaomaste
põlisrahvastega kohaste menetluste ja eriti nende
esindusametuste kaudu, enne kui kasutavad nende
maid või territooriume sõjaliseks tegevuseks.

Artikkel 31

1. Põlisrahvastel on õigus oma kultuuripärandi, tra-
ditsiooniliste teadmiste ja traditsiooniliste kultuuri-
väljenduste, nagu ka oma teaduse, tehnoloogia ja kul-
tuuri manifesteerimiseks, sealhulgas inim- ja geeni-
varude, seemnete, ravimite, floora ja fauna omaduste
teadmise, suulise traditsiooni, kirjanduse, disaini,
spordi ja traditsiooniliste mängude, ning visuaal- ja
näitekunstide säilitamiseks, haldamiseks, kaitsmiseks
ja arendamiseks. Neil on samuti õigus säilitada, hal-
lata, kaitsta ja arendada oma intellektuaalset omandit
taolise kultuuripärandi, traditsiooniliste teadmiste
ja traditsiooniliste kultuuriväljenduste suhtes.
2. KoostegEVuses põlisrahvastega võtavad riigid kasu-
tusele tõhusaid meetmeid nende õiguste kasutamise
tunnustamiseks ja kaitsmiseks.

Artikkel 32

1. Põlisrahvastel on õigus määratleda ja arendada oma
eelistusi ja strateegiaid oma maade või territooriumide
ja muude varade arendamisel.

- Riigid konsulteerivad ja teevad heas usus koostööd asjaomaste põlisrahvastega nende endi esindusastutuste kaudu, et saada neilt vaba ja informeeritud nõusolek enne mistahes projekti heakskiitmist, kui see puudutab põlisrahvaste maid või territooriume ja muid varasid, eriti mineraalide, vee ja muude loodusvarade arendamiseks, kasutamiseks või kasutusse võtmiseks.
- Riigid kehtestavad tõhusad mehhanismid õiglaseks ja ausaks heastamiseks mistahes taolise tegevuse puhul ja kasutusele võetakse kohaseid meetmeid, et tõrjuda kahjulikke mõjusid keskkonnale, majandusele, sotsiaalsele, kultuurilisele või vaimsele pärandile.

Artikkel 33

- Põlisrahvastel on õigus määrata oma enda identiteeti või liikmelisust vastavalt nende kommetele ja traditsioonidele. See ei kahanda põlisrahvaste liikmete õigust saada kodakondsus selles riigis, kus nad elavad.
- Põlisrahvastel on õigus määratleda struktuure ja valida oma asutuste liikmeid vastavalt nende endi menetlustele.

Artikkel 34

Põlisrahvastel on õigus edendada, arendada ja säilitada oma asutuste struktuure ja oma eristuvaid kombeid, vaimsust, traditsioone, protseduure, tavasid ja, kus need eksisteerivad, ka õigussüsteeme või kombeid, vastavalt rahvusvahelistele inimõigusstandarditele.

Artikkel 35

Põlisrahvastel on õigus määratleda oma üksikisikute vastutus oma kogukonna ees.

Artikkel 36

- Põlisrahvastel, eriti neil, kes on lahutatud rahvusvaheliste piiridega, on õigus piiriülevalt säilitada ja arendada kontakte, suhteid ja koostööd, sealhulgas vaimseid, kultuurilisi, poliitilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid tegevusi oma rahvaga, nagu ka teiste rahvastega.
- Riigid, pidades nõu ja tehes koostööd põlisrahvastega, võtavad tõhusaid meetmeid selle õiguse kasutamise lihtsustamiseks ja tagamiseks.

Artikkel 37

- Põlisrahvastel on õigus lepingute, kokkulepete ning muude konstruktiivsete korralduste tunnustamisele, tähelepanemisele ja jõustamisele, kui need on sõlmitud riikidega või nende järeltulijatega ja saada riikidelt taoliste lepingute, kokkulepete või konstruktiivsete kokkulepete vastu au ja austus.

- Midagi käesolevas deklaratsioonis ei saa tõlgendada lepingutes, kokkulepetes ja teistes konstruktiivsetes korraldustes sisalduvate põlisrahvaste õiguste vähendamiseks või tagasi lükkamiseks.

Artikkel 38

Riigid, pidades nõu ja tehes koostööd põlisrahvastega, võtavad kohaseid meetmeid, sealhulgas ka õiguslikke meetmeid käesoleva deklaratsiooni eesmärkide saavutamiseks.

Artikkel 39

Põlisrahvastel on õigus omada juurdepääsu riikide poolt ja rahvusvahelise koostöö kaudu pakutavale finants- ja tehnilisele toetusele käesolevas deklaratsioonis ära toodud õiguste omamiseks.

Artikkel 40

Põlisrahvastel on õigus juurdepääsule ja kohesele otustusele õiglase ja ausa menetluse kaudu riikidega või teiste pooltega tekkinud konfliktide ja vaidluste lahendamisel, nagu ka tõhusatele parandusmeetmetele nende isiku- ja ühisõiguste rikkumise korral. Taoline otsus võtab kohaselt arvesse asjaomaste põlisrahvaste kombeid, traditsioone, reegleid ja õigussüsteeme ning rahvusvahelisi inimõigusi.

Artikkel 41

ÜRO süsteemi kehandid ja eriagentuurid ja teised rahvusvahelised organisatsioonid annavad oma panuse käesoleva deklaratsiooni sätete täielikku teostumiseks, muuhulgas, finantskoostöö ja tehnilise abi mobiliseerimise kaudu. Kehtestatakse viisid ja vahendid, et tagada põlisrahvaste osalus neid puudutavates valdkondades.

Artikkel 42

ÜRO ja selle kehandid, sealhulgas Põlisrahvaste Alaline Foorum, ja eriagentuurid, sealhulgas ka riigi tasandil, ning riigid edendavad austust käesoleva deklaratsiooni vastu ja selle sätete täielikku kohaldamist ning jälgivad käesoleva deklaratsiooni tõhusust.

Artikkel 43

Siin tunnustatud õigused moodustavad maailma põlisrahvaste säilimise, väärrikuse ja heaolu miinimumstandardid.

Artikkel 44

Kõik siin tunnustatud õigused ja vabadused on võrdselt tagatud nii mees- kui naissoost põlisrahvaste liikmetele.

Artikkel 45

Midagi käesolevas deklaratsioonis ei saa kasutada põlisrahvaste praeguste või tulevikus omandavate õiguste vähendamiseks või ärajätmiseks.

Artikkel 46

1. Midagi käesolevas deklaratsioonis ei saa tõlgendada nii, et see annaks mistahes riigile, rahvale, rühmale või isikule õiguse osaleda mistahes tegevuses või viia läbi mistahes teo, mis läheks vastuollu ÜRO põhikirjaga või volitaks või julgustaks mistahes teoks, mis tükeldataks või raskendaks osaliselt või tervikuna sõltumatute ja iseseisvate riikide territoriaalset tervikkust või poliitilist ühtsust.

2. Käesolevas deklaratsioonis välja toodud õiguste kasutamisel austatakse kõigi inimõigusi ja põhivabadusi. Käesolevas deklaratsioonis sätestatud õiguste kasutamist piiravad ainult need piirangud, mis on määratud seadusega ja mis on vastavuses rahvusvaheliste inimõiguste kohustustega. Iga taoline piirang peab olema mittediskrimineeriv ja rangelt vajalik üksnes teiste õiguste ja vabaduste kohase tunnustamise ja austamise tagamise eesmärgil ning peab vastama demokraatliku ühiskonna õiglastele ja kõige sündivatele nõuetele.
3. Käesoleva deklaratsiooni sätteid tõlgendatakse kooskõlas õiguse ja demokraatia põhimõtetega, inimõigusi austades, kooskõlas võrdsuse, mittediskrimineerimise, hea valitsemistava ja hea usu põhimõtetega.

4. lisa

IUCNi resolutsioon põlisrahvaste ja kaitsealade kohta, 1996

IUCNi maailma looduskaitsekongress

Resolutsioon 1.53 „Põlisrahvad ja kaitsealad” (oktoober 1996)

TULETADES MEELDE, et mõned kaitsealad on rajatud põlisrahvaste maale ja territooriumile ilma nende rahvaste nõusoleku ja osaluseta, keda see mõjutab;

VÕTTES ARVESSE ILO konventsiooni nr 169 ja bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni sätteid põlisrahvaste rolli kohta bioloogilise mitmekesisuse haldamisel, kasutamisel ja kaitsel;

VÕTTES ARVESSE Agenda 21 soovitusi ja suuniseid;

VÕTTES ARVESSE, et strateegiadokument „Hoolides Maast” (*Caring for the Earth*) rõhutab põlisrahvaste rolli jätkusuutliku arengu tagamisel ja nende õigusi loodusvarade haldamisel;

VÕTTES ARVESSE rahvusparkide ja kaitsealade IV maailmakongressi soovitusi töötada kaitsealade jaoks välja strateegiad, mis kaitseksid põlisrahvaste huve;

TÕDEDES, et paljud valitsused on juba kasutusse võtnud strateegiad ja meetmed, mis võimaldavad täielikult arvestada põlisrahvaste õiguste ja huvidega kaitsealade rajamisel ja haldamisel nende maal ja territooriumidel,

otsustas maailma looduskaitsekongress 14.–23. oktoobrini 1996 Montrealis Kanadas peetud esimesel istungjärgul:

1. PALUDA, et IUCNi peadirektor, sekretariaat ja tehnilised programmid, komisjonid, liikmed ja nõunikud kiidaksid olemasolevate vahendite piires heaks põlisrahvaste maadele ja territooriumidele rajatud kaitsealade sõnaselge strateegia väljatöötamise ja elluviimise, toetaksid seda tegevust, osaleksid selles ja propageeriks seda vastavalt järgmistele põhimõtetele:
 - (a) tunnustada põlisrahvaste õigusi nende maadele ja territooriumidele ning kaitsealade piiresse jäävatele loodusvaradele;
 - (b) tunnustada vajadust jõuda põlisrahvastega kokkuleppele enne nende maadele ja territooriumidele kaitsealade rajamist;
 - (c) tunnustada asjaspepuutuvate põlisrahvaste õigust osaleda ka tegelikult nende maadele ja territooriumidele rajatud kaitsealade haldamises ning nende kaasarárkimisõigust igasuguste otsuste vastuvõtmisel, mis mõjutavad nende õigusi ja huve seoses nende maade ja territooriumidega;
2. KANNUSTADA kõiki IUCNi liikmeid looma riiklikul tasandil asjakohased mehhanismid, et töötada välja ja viia ellu nimetatud põhimõtetest lähtuvad strateegiad kaitsealade ja põlisrahvaste kohta.
3. PALUDA, et maailma kaitsealade komisjon looks tihedamad sidemed põlisrahvaste organisatsioonidega, et arvestada IUCNi kaitsealakategooriate määramisel põlisrahvaste õiguste ja huvidega.
4. PALUDA peadirektoril olemasolevate vahendite piires konkreetsete sammude kavandamist IUCNi kaitsealade ja looduspärandiga seotud töösse, et tagada nendel põhimõtetel rajanevate asjakohaste strateegiatega edasiarendamine ja elluviimine.

5. lisa

Kohalike ja põliskogukondade määratlus

A. ILO põlisrahvaste ja hõimudena elavate rahvaste määratlus

Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni konventsioon nr 169 põlisrahvaste ja hõimudena elavate rahvaste kohta sõltumatutes riikides, 1989

1. Konventsiooni kohaldatakse:
 - (a) iseseisvate riikide hõimudena elavate rahvaste suhtes, kelle sotsiaalsed, kultuurilised ja majanduslikud olud eristavad neid riigi elanikkonna muudest osadest ning kelle seisundit reguleerivad täielikult või osaliselt nende enda tavad või traditsioonid või eriseadused või ettekirjutused;
 - (b) iseseisvate riikide rahvaste suhtes, keda loetakse põlisrahvasteks nende põlvnemise tõttu maa asustajatest või geograafilise piirkonna tõttu, kuhu riik kuulus selle anastamise või koloniseerimise ajal või praeguste riigipiiride paikapanelise ajal, ning kes on oma õiguslikust seisundist olenemata säilitanud mõned või kõik oma enda sotsiaalsed, majanduslikud, kultuurilised ja poliitilised institutsioonid.
2. Enese määratlemist põlisrahva või hõimuna loetakse põhikriteeriumiks nende rühmade kindlaksmääramisel, kelle suhtes kohaldatakse käesoleva konventsiooni sätteid (artikkel 1).

B. Kohalike kogukondade määratlus (Borrini-Feyerabend jt, 2004)

Kohalikud kogukonnad

Kogukond on inimrühm, kellel on ühine territoorium ning kes on seotud elatise hankimise erinevate, kuid omavahel seotud tahkudega, nagu loodusvarade majandamine, teadmiste ja kultuuri loomine ning tootmistehnoloogia ja -tegevuse arendamine. Kuna nimetatud määratlust saab kohaldada mitmesuguse suurusega kogukondadele (kas linn on kogukond? Kas kõik ühes vesikonnas elavad inimesed moodustavad kogukonna?), võib täpsustada, et „kohaliku kogukonna” liikmed on inimesed, kes igapäevaelus tõenäoliselt kohtuvad üksteisega *näost näkku* ja/või mõjutavad üksteist *otseselt*. Selles mõttes saab „kohaliku kogukonnaks” lugeda küla, rändkarjakasvatavate klanni või eeslinnaelanikud, mitte aga kõiki piirkonna, linnaosa või isegi alevi elanikke. Kohalik kogukond võib olla paikne või liikuv.

Enamik kogukondi on oma identiteedi ja kultuurilised eripärad välja kujundanud aja jooksul, leiutades ja rakendades meetodeid, kuidas tulla toime oma keskkonnaga ja selle loodusvarade haldamisega. Neil on iselaadi ühiskondlik korraldus ning nende liikmetel on rohkemal või vähemal määral ühiseid poliitilisi, majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi tunnuseid (eeskätt keel, käitumishormid, väärtused, püüdlused ning sageli ka tervise- ja haigusemudelid). Nad toimivad või on minevikus toimunud konkreetse pädevuse ja volitustega poliitiliste moodustistena.

Kogukonnaelu tähtsad protsessid on sotsiaalne lõimumine (koostöö ühiste vajaduste rahuldamiseks), sotsiaalsed konfliktid (kogukonna üksikliikmete või perekondade vajaduste ja soovide põrkumine), kultuuriline järjepidevus ja kultuurilised muutused. Mehhanismid, mis üldjuhul edendavad lõimumist kogukonnas, on vastastikmõju mudelid (abielud ja kaubavahetus) ja ümberjaotamine (majandusliku kasumi jaotamine üksikisikute või perekondade vahel). Tingimused, mis võivad tekitada kogukonnas konflikte, on suured võimu- ja staatuselõhed, näiteks noorte ja vanade, meeste ja naiste või kogukonna eri üksuste (majapidamiste) või alamrühmade (klannid, klassid, kutsealad, kastid, huvühingud jms) vahel. Lahknevused ilmnevad tavaliselt erinevates juurdepääsuvoimalustes ressursidele (maa, kapital, vesi, puud, teenused jms), millega vahel kaasneb ekspuuteerimine (ühistegevuses saadakse endale teistest rohkem), akumuleerimine (ülejäak jäetakse jaotamata) ning kogukondade võimalik lõhenemine või lagunemine.

Et ühiskondliku moodustisena ellu jääda ja areneda, püüab kogukond pidevalt hoida tasakaalu selliste vastasjõudude vahel nagu vastuolu ja lõimumine, järjepidevus ja muutumine. Kriteeriumiks võib võtta kogukonna suutlikkuse nende nähtustega ajas toime tulla.

6. lisa

IUCNi maailma kaitsealade V kongress, 2003 Väljavõtteid Durbani kokkuleppest ja WPC soovitusel kultuuriliste ja vaimsete väärtuste kohta

Meie, 3000 IUCNi maailma kaitsealade V kongressist osavõtjat, tunneme kaitsealade üle rõõmu, väljendame oma muret nende pärast ja nõuame nende asjus kiiret tegutsemist. Me tunnustame, et need maailma kõige inspireerivamad ja vaimsemad paigad on otsustava tähtsusega liikide ja ökosüsteemide säilimisel, toidu-, õhu- ja veevarude kaitsmisel ja kliima stabiliseerimisel ning ainulaadsed oma kultuuri- ja looduspärandi poolest, väärides seetõttu kõige enam inimkonna erilist hoolt. Me soovitame tungival astuda samme kaitsealade heaks, et nende pakutavad hüved säiliks ja oleks õiglaselt jaotatud.

Põhjus rõõmustada

Me rõõmustame looduse imelise mitmekesisuse üle ja nende suurepärase kultuuride üle, millel on jõukust, tarkust ja teadmisi mitmekesisuse alalhoidmiseks ja säästvaks kasutamiseks.

Me rõõmustame ka kohalike kogukondade, põlisrahvaste, valitsuste, üksikisikute ja vabatahtlike organisatsioonide kaitsealaste edusammude üle ning nende jõupingutuste üle kaitsealade muutmisel looduse, kultuuri ja vaimseuse kohtumispaikadeks.

Põhjus muretseda

Me tunneme muret selle pärast, et paljud asendamatu ja otseselt ohustatud elustiku mitmekesisusega alad on veel kaitse alla võtmata.

Me tunneme muret selle pärast, et paljud paigad, mida kohalikud kogukonnad, ränd- ja põlisrahvad on ammu ajast alal hoidnud, ei ole saanud tunnustust, kaitset ega toetust.

Me tunneme muret selle pärast, et väljapool kaitsealad on metsiku ja puutumata loodusega alad viimase 20 aasta jooksul poole võrra kahanenud ning et elustiku mitmekesisus on seetõttu massilise hävimise äärel.

Üleskutse asuda tegutsema

Me nõuame, et kohustutaks laiendama ja tugevdama üleilmseid kaitsealade süsteeme, seejuures nii, et kaitsealade tähtsuse määramisel lähtutaks otsesest ohust elustiku mitmekesisusele, loodus- ja kultuuripärandile ning pöörataks erilist tähelepanu mere ja magevee ökosüsteemidele.

Me nõuame, et kaitsealade rajamisel, väljakuulutamisel ja haldamisel kohustutaks kaasama kohalikke kogukondi, põlis- ja rändrahvaid.

Me nõuame, et kaitsealad kohustutaks haldama nii, et see vähendaks ja mitte mingil viisil ei suurendaks vaesust.

Me nõuame, et kaitsealad kohustutaks haldama nii, et nende hüvedest saaks osa ka põlisrahvad, rändrahvad ja kohalikud kogukonnad.

Me nõuame, et kohustutaks tunnustama, tugevdama, kaitsma ja toetama kogukonna kaitse all olevaid alasid.

Meie töötus

Meie veenvaimad lubadused nurjuvad, kui jätame hooletsusse avatud dialoogi. Dialoog laabub tagasihoidlikkuse, usaldusväärsuse ja usalduse õhkkonnas. Selle eesmärgi nimel töötame edendada üksteisemõistmist ja koostööd. Töötame haarata kaasa ja rõõmuga vastu võtta kõik toetajad. Töötame jagada oma nägemust inimkonna jätkusuutlikust tulevikust, mis sõltub hoolivast partnerlusest loodusega. Töötame parandada kaitsealad kui hinnalise pärandi tulevastele põlvkondadele.

WPC soovitus V.13 kaitsealade kultuuri- ja vaimsete väärtuste kohta

Kaitsealade rajamine on inimühiskondade teadlike valikute tulemus säilitada loodust, elustiku mitmekesisust ja erilise kultuuriväärtuse ning tähendusega alasid.

Üksikisikud ja kogukonnad kasutavad kaitsealasid sageli vaimsetel põhjustel, sest need paigad inspireerivad ja tervendavad ja/või sealt võib leida rahu, tarkust ja osadust loodusega.

Paljusid piiritüleisid kaitsealasid juba propageeritakse ja hallatakse rahu ja koostöö paikadena ning see lisab rahvaste-, riikide- ja kogukondadevahelisele rahuloomele kasuliku ja käegakatsutava mõõtme.

Kaitsealad on looduskaitses peamised tööriistad, väljendades seega inimkonna kõrgeimaid püüdlusi ja pühendumust elu alalhoidmiseks meie planeedil; sellisena on need austuse avaldamise ja kõlbelse eneseteotuse paigad.

Paljud ühiskonnad ja eriti põlisrahvad austavad oma pühapaiku ja kaitsevad teatud geograafilisi piirkondi, loodust, ökosüsteeme või liike oma traditsioonilisel viisil, mis väljendab nende ühiskondlikku või kultuurilist valikut ning kajastab nende maailmapilti, milles loodus on püha ja kultuuriga lahutamatult seotud. Nad austavad pühapaiku ka oma kultuuri tundmise ja mõistmise ainulaadse allikana, mis on nende jaoks omamoodi võrdväärne ülikooliga.

Põlisrahvad austavad ja hooldavad pühapaiku, mis on nende territooriumi tähtis osa, tuues sellega märkimisväärset kasu kohalikele kogukondadele, riikidele ja kogu maailmale.

Teatud juhtudel taotlevad nad enda tunnustamist olemasolevate kaitsealade süsteemi osana.

Nimetatud seisukohti silmas pidades soovitasid kaitsealade laiaulatuslikuma toetamise seminarisarja raames peetud „Kaitsealade kultuuripõhise toetamise” istungjärgust osavõtjad, et kõik kaitsealade süsteemid tunnustaksid ja arvestaksid kaitsealade vaimset väärtust ning võtaksid kaitsetegevuses omaks kultuuripõhise lähenemise.

Lõuna-Aafrikas Durbanis 8.–17. septembril 2003 toimunud IUCNi maailma kaitsealade V kongressi raames peetud kaitsealade laiaulatuslikuma toetamise seminarisarjast osavõtjad:

1. TUNNUSTAVAD põlisrahvaste rahvusvaheliselt tagatud õigust muu hulgas omada ja hallata oma pühapaiku, oma arheoloogilist ja kultuuripärandit, tseremoniaalseid objekte ja inimsäilmeid, mis asuvad kaitsealadel või nende naabruses olevates muuseumides või kollektsioonides. See hõlmab järgmisi õigusi:
 - a. määratleda ja nimetada oma pühapaiku ja pühi objekte, esivanemate säilmeid ning arheoloogilist, kultuuri- ja intellektuaalset pärandit ning olla

kindel, et selliseid tähistusi tunnustatakse kohustuslikuna;

- b. hoida vajadusel saladuses ja kasutada privaatset eespool kirjeldatud pärandit, objekte, säilmeid ja paiku;
 - c. saada hüvitist neilt vaba ja teadliku nõusolekuta ära võetud pühapaikade, pärandi, objektide ja säilmete eest;
 - d. pidada vabalt ja harjunud viisil oma tseremoniaid, usulisi ja vaimseid kombetalitusi;
 - e. korjata, koguda või saada saagiks taimi, loomi ja muid loodusvarasid, mida kasutatakse tseremoniatel ja kombetalitustes pühapaikades või arheoloogilise ja kultuuripärandina tuntud paikades ja
 - f. säilitada oma kohustusi esivanemate ja tulevaste põlvkondade ees.
2. SOOVITAVAD SEETÕTTU rahvusvahelistel institutsioonidel, valitsustel, kaitsealade valitsejatel, vabaihendustel, kirikutel ning kasutajatel ja huvirühmadel oma kaitsetegevuses täielikult tunnustada ja austada eespool nimetatud õigusi;
 3. SOOVITAVAD valitsustel:
 - a. TÖÖTADA VÄLJA ja VÕTTA VASTU seadused ja tegutsemisjuhised, mis edendavad paljukuultuurilisi väärtusi ja lähenemisviise seoses kaitsealade süsteemide korraldusega;
 - b. TÖÖTADA VÄLJA ja VÕTTA VASTU seadused ja tegutsemisjuhised, mis tunnustavad eriti põlisrahvaste ja traditsioonilise elulaadiga rahvaste pühapaikade tähtsust bioloogilise mitmekesisuse säilitamisel ja ökosüsteemide haldamisel;
 - c. VÕTTA VASTU ja JÕUSTADA seadusi ja tegutsemisjuhiseid pühapaikade terviklikkuse kaitseks üksnes asjaomaste rahvaste ja kogukondade täielikul ja tegelikul osavõtul;
 - d. VÕTTA VASTU ja JÕUSTADA seadused ja tegutsemisjuhised, mis tagavad pühapaikade ennistamise ning tõhusa järelevalve- ja otsustusprotsessi, mille elluvijateks on kohalikud kogukonnad ja põlisrahvad;
 - e. TÖÖTADA VÄLJA ja VÕTTA VASTU seadused ja tegutsemisjuhised, mis tunnustavad pühapaikade järelevalve ja küllaldase kaitse tagamisel tõhusaid uudseid haldusmudeleid, nagu põlisrahvaste ja kohalike kogukondade kaitsealad;
 - f. TÖÖTADA VÄLJA ja RAKENDADA tõhusaid meetmeid kogukonna kaitsetegevuse toetuseks kultuuriliselt ja vaimselt tähtsates valdkondades, sealhulgas pühapaikades ja

- g. VÕTTA VASTU ja JÕUSTADA tegutsemisjuhised ja õiguslikud meetmed, mis austavad pühapaikade pärimuslikku kasutamist ja haldamist ning kindlustavad traditsiooniliste pärimuse järgijate pääsemise kaitsealadele.
4. SOOVITAVAD VEEL, et valitsustel, vabariikidel, kohalikel kogukondadel ja kodanikuühiskonnal tuleks:
- TAGADA, et kaitsealade süsteemide puhul, kaitsealade määramisel, eesmärkide püstitamisel, kaitsekorralduse kavandamisel, tsoonimisel ja kaitsealade valitsejate koolitamisel võetaks eriti kohalikul tasandil tasakaalustatult arvesse aineliste, kultuuri- ja vaimsete väärtuste kogu spektrit;
 - ABISTADA põlisrahvaid nende pühapaikade kaitsmisega seotud õigus- ja tehnilise abi saamisel, kui need rahvad seda soovivad, tehes seda nende õigusi ja huve austaval viisil;
 - TÖÖTADA VÄLJA ja VIIA ELLU haridus- ja meediakampaaniaid, et suurendada teadlikkust kultuuri- ja vaimsetest väärtustest, eriti pühapaikadest, ja kasvatada austust nende vastu.
5. SOOVITAVAD kaitsealade valitsejatel:
- TEHA KINDLAKS ja TUNNUSTADA oma kaitsealal asuvaid pühapaiku, tehes seda neid paiku austavate inimeste osavõtul ja teadlikul nõusolekul ning kaasates neid aktiivselt nende pühapaikade haldamise ja kaitsmisega seotud otsuste tegemisse;
 - EDENDADA kultuuridevahelist dialoogi ja konfliktide lahendamist põlisrahvaste, kohalike kogukondade ning muude pühapaikade kaitsmisest huvitatud isikutega;
 - TOETADA niisuguste kogukondade jõupingutusi oma kultuuri- ja vaimsete väärtuste ning kaitsealadega seotud kombetalituste säilitamisel;
 - SOODUSTADA põliskeelte kasutamist niisuguste teemade käsitlemisel.
6. MÕISTES kultuuri- ja vaimsete väärtuste tähtsust kaitsealade kõigis kategooriates, NÕUAVAD, et IUCN vaataks uuesti üle 1994. aasta „Kaitsealade kategooriate juhendi”, et lisada need väärtused täiendavate potentsiaalsete kaitsekorralduseesmärkidena kategooriatesse, kust need on praeguse seisuga välja jäetud, ja
7. NÕUAVAD, et IUCNi maailma kaitsealade komisjon ja selle liikmed kavandaksid ja viiksid kaitsealadel ellu IUCNi programmiga hõlmatud tegevusi eespool soovitatud meetmete toetuseks.

7. lisa

Delose algatuse Montserrati ja Ouranoupolise avaldused

Montserrati avaldus looduslike pühapaikade kohta tööstuslikult arenenud riikides

VÖTTES ARVESSE kolme kontinendi dokumente ja juhtumianalüüse, mis esitati kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste töörühmas IUCNi/WCPA Delose algatuse raames 23.–26. novembril 2006 Hispaanias Kataloonias Montserrati kloostri peetud looduse ja vaimse seminaril, ning ka järgnenud arutelusid;

TOETUDES kaheksast riigist pärit 40 osaleja, sealhulgas kristlike ja budistlike kloostrite esindajate, rahvusvaheliste, riiklike ja kohalike keskkonnakaitseorganite ja looduskaitseorganisatsioonide, teadlaste ja iseseisvate ekspertide teadmistele ja kogemustele;

VÄÄRTUSTADES Delose algatuse raames kahe viimase aasta jooksul tehtud tööd seoses looduslike pühapaikadega arenenud tehnoloogiaga maades;

MÕISTES, et looduslikud pühapaigad on ka arenenud riikides ohustatud võhikluse ja hoolimatuse, eriti aga kultuurilise ja vaimse laostumise, jätkusuutmatute arendusprojektide ja ressursside mittesäästliku eksplaateerimise, linnastumise ja massilise turismi tõttu ning maakasutuse asjakohase planeerimise ja järelevalve puudumise tõttu,

SEMINARIL OSALEJAD:

VÄIDAVAD, et pühadus on toiminud looduskaitse ühe võimsama tõukejõuna ehk reaalsusena, sisendades aukartust, hardust ja lugupidamist. Looduslikud pühapaigad, pühad maastikud, liigid või konkreetsed objektid on ajast aega olnud üks looduskaitse tõhusamaid vorme, kusjuures mõned neist on kohaliku tähtsusega, teistel on aga tähendus suurema inimeste rühma, paljude kultuuride, traditsioonide ja regioonide jaoks;

MÕISTAVAD, et loodusel on olemuslikke väärtusi ja tähendusi, sealhulgas kultuurilisi ja vaimseid, ning paljude usundite ja vaimsete traditsioonide järgijad mõistavad seda mingi sügavama ja pühama reaalsuse jumaliku ilminguna, tajutagu seda kuidas tahes;

MÕISTAVAD KA, et pikaajalise jätkusuutlikkuse kindlustamiseks peavad looduskaitse eesmärgid, kavad ja sõnumid põhinema sügavalt juurdunud väärtushinnangutel, uskumustel, ideedel ja tavadel. Kaitse korraldajad peavad neid asjaolusid arvesse võtma ning asetama

sellised sügavalt juurdunud väärtushinnangud, uskumused, ideed ja tavad kohale, mis kaitsealade säilitamise kontekstis õigusega neile kuulub. See kätkeb ühtaegu väljakutset ja suurepärase võimalust saada kaitsealade juurde toetajaid, kaasates partnereid ja huvirühmi, kes siiani ei ole olnud koostööaltid, kuna on heitunud materialistlikust vaatenurgast, mis on looduskaitset seni sageli iseloomustanud;

MÕÖNAVAD ja KINNITAVAD, et looduslikud pühapaigad on tegelikult olemas kõigis IUCNi kaitsealade kategooriates, mis leiduvad arenenud tehnoloogiaga riikides;

KINNITAVAD KA, et kaitsealadel asuvate pühapaikade vaimsed aspektid võivad mitmel moel oluliselt kaasa aidata looduspärandi kaitsmisele, peamiselt usaldusväärsete ja säravate inimeste teadlikkuse suurendamise ning nende kaitsealgaatustesse kaasamise kaudu;

NÕUAVAD, et pühapaikade eestkostjate ajast aega kestnud õigusi kaitstaks nii hoolimatu ühiskondliku ja eraviisilise arendustegevuse kui ka poliitilise võhikluse eest ning et tagataks nende kaasaraäkimisõigus kaitsealade tuleviku otsustamisel;

TUNNISTAVAD, et kaitsealade õige valitsemine võib tõhustada looduslike pühapaikade vaimsete väärtuste hoidmist, luues loodus-, kultuuriliste ja vaimsete väärtuste positiivse sünergia mitte üksnes kaitsealadel, vaid ka looduses üldisemalt;

TUNNISTAVAD KA, et loodus-, kultuuri- ja vaimuväärtuste positiivne sünergia ulatub ka kindlaksmääratud kaitsealadest väljaspool asuvate pühapaikadeni, toimides seeläbi looduskaitset toetava ja edasi kandva jõuna;

VÄIDAVAD, et niisugune sünergia saab tekkida ainult pühapaikade traditsiooniliste eestkostjate ja kaitsealade valitsejate tihedas ja võrdõiguslikus koostöös, kus vastastikku austatakse üksteise eesõigusi ja kohustusi;

TEEVAD ETTEPANEKU õhutada ja tugevdada dialoogi kahe poole vahel, et eesmärgid ja nõuded oleksid täiesti mõistetavad ning oleks võimalik jõuda ühise keeleni ja viimaks mõlema poole seisukohti lõimiva ühise lähenemiseni;

TEEVAD ETTEPANEKU seada tulevikueesmärgiks töötada välja ja viia ellu terviklikud looduslike pühapaikade kaitsekavad, milles võetakse arvesse nii vaimupärandi kui ka looduskaitse-eesmärgi; niisugused kavad tuleb aga ette valmistada kõigi asjassepuutuvate osapoolte täielikul osalusel;

JUHIVAD TÄHELEPANU, et kõik kaitsekorraldusmeetmed, mis puudutavad looduslike pühapaikade kultuuri-, vaimu- ja loodusväärtusi, peavad austama universaalseid inimõigusi ning rajanema laiaulatuslikul osalusel;

KUTSUVAAD ÜLES ETTEVAATUSELE, et erilise hoolega suhtutaks kaitsealadel nendesse pühapaikadesse, mida peavad pühaks põlisrahvad ja -vähemused; lisaks tuleb arvesse võtta uute sisserändajate rolli ja panust;

SOOVITAVAD, et paikades, kus koos eksisteerib mitu usundit, tunnustataks seisukohtade mitmekesisust

ning soodustataks nende usundite koostööd looduskaitstes, rõhutades just ühiseid väärtushinnanguid;

JUHIVAD TÄHELEPANU sellele, et haridusel ja kunstil võib olla väga suur tähtsus looduslike pühapaiku puudutava koostöö- ja üksteisemõistmise kliima loomisel;

ERGUTAVAD Delose algatuse töörihma jätkama tööd usundite esindajate ning looduskaitseorganisatsioonide lõimumise hõlbustamisel ning töötama välja ja levitama looduslike pühapaikade tervikliku kaitsekorralduse juhendit;

AVALDAVAD TÄNU Montserrati kloostri, Montserrati mäe nõukogule, Kataloonia valitsuse keskkonna- ja elamuehitusministeeriumile, Kataloonia hoiupanga Fundació Territori i Paisatge'le ja Delose projekti koordinaatoritele Montserrati seminari suurepärase korralduse eest.

Ouranopolise avaldus¹ arenenud tehnoloogiaga riikide looduslike pühapaikade kohta

VÕTTES ARVESSE Tema Pühaduse oikumeenilise patriarhi Bartholomeuse innustavat pöördumist seminarist osavõtjate poole;

MÄRKIDES ÄRA Athose mäe püha kogukonna ja Halkidiki prefektuuri esindajate tervituskõnede positiivset sisu pöördumises Delos 2 seminari poole;

ARVESTADES panust, mille 22 osalejat 11 riigist andsid seminarile juhtumianalüüside, dokumentide ja arutelude näol;

HINNATES Delose algatuse raames viimaste aastate jooksul tehtud tööd, jõudsid seminaril osalejad järgmistele järeldustele:

Seminaril esitatud juhtumianalüüsides saadud õppetunnid

Kõiki kaitsealadel asuvate looduslike pühapaikadega seotud osapooli tuleks koostöö ja sünergia saavutamise nimel julgustada erapooletult lahendada õiguslikke ning maa ja loodusvarade omandi ja kasutamise probleeme.

Kõikidel juhtudel tuleks alati eelistada õigustepõhist lähenemist ja kohalikele kogukondadele otsustusõiguse andmist.

Asjakohaste meetoditega tuleks kasvatada nii pühapaikade eestkostjate kui ka kaitsealade valitsejate ning

muude huvitatud osapoolte vastastikust teadlikkust, hoolivust ja pädevust, mille tulemusel jõutaks ühise lähenemiseni kõigi asjassepuutuvate loodus-, kultuuri- ja vaimuväärtuste kaitsmisel.

Eelöeldut arvestades tuleks põhilistel osapooltel saavutada ühised lähenemisviisid uurimistöö ja hariduse valdkonnas.

Pühapaikade eestkostjad tuleks täielikult kaasata kaitsealade kaitsekorralduskavade väljatöötamisse, kindlustada nende osalemine kaitsealade haldusstruktuurides ning suhtuda nende panusesse tunnustavalt ja julgustavalt.

Pühapaikade eestkostjate õigust piirata juurdepääsu teatud aladele tuleb austada ning võtta vastavalt meetmeid kaitsekorralduse planeerimisel ja kaitsealade avaliku kasutamise reguleerimisel, sh külastajate juurdepääsu piiramine ülitundlikel loodusaladel.

SEMINARIST OSAVÕTJAD leppisid lisaks kokku järgmistes seisukohtades:

- Toetada indiaani rahvaid võitluses San Francisco mägede pühapaikade kaitsmiseks suusakuurordi rajamise eest.
- Julgustada Lõuna-Korea valitsust ja Ramsari märgalade konventsiooni tunnustama Mani-sani paguveelasid rahvusvahelise tähtsusega märgalana, aidates sellega kaasa nende kaitsmisele.

¹ IUCNi/WCPA ning kaitsealade kultuuri- ja vaimuväärtuste töögrupi raames 24.–28. oktoobril 2007 Kreekas Ouranopolises toimunud Delose algatuse seminari järeldused.

- Toetada tegevust, mille eesmärk on nimetada maailmapärandi loendisse kantud Solovets nii kultuuripärandiks (juba alates 1992) kui ka looduspärandiks, tunnustades sellega paiga terviklikku olemust.
- Tugevdada koostöös kohalike võimudega Kreetal Haniai asuva Chryssopighi kloostri tegevust ümbritseva loodus- ja kultuuriala kaitsmiseks turismi ja arendustegevuse surve eest.

Rahvusvahelised konventsioonid ja organisatsioonid saavad positiivselt mõjutada rahvusvaheliselt tunnustatud looduslike pühapaikade kaitsmist ning nende vastava suunalist tegevust tuleb soodustada.

Kloostri maade haldamine

Kaitsealade valitsejaid ja asjaspepuutuvaid poliitikakujundajaid tuleb julgustada austama nende hoole all olevate kloostrialduste ja -maade pühadust ning arvestama nendega oma planeerimis-, haldamis- ja hindamistegevuses.

Ka kloostrikogukondi tuleb innustada valitsema oma maid ja rajatise ökoloogiliselt säästlikult ja õiglaselt.

Selleks on vaja ühist ja terviklikku lähenemist kaitsekorralduse planeerimisele ja hindamisele; see tuleks välja töötada mõlema poole osalusel.

Kloostrid kui pühapaigad võivad anda kasuliku panuse haridusse ja ühiskondliku teadlikkuse edendamisse ning nende vastavat tegevust tuleks kaitsealadel igati soodustada.

Lisaks võivad kloostrite askeetlikud põhimõtted ja tavad anda sügavamõttelisi õppetunde ökoloogilise eluviisi harrastamiseks ja loodusvarade säästlikuks kasutamiseks, nagu näitavad Chryssopighi kloostri kogemused.

Eelöeldut silmas pidades märgiti tunnustavalt ära Athose mäe püha kogukonna positiivseid algatusi ter- vet autonoomset territooriumi käsitleva keskkonnavalase eriuurimuse ja strateegilise plaani koostamiseks ning meetmeid selle elluviimiseks, milleks pädevate teadlaste ja riigiasutuste toetusel loodi juhtimisorgan püha kloostrikogukonna alluvuses.

Juhised arenenud riikide looduslike pühapaikade kohta

Vaja on suurendada jõupingutusi, et maailmareligioonid – nii usujuhid kui ka nende järgijad – hakkaksid tähelepanelikumalt suhtuma looduskaitsele ja keskkonnaprobleemidesse laiemalt.

Tõhustada tuleb kaitsealuste loodusalade potentsiaalset panust pühapaikade kaitsmise ja vastupidi.

Eriti suure austuse ja hoolivusega tuleb suhtuda arenenud riikide põlisrahvaste pühapaikadesse, mida tuleb kaitsta hoolimatu arendustegevuse surve eest.

Delose algatus maailma looduskaitsekongressi lävel²

Eelisjärjekorras on vaja avaldada Ouranopolise seminari ja Montserrati seminari toimetised, et levitada neid looduskaitsekongressi ajal, mis oleks Delose algatuse panus käimasolevasse loodus-, kultuuri- ja vaimuväärtuste teemalisse dialoogi ning kaitsekorralduse niisuguse käsitluse elluviimisse, mis arvestaks kõigi kogukondade kultuuride ja väärtushinnangutega.

Delose algatus peaks aitama kaasa UNESCO/IUCNi käimasolevale protsessile, mille käigus koostatakse looduslike pühapaikade haldamise juhend, mis peab valmima 2008. aastal. Lisaks peaks Delose algatus jätkama süstemaatilist tööd, et koostada ajavahemikus 2008–2010 arenenud riikide looduslike pühapaikade eripärade juhend, mis on mõeldud peamiselt maailmareligioonide jaoks.

Algatuse raames tuleks täiendavalt veel läbi vaadata looduslike pühapaiku puudutavaid juhtumisanalüüse, seades eesmärgiks analüüsitud usundite tasakaalustatuma geograafilise jaotuse ja suurema esindatuse ning edukate näidete väljatoomise, et levitada häid tavasid ja innustada neid järgima.

Mõistagi eeldatakse, et Delose algatus annab WCPA kaitsealade kultuuriliste ja vaimsete väärtuste töötühma raames märkimisväärse panuse 2008. aasta maailma looduskaitsekongressi asjakohastesse üritustesse.

Algatuses osalejad peaksid välja selgitama oma töö võimaliku sünergia seonduvate rahvusvaheliste konventsioonide ja organisatsioonidega, eeskätt maailmapärandi konventsiooniga.

Tänu

Sügav tunnustus Tema Pühadusele oikumeenilisele patriarhile Bartholomeusele laiahaardelise ja loominguilise tegevuse eest usundite lähendamisel Loodu ja looduskeskkonna kaitsmise heaks ning siiras tänu tema soovitude eest Delos 2 seminarile.

Tänu Athose mäe pühale kogukonnale, Kreeka keskkonna-, planeerimis- ja riiklike ehitustööde ministriumile ning Halkidiki prefektuurile (Põhja-Kreeka) ametliku osalemise eest seminaril.

Tänu ka seminarist osavõtjate külalislahke ja äärmiselt sisuka vastuvõtmise eest pühas Varlaami kloostri Meteoras (Tessaalias) ja Taevamineku kloostri Ormylias (Halkidikis).

Eriline tänu Vahemere Looduse ja Antroposoofia Instituudile (Mediterranean Institute for Nature and Anthropos) seminari tõhusa ja hooliva korralduse ning selle kulude katmise eest A.G. Leventise Fondi kaasabil.

² IUCNi neljas maailma looduskaitsekongress 2008. aasta oktoobris Barcelonas (Hispaania).

8. lisa

IUCNi resolutsioon looduslike pühapaikade tunnustamise ja kaitse kohta kaitsealadel, 2008

IUCNi maailma looduskaitse-kongress

Resolutsioon 4.038 „Looduslike pühapaikade tunnustamine ja kaitse kaitsealadel” (oktoober 2008)

TUNNISTADES, et põliskogukondade ja maailma-religioonide looduslike pühapaikade kaitse on kultuuri-põhise looduskaitse vanemaid vorme ning et looduslikud pühapaigad on sageli suure elustiku mitmekesisusega ja pakuvad kaitset väärtuslikele maastikele ja ökosüsteemidele;

OLLES TEADLIK, et looduslikud pühapaigad on IUCNi ja UNESCO 2008. aasta „Kaitsealade hea tava suunistes” määratletud kui „maa- või veelad, millel on rahvastele ja kogukondadele eriline vaimne tähendus” (*Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele*, nr 16, IUCN 2008, lk xi);

MÕISTES, et looduslikud pühapaigad – puhta veega allikad, lumised mäetipud, erakordsed geoloogilised moodustised, metsatukad, jõed, järved ja koopad – on praegu ja on olnud pikka aega olulised inimese identiteedile, püsijäämisele ja arengule;

OLLES TEADLIK, et paljusid looduslikke pühapaiku ähvardab oht ning neid mõjutavad mitmesugused surve- ja ohutegurid, nagu:

- (a) loodusvarasid ammutavate tööstusharude tegevus (nt kaevandamine, metsaraie);
- (b) kuritarvitused võõraste poolt (nt salaküttimine, ebaseaduslik kalapüük, vandalism, matusepaikade ja arheoloogiliste leiupaikade rüüstamine);
- (c) vaesus ja rahvastikum muutused (nt uusasukate saabumine; teise usu omaksvõtmine);
- (d) lugupidamatu turism ja puhketegevus;
- (e) keskkonnaseisundi halvenemine; ja (f) kliimamuutus (nt erakordsed ilmastikunähtused, mere-taseme tõus, põud, tulvad ja erosioon);

TEADVUSTADES, et paljud looduslikud pühapaigad on muudetud ametlikult moodustatud kaitsealade osaks ilma, et oleks sobivalt tunnustatud kohalike kogukondade kultuurilisi ja vaimseid väärtusi ning

traditsioonilisi uskumusi, tavasid ja teadmisi, mis on säilitanud seonduvaid kohti, kultuure ja varasid;

TUNDES MURET, et ametlikel kaitsealadel ei lubata mõnikord looduslikesse pühapaikadesse põlisrahvaid või usulisi rühmi, kes on paljude põlvkondade jooksul neid paiku kasutanud ja hoidnud; ning

MEENUTADES, et looduslike pühapaikade kaitset on toetatud programmis „Inimene ja biosfäär” (1970), Ramsari märgalade konventsioonis (1971), maailmapärandi konventsioonis (1972), bioloogilise mitmekesisuse konventsioonis (1992), vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioonis (2003), IUCNi maailma kaitsealade V kongressi soovitusel V.13 „Kaitsealade kultuurilised ja vaimsed väärtused” (Durban, 2003), IUCNi maailma looduskaitsekongressi 3. istungjärgu resolutsioonis 3.049 „Kogukondade kaitsealad” (Bangkok, 2004) ja ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonis (2007),

otsustas maailma looduskaitsekongress 5.–14. oktoobril 2008 Hispaanias Barcelonas toimunud 4. istungjärgul:

1. KINNITADA, et looduslike pühapaikade kultuuriliselt sobivaks kaitsmiseks ametlike kaitsealade piires (ja läheduses) on vaja kiirelt tegutseda;
2. KUTSUDA ÜLES:
 - (a) valitsusasutusi ja vabaihendusi tunnustama kohalike ja põliste eestkostjate ning maailmareligioonide kogukondade õigusi, oskusi ja teadmisi looduslike pühapaikadega seotud loodusvarade ja ökosüsteemide haldamisel;
 - (b) valitsusasutusi, vabaihendusi ja looduskaitseorganisatsioone tegema kohalike traditsioonilise eluviisiga ja põliste kogukondade ja eestkostjatega koostööd, et astuda vastu looduslike pühapaiku ähvardavatele ohtudele, parandades looduslike pühapaikade kaitse korraldamist ja vajadusel võttes asjaomaste kogukondade või organisatsioonide täiel ja tegelikul osalusel vastu seadusi ja tegevuspõhimõtteid, mis kaitsevad looduslike pühapaikade bioloogilist ja kultuurilist terviklikkust; ning
 - (c) kaitsealade valitsejaid ja juhte tunnustama nende kaitsealade piires asuvate looduslike pühapaikade

- kultuurilist ja vaimset tähendust ning samuti tunnustama ja hõlbustama asjaomaste kogukondade või organisatsioonide õigust ja huvi jätkata võimaluse korral nende looduslike pühapaikade haldamist ja kasutamist oma kultuurilise ja vaimse eneseteostuse ja austuse avaldamise paigana;
3. KUTSUDA ÜLES korraldama rohkem teadusuuringuid bioloogilise ja kultuurilise mitmekesisuse ning looduslike pühapaikade keeruka suhte mõistmiseks;
 4. ERGUTADA tegema lisainvesteeringuid üldsuse teavitamise ja rahvusvahelistesse võrgustikesse looduslike pühapaikade säilitamise ja kaitse valdkonnas; ning
 5. PALUDA looduskaitsetel looduslike pühapaikade koostööpõhise kaitse parandamiseks toetada põlisrahvaste, kohalike kogukondade ja maailmareligioonide kultuuridevahelist suhtlust ja konfliktide lahendamist ning selles täiel määral osaleda.

Lisaks **annab maailma looduskaitsekongress 5.–14. oktoobril 2008 Hispaanias Barcelonas toimunud 4. istungjärgul järgmisi suuniseid IUCNi 2009.–2012. aasta programmi rakendamiseks:**

6. PALUDA peadirektoril:
 - (a) rakendada ja tegelikes oludes katsetada looduslike pühapaikade 2008. aasta juhendit IUCNi kategooriatele vastavatel kaitsealadel; ning
 - (b) ergutada selle rakendamist ja tegelikes oludes katsetamist UNESCO biosfäärikaitsealadel ja maailmapärandi aladel.

USA riigiasutuste ja organisatsioonide esindajad loobusid selle ettepaneku hääletamisest.

9. lisa

Interneti- jm allikad

Aastatuhande ökosüsteemi hinnang

<http://www.millenniumassessment.org>

Etnobotaanika ja taimed

People and Plants International (rahvusvaheline võrgustik „Inimesed ja taimed”): <http://peopleandplants.org>

Huvirühmi kaasav kaardistamine ja kaasavad GISid

Integrated Approaches to Participatory Development (Osaleva arengu terviklahendused, IPAD):
<http://www.iapad.org/>

Kogukondade kaitsealad

IUCNi kaitsealade hea tava suunised nr 11: *Indigenous and Local Communities and Protected Areas* (Kohalikud ja põliskogukonnad ning kaitsealad; sisaldab peatükki kogukondade kaitsealade kohta):
<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAG-011.pdf>

TILCEPA tutvustav tekst kogukondade kaitsealade kohta:
http://www.iucn.org/about/union/commissions/ccesp/what_we_do/wg/tilcepa.cfm

Looduskaitse, ökoloogia ja religioon

Alliance of Religion and Conservation (Religiooni ja Looduskaitse Allianss, ARC):
<http://www.arcworld.org>

Forum on Religion & Ecology (religiooni ja ökoloogia foorum): <http://fore.research.yale.edu/>

Delos Initiative (Delose algatus): <http://www.med-ina.org/delos/>

Maailma kaitsealade andmebaas

<http://sea.unep-wcmc.org/wdbpa/>

Põlisteadmised

Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon: <http://www.cbd.int/tk/>

Vaba ja teadlik eelnev nõusolek

Forest Peoples Programme (Metsarahvaste programm):
http://www.forestpeoples.org/documents/law_hr/fpic_synthesis_jun07_eng.pdf

Teabevahetus, haridus ja üldsuse teavitamine

Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon: <http://www.cbd.int/cepa/resources.shtml>

IUCNi haridus- ja teabevahetuskomisjon : <http://cec.wcln.org>

Sacred Land Film Project: <http://www.sacredland.org> – looduslikke pühapaiku käsitleva dokumentaalfilmi *In the Light of Reverence* autorid. Filmi levitamise: <http://www.bullfrogfilms.com/catalog/ilr.html>

Vaesus ja keskkond

Poverty Conservation and Learning Group (rühm „Vaesus, looduskaitse ja õppimine”):
<http://www.povertyandconservation.info/>

Vaidluste lahendamine seoses loodusvaradega ja üldisemalt

IDRC: http://www.idrc.ca/en/ev-28105-201-1-DO_TOPIC.html

Harvard Program on Negotiation: <http://www.pon.harvard.edu/research/projects/hnnp.php3>

Vaimne kultuuripärand

UNESCO Oral and Intangible Heritage of Humanity (inimkonna suuline ja vaimne pärand):
<http://www.unesco.org/culture/intangible-heritage/>

Ökosüsteemne lähenemine

Ökosüsteemide Majandamise Komitee: <http://www.iucn.org/themes/cem/ourwork/ecapproach/index.html>

Kirjandus

- Adams, J.S. and McShane, T.O. 1992. *The Myth of Wild Africa: Conservation without illusion*. London, UK: W.W. Norton and Co.
- Barnes, 2003. "Wilderness as contested ground". Väljaandes Harmon and Putney, *op. cit.*
- Barrow, E. and Pathak, N. 2005. "Conserving 'unprotected' protected areas – communities can and do conserve landscapes of all sorts". Väljaandes Brown jt, *op. cit.*
- Beltrán, J. 2000. *Indigenous and Traditional Peoples and Protected Areas: Principles, Guidelines and Case Studies*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 4. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN and WWF International.
- Berkes, F. 1999. *Sacred Ecology: Traditional ecological knowledge and resource management*. Philadelphia, USA: Taylor & Francis.
- Bhagwat, S. and Rutte, C. 2006. "Sacred Groves: potential for biodiversity management". *Frontiers of Ecology and the Environment* 4(10): 519–524.
- Boucher, C. 2002a. *Digging our Roots: the Chamare Museum Frescoes*. Malawi: KuNgoni.
- Boucher, C. 2002b. *The Gospel Seed: culture and faith in Malawi as expressed in the Misso Banner*. Malawi: KuNgoni.
- Borrini-Feyerabend, G., Kothari, A. and Oviedo, G. 2004. *Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation*. Guidance on policy and practice for Co-managed Protected Areas and Community Conserved Areas. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 11. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
- Borrini-Feyerabend, G., MacDonald, K.I. and Maffi, L. (Eds.). 2004. "History, Culture and Conservation". *Policy Matters* 13. IUCN CEESP.
- Borrini-Feyerabend, G., Pimbert, M., Favar, M.T., Kothari, A. and Renard, Y. 2004. *Sharing Power: Learning-by-doing in Comanagement of Natural Resources throughout the World*. CENESTA, Tehran, Iran: IIED and IUCN/CEESP/CMWG.
- Brown, J., Mitchell, N. and Beresford, M. (Eds.). 2005. *The Protected Landscape Approach: Linking Nature, Culture and Community*. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
- Bryceson, D.F and Fonseca, F. 2005. "Risking death for survival: peasant responses to hunger and HIV/AIDS". Paper presented at the International Conference on HIV/AIDS, IFPRI South Africa 14–16 April 2005, Durban SA.
- Buckles, D. (Ed.) 1999. *Cultivating Peace: conflict and collaboration in natural resource management*. International Development Research Centre (IDRC)/World Bank Institute.
- Chape, S., Harrison, J., Spalding, M. and Lysenko, I. 2005. "Measuring the extent and effectiveness of protected areas as an indicator for meeting global biodiversity targets". *Phil. Trans. R. Soc. B*. 360: 443–455.
- Chape, S., Blyth, S., Fish, L., Fox, P. and Spalding, M. (Compilers). 2003. *2003 United Nations List of Protected Areas*. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN and UNEP-WCMC.
- Chatterjee, S., Gokhale, Y., Malhotra, K.C. and Srivastava, S. 2004. "Sacred Groves in India: an overview". Väljaandes Dudley jt, *op. cit.*
- Colchester, M. and Ferrari, M.F. 2007. *Making FPIC – free, prior and informed consent work: challenges and prospects for Indigenous Peoples*. Moreton-in-Marsh, UK: Forest People Programme.
- Colfer, C.J.P. 1995. Who counts most in sustainable forest management? CIFOR Working Paper no.7. http://www.cifor.cgiar.org/publications/pdf_files/WPapers/WP-07.pdf
- Cordell, J. 1992. "Who owns the land? Indigenous involvement in Australian Protected Areas". Väljaandes Kempf, 1992. *op. cit.*

- Cunningham, A.B. 2000. *Applied Ethnobotany: people, wild plant use and conservation*. People and Plants Conservation Series. London, UK: Earthscan.
- De Lacy, T. and Lawson, B. 1997. "The Uluru/Kakadu model: Joint management of Aboriginal-owned national parks in Australia". Väljaandes Stevens, 1997, *op. cit.*
- Drobyshev, Yu. I., Bazha, S.N., Gunin, P.D., Dugarjav, Ch. and Prischepa, A.V. 2007. "The role of sacred objects in nature conservation of the Baikal Lake basin". UNESCO, 2007, *op. cit.*
- Dudley, N., Higgins-Zogib L. and Mansourian, S. 2005. "Beyond Belief, Linking faiths and protected areas to support biodiversity conservation". A research report by WWF, Equilibrium and The Alliance of Religions and Conservation (ARC). Veebilehel: <http://assets.panda.org/downloads/beyondbelief.pdf>
- Eade, D. 2002. *Development and Culture*. London, UK: Oxfam.
- Edwards, J. and Palmer, M. 1997. *Holy ground: the guide to faith and ecology*. Northamptonshire, UK: Pilkington Press.
- Elias, D. 2003. "Sacred sites in the Tanami Desert, Central Australia". Väljaandes UNESCO, 2003b, *op. cit.*
- FBD. 2006. *Participatory Forest Management in Tanzania: Facts and Figures*. Dar es Salaam, Tanzania: Forest and Beekeeping Division, Ministry Natural Resources and Tourism.
- FPP. 2004. "Indigenous peoples' right to free prior and informed consent and the World Bank's Extractive Industries Review: An overview". http://www.forestpeoples.org/documents/law_hr/fpic_synthesis_jun07_eng.pdf
- Gilligan, B. 2006. *The National Reserve System Programme 2006 Evaluation*. Canberra, Australia: Department of the Environment and Heritage. www.deh.gov.au/indigenous/publications
- Githitho, A. 2003. "The sacred Mijikenda Kaya forests of coastal Kenya and biodiversity conservation". Väljaandes UNESCO, 2003b, *op. cit.*
- Githitho, A. 2006. "The sacred Mjiiikenda Kayas of coastal Kenya: evolving management principles and guidelines". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Gokhale, Y. 2003. "Communicating importance of sacred groves to broader audience for conservation of biocultural heritage". Presented at the CSVPA session at the Vth IUCN World Parks Congress.
- Grim, J. (Ed.) 2001. *Indigenous Traditions and Ecology: The Interbeing of Cosmology and Community*. Cambridge, MA, USA: Harvard CSWR.
- Grimble, R., Chan, M.K., Aglionby, J. and Quan, J. 1995. *Trees and Trade-offs; a stakeholder approach to natural resources management*. Gatekeeper Series 52. London, UK: International Institute for Environment and Development (IIED).
- Harmon, D. and Putney, A. 2003. *The Full Value of Parks: From Economics to the Intangible*. Lanham, MD, USA: Rowman and Littlefield Publishers.
- Harmsworth, G. 1998. "Indigenous values and GIS: a method and a framework". *Indigenous Knowledge and Development Monitor* 6(3).
- IFAD. 2005. "Free prior informed consent and beyond: the experience of IFAD". Report from an international workshop on methodologies regarding free prior and informed consent and indigenous peoples. New York, 17–19 January 2005, Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues.
- ILO. 1989. Convention (No. 169) concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries Adopted on 27 June 1989 by the General Conference of the International Labour Organization at its seventy-sixth session – entry into force 5 September 1991.
- IUCN. 1994. *Guidelines for Protected Area Management Categories*, Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN and Cambridge University Press.
- IUCN. 2008. Guidelines for Applying Protected Areas Management Categories. WCPA Draft for discussion.

- Iwatsuki, K. 2006. "Sacred Forests in temples and shrines of Japan". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Iwatsuki, K. 2007. *Sacred sites and zoning of the Japanese Archipelago*. UNESCO, 2007, *op. cit.*
- Jaireth, H. and Smyth, D. (Eds.) 2003. *Innovative governance: Indigenous peoples, local communities and protected areas*. New Delhi, India: Ane Books.
- Kempf, E. (Ed.) 1992. *The Law of the Mother: Protecting indigenous peoples in protected areas*. San Francisco, CA, USA: Sierra Club.
- Khalid, F. and Thani, A.K. 2007. *Teacher's Guide Book for Islamic Environmental Education Promoting conservation of Misali Island – Pemba, Tanzania*. Birmingham, UK: Islamic Foundation for Ecology and Environmental Science.
- Khamaganova, E. 2007. "Sacred Sites: Our pain, hope and strength". *Pachamama: a traditional knowledge newsletter of the Convention on Biological Diversity* 1(1).
- Khamaganova, E. 2005. "Protection of sacred sites: global framework and local actions. Lessons from Lake Baikal and the Altai Mountains of the Russian Federation". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Koohafkan, P. and Boerma, D. 2006. "Conservation and sustainable management of Globally Important Ingenious Agricultural Heritage (GIAHS)". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Laird, S.A. 2000. *Biodiversity and Traditional Knowledge: equitable partnerships in practice*. People and Plants Conservation Series. London, UK: Earthscan.
- MacDonald, K.I. 2004. "Conservation as cultural and political practice". Väljaandes Borrini-Feyerabend, MacDonald and Maffi, 2004, *op. cit.*
- Maffi, L. 2004. "Conservation and the 'two cultures' – bridging the gap". Väljaandes Borrini-Feyerabend, MacDonald and Maffi, 2004, *op. cit.*
- Malhotra, K.C., Gokhale, Y., Chatterjee, S. and Srivastava, S. 2001. *SCOPE Committee Publication*. New Delhi and Bhopal, India: Indian National Science Academy and Indira Gandhi Rashtriya Manav Sangrahalaya.
- Mallarach, J. and Papayannis, T. (Eds.). 2007. *Protected Areas and Spirituality. Proceedings of the First Workshop of the Delos Initiative, Montserrat, 23–26 November 2006*. Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicaciones de l'Abadia de Montserrat.
- Martin, G.J. 2003. *Ethnobotany: A Methods Manual*. People and Plants Conservation Series. London, UK: Earthscan.
- Merkushina, T.P. 2007. "Role of the specially protected areas of the Khanty-Mansiysk Autonomous Okrug – Ugra in preservation of the local sacred natural-historic sites". UNESCO, 2007, *op. cit.*
- Mgumia, F.H. and Oba, G. 2003. "Potential role of sacred groves in biodiversity conservation in Tanzania". *Environmental Conservation* 30(3): 259–265.
- Millennium Ecosystem Assessment. 2005. *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Washington, DC, USA: Island Press.
- Motonaka, M. 2006. "Sacred sites and pilgrim routes in the Kii mountain range". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- NMK. 2004. "Sacred Mijikenda Kayas: World Heritage Nomination Dossier". Kenya: National Museums of Kenya.
- Ormsby, A. 2007. "Cultural and Conservation Values of Sacred Forests in Ghana". Paper presented at the Sacred Species and Sites meeting, Cambridge Centre for Landscape and People, 23–28 September, 2007, Cambridge, UK.
- Otegui, M. 2003. "The Wixarika/Huichol Sacred Natural Site in the Chihuahuan Desert of San Luis Potosi". Väljaandes Harmon and Putney, 2003, *op.cit.*
- Ott, M. 2000. *African theology in images*. Kachere Monograph No. 12. Blantyre, Malawi: Christian Literature Association in Malawi.

- Oviedo, G. 2001. "Notes on the Panel's Presentations and Discussions". *Symposium on the Importance of the Protection of Sacred Natural Sites (SNS) for the Conservation of Biodiversity, Mexico City, June 12, 2001*. Gland, Switzerland: WWF International.
- Oviedo, G., Maffi, I. and Larsen, P.B. 2000. *Indigenous and traditional peoples of the world and ecoregion conservation: an integrated approach to conserving the World's biological diversity and companion map. Indigenous and traditional peoples in the global 200 ecoregions*. Gland, Switzerland, WWF International and Canada: Terralingua.
- Oviedo, G. and Jeanrenaud, S. 2006. "Protecting Sacred Natural Sites of Indigenous and Traditional Peoples". Väljaandes Mallarach and Papayannis, 2007, *op. cit.*
- Palmer, M. and Finlay, V. 2003. *Faith in Conservation. New Approaches to Religions and the Environment*. Washington, DC, USA: The World Bank.
- Papayannis, T. and Mallarach, J. (Eds.). 2008. *Proceedings of the Second Delos Workshop, Ouranopolis, Greece, October 2008*. IUCN and Med-INA, Athens, Greece.
- Phillips, A. 2003. "Turning ideas on their head: the new paradigm for protected areas". *The George Wright Forum* 20(2).
- Phillips, A. 2005. "Landscape as a meeting ground: Category V Protected Landscapes/Seascapes and World Heritage Cultural Landscapes". Väljaandes Brown jt, *op. cit.*
- Pumarejo, A. and Berges, G. 2005. *Shamanism and the Forces of Nature: An analysis of the cosmovision of indigenous peoples and their sacred sites*. Proceedings of the Second International Nature Conference, April 27–30, 2005. Music for the World, WWF & IUCN.
- Rabetaliana, H. and Schachenmann, P. 2003. "Past, present and future of cultural and sacred sites in Madagascar. The Importance of Sacred Natural Sites for Biodiversity Conservation". Väljaandes UNESCO, 2003b, *op. cit.*
- Ramakrishnan, P.S., Saxena, K.G. and Chandrashekhara, U.M. (Eds.). 1998. *Conserving the Sacred for Biodiversity Management*. New Delhi, India: UNESCO and Oxford and IBH Publishers.
- Ramakrishnan, P.S. 2003. "Conserving the sacred: The protective impulse and the origins of modern protected areas". Väljaandes Harmon and Putney, *op. cit.*
- Rambaldi, G., Corbett, J., Olson, R., McCall, M., Muchemi, J., Kwaku Kyem, P., Weiner, D. and Chambers, R. (Eds.). 2006. *Mapping for Change: practice, technologies and communication*. Participatory Learning and Action no 54. London, UK: IIED and Wageningen, The Netherlands: CTA. http://www.iied.org/NR/agbioliv/pla_notes/current.html
- Rambaldi, G., Tuivanuavou, S., Namata, P., Vanualailai, P., Rupeni, S. and Rupeni, E. 2006. "Resource Use, Development Planning, and Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Fiji". Väljaandes Rambaldi jt, *op. cit.* pp.28–35.
- Ramírez, R. 1999. "Stakeholder analysis and conflict management". Väljaandes Buckles, *op. cit.*
- Rose, D.B. 2002. "Sacred site, ancestral clearing, and environmental ethics". Väljaandes Harvey, G., 2002, *Readings in Indigenous Religions*. London, UK: Continuum.
- Rössler, M. 2003. "World Heritage Sites: Toward linking the tangible and the intangible". Väljaandes Harmon and Putney, *op. cit.*
- Sandwith, T., Shine, C., Hamilton, L. and Sheppard, D. 2001. Reprinted in 2003. *Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No.7. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
- Secaira, E. and Molina, M.E. 2005. *Planning for the Conservation of Sacred Sites in the Context of Protected Areas: An adaptation of a Methodology and lessons from its application in the Highlands of Western Guatemala*. The Nature Conservancy.
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity. 2004. *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local*

- Communities*. (CBD Guidelines Series). Montreal, Canada: CBD. <http://www.biodiv.org/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>
- Shepherd, G. 2003. "Operationalising the ecosystem approach". Presentation to SBSTTA, Nov 2003. http://www.iucn.org/themes/cem/documents/ecosapproach/esa_g.shepherd_9thcbd_sbstta_nov2003.pdf
- Shepherd, G. 2004. *The Ecosystem Approach: Five Steps to Implementation*. IUCN Ecosystem Management Series No 3. Gland, Switzerland: IUCN.
- Sindiga, I. 1996. "International Tourism in Kenya and the marginalisation of the Washwhili". *Tourism Management* 17(6): 425–432.
- Soutter, R., Ntiamoa-Baidu, Y., Smith, J. and Rana, D. 2003. "Recognising the contribution of Sacred Natural Sites for biodiversity conservation". Paper delivered in Workshop Stream II – Building Broader Support for Protected Areas. Vth IUCN World Parks Congress.
- Stevens, S. 1997. *Conservation through Cultural Survival: Indigenous people and protected areas*. Washington, DC, USA: Island Press.
- Sukhbaatar, H. 2002. *Sacred Sites in Mongolia*. ARC, WWF and World Bank.
- Szabo, S. and Smyth, D. 2003. "Indigenous protected areas in Australia: incorporating indigenous owned land into Australia's national system of protected areas". Väljaandes Jaireth and Smyth, *op. cit.*
- Taylor and Geffin, 2003. "Battling religions in parks and forest reserves: Facing religion in conflicts over protected places". Väljaandes Harmon and Putney, *op. cit.*
- Te Heuheu, T. 2006. "Culture Landscapes and the principle of guardianship". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Thomas, L. and Middleton, J. 2003. *Guidelines for Management and Planning of Protected Areas*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No.10. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
- Tiwari, B.K., Barik, S.K. and Tripathi, R.S. 1998. "Biodiversity Value, Status, and Strategies for Conservation of Sacred Groves of Meghalaya, India". *Ecosystem Health* 4(1): 20–32.
- Tucker, M.E. and Grim, J. 2001. "Series Foreword". Väljaandes Grim, J. (Ed.), 2001, *op. cit.*
- UNESCO. 2003a. *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. Convention text Veebilehel <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf> [last accessed at 20–09–2006].
- UNESCO. 2003b. (Lee, C. and Schaaf, T. (Eds.)) *Proceedings of an International workshop on the importance of sacred natural sites for biodiversity conservation*. Kunming and Xishuangbanna Biosphere Reserve, People's Republic of China, 17–20 February 2003. Paris, France: UNESCO.
- UNESCO. 2006. (Lee, C. and Schaaf, T. (Eds.)) *Proceedings of UNESCO-IUCN 'Conserving Cultural and Biological Diversity: The Role of Sacred Natural Sites and Cultural Landscapes'*, Tokyo, Japan (30 May–2 June 2005).
- UNESCO. 2007. (Jayakumar, R., Kim, E. and Karolyi, B. (Eds.)) *The protection of sacred natural sites; importance for biodiversity conservation. Proceedings of the 10th Meeting of the UNESCO-MAB East Asian Biosphere Reserve Network, Terelj National Park Mongolia, 1–5 September 2007*.
- Ver Beek, K.A. 2002. "Spirituality: a development taboo". Väljaandes Eade, *op. cit.*
- Verhelst, T. and Tyndale, W. 2002. "Cultures, spirituality and development". Väljaandes Eade, *op. cit.*
- Verschuuren, B. 2006. "An overview of cultural and spiritual values in ecosystem management and conservation strategies". Paper contributed to the International Conference on Endogenous Development and Biocultural Diversity, October 2006, Geneva, Switzerland. (Veebilehel: <http://topshare.wur.nl/naturevaluation/75146>).
- Verschuuren, B. 2008. "Power on this land. Sacred Sites management at Dhimurru Indigenous Protected Area in northeast Arnhem Land, Australia". Papayannis and Mallarach, 2008, *op. cit.*
- Wells, M., Brandon, K. with Hannah, L. 1992. *Linking protected area management with local communities*. Washington DC, USA: World Bank, World Wildlife Fund, US Agency for International Development.

- West, P.C. and Brechin, S.R. (Eds.). 1991. *Resident peoples and national parks: Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tuscon, AZ, USA: University of Arizona Press.
- Wickramasinghe, A. 2005. "Adam's Peak Sacred Mountain Forest". Väljaandes UNESCO, 2003b, *op. cit.*
- Wickramasinghe, A. 2005. "Adam's Peak in the cultural landscape of Sri Lanka: evidence of an eco-cultural basis for conservation". Väljaandes UNESCO, 2006, *op. cit.*
- Wild, R.G. and J. Mutebi. 1996. *Conservation through community use of plant resources: establishing collaborative management at Bwindi Impenetrable and Mgahinga Gorilla National Parks, Uganda*. Working Paper 6, People and Plants Programme, UNESCO, Kew, WWF.
- Wild, R.G., Millinga, A. and Robinson, J.M. 2007. Microfinance and environmental sustainability at selected sites in Tanzania and Kenya. Unpublished report for WWF-UK and LTS International.
- Wiley, E.A. 2003. *Community-based land tenure management: Questions and answers about Tanzania's new land management act*. Issue paper no. 120. Drylands Programme. London, UK: International Institute for Environment and Development (IIED).
- Xiaoxin, H. 2007. *Taking Care of Nature: Building up the Daoist Ecology Temple by our own hands: The Second Workshop on Daoism and Conservation*, July 2007, Taibaishan, China, ARC.

Rue Mauverney 28
1196 Gland
Switzerland

Tel +41 22 999 0000
Fax +41 22 999 0010
mail@iucn.org
www.iucn.org

Word Headquarters
International Union for Conservation of Nature

